

436

SZEGED

A város
folyóirata

14. évfolyam 4. szám
2002. április

Schmidt Andrea
fotókiállítása
a Bartók Béla Művelődési Központban

SZEGED

Várostitörténeti, kulturális
és közéleti magazin
14. évfolyam, 4. szám
2002. április

Tartalom

KÖLTÉSNET NAPJA	2	Magyar Strasbourgok (Juhász Gyula versei elé) – <i>Péter László</i> Juhász Gyula hét verse
	4	Mesterek és tanítványok (Útrairidító gondolatok) – <i>Péter László</i> Plugor Magor, Turi Timea, Döbör András, Kelemen Zoltán, Tóth F. Péter, és Szabó Gergely versei
SZÉCHENYI-HÍD	6	Miniatur munkagép a sejtben (Elismerés a fényforgatta propellerért – <i>Chikán Ágnes</i>)
MÚLTUNKBÓL	8	„Polgári szabadság anyagi függetlenség nélkül nem létezik” (Klauzál Imre és a Pohonzi Gazdaképző Intézet) – <i>Szrenka Éva</i>
	11	„Minden nemzet – és valláskülönbőség nélkül” (A választójog sajátosságai Erdélyben 1848-ban) – <i>Ruszóly József</i>
	14	Szervezés és szervezet (A Város intézménytörténetéből 1877–1918) – <i>Ruszóly József</i>
	18	Gyöngélkedő gazdaság és virágzó szellemi élet (Történelmi vázlat Csongrád megyéről) – <i>Blazovitch László</i>
BUDAY	22	Buday György emlékezete (Összeállításunk elé) – <i>Lengyel András</i>
	23	Buday György grafikai munkássága – <i>Nátyi Róbert</i>
	26	„Régi és új magyar poéták” – <i>Tandi Lajos</i>
	29	Közösséget teremtő ember – <i>Ádám László</i>
	30	Buday György mai szemmel – <i>Váróné Tomori Viola</i>
	31	Egy levél előléte – <i>Vincze István</i>
	32	Egy barátság történetéből – <i>Haiman György</i>
	35	Levél Buday Margithoz – <i>Baróti Dezső</i>
MŰVÉSNET	36	Az éneklő iskola robotosa (Kardos Pál emlékezete születésének 75. évfordulóján) – <i>Szónyi Erzsébet</i>
	38	Tudatos építkezés, igazi élmény (A kortárs zene harminc éve Szegeden) – <i>Dombi Józsefné</i>
	40	Az égő ház (Joseph Haydn operája a bábszínházban) – <i>Kiss Ernő</i>
	42	Ki van a kertben? (Nagy Zopán fotókiállítás az Impala Házban) △ <i>Gyarmati Gabriella</i>
	43	Fali történetek (Darázs József legújabb műveiről) – <i>Szuromi Pál</i>
KÖNYVMUSTA	44	A nyalka harcos regénye (Horváth Ferenc: A csengelei kunok ura és népe) – <i>Horváth Dezső</i>
	46	„Boldog, aki megismerhette a dolgok okait” (Orvostörténet és művészet) – <i>Tandi Lajos</i>
	48	Rótt sorok rajzolt fák árnyékában (Holler László albumának margójára) – <i>Tandi Lajos</i>

A címlapon **Tápai Antal Tavasz** című szobra – Fűvészkert – *Fotó: Veréb Simon*
(A száz éve született szobrászművészről Élemen címmel 1982-ben jelent meg kötet a Somogyi-könyvtár gondozásában – *Péter László* szerkesztésében).
A hátlapon **Kis szegedi címentan** – az OTP Bank Széchenyi téri központjának homlokzatdíszje – *Fotó: Dömötör Mihály*. A borító 2. oldalán *Schmidt Andrea* fotói: 3. oldalán **Szegedi iparosok** – *Bátyai Gitta* rovata.

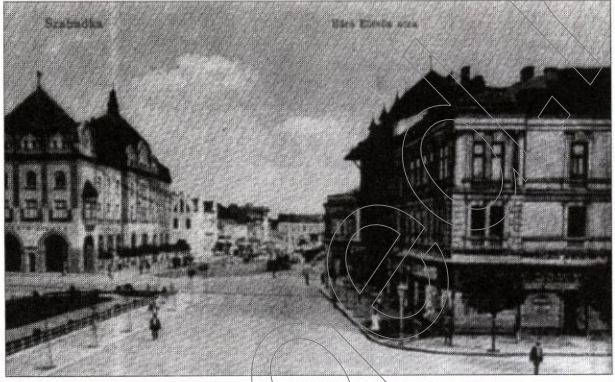
SZEGED

a város folyóirata
Megjelenik havonta
Főszerkesztő: ZOMBORI MIHÁLY
Felelős szerkesztő: TANDI LAJOS
Szerkesztőbizottság: Benyik György, Darvasi László, Gyémánt Iván,
Lengyel András, Koczor György, Sándor János, Zombori István
Kiadja a Szeged Ifjúsági Ház
Kulturális, Fejlesztő és Médiaközpont Kht.
6721 Szeged, Felső Tiszapart 2. Telefon: 423-638.
Felelős kiadó: Szemenyei Sarolta
Szerkesztőség: 6721 Szeged, Dózsa György utca 2.
Telefon és fax: 62/422-831
Készült a Engi és Kis Bt. nyomdájában
Felelős vezető: Engi Gábor
ISSN 0239-1384

Ára 150 Ft

Temesvár a századfordulón

Szabadka a századelón

Magyar Strasbourgek

Juhász Gyula versei elé

1920 januárjában a párizsi béketárgyalásokon már eldől, hogy a történelmi Magyarországot mekkora mértékben csonkítja meg a június 4-én aláírt trianoni békeparancs. Ennek hírére a Délmagyarország január 21-i száma első oldalán gyászkeretben közölte Juhász Gyula versét Magyar Strasburgok címmel az akkor már megszűnt, utóbb elszakított magyar városokról. Ötöt frissen írt a költő; az Újvidék az 1918-ban született Újvidéki emlék változata. Az Arad valamivel később, 1920. október 6-án jelent meg. Az akkor használt német Stra&burg a költő tollán magyar ejtés szerint jelent meg. Mi a mai, francia alakban írtuk. A mai európai politikában jelentős szerepet játszó elzászi város 1861-ben lett először francia terület; 1871-től 1918-ig (majd 1940 és 1944 között) Németországhoz tartozott.

E hét vers együtt a költőnek Nefelejcs című kötetében (1921) cikluscím nélkül, de környezetével hasonló összefüggést sugallva jelent meg. Ez a kötet már címével is jellegzetesen mutatja Juhász Gyula álláspontját mind Trianonról, mind az elbukott forradalmakról, mind egyéni életének tragédiájáról. A költőnek Hárfa címmel 1929-ben megjelent válogatott versei közül az Arad híján és némileg más sorrendben (Pozsony, Máramarossziget, Nagyvárad, Szabadka, Újvidék, Csáktornya) már Trianonra kevésbé utaló, egyszerű Városok cikluscímmel kerültek.

P. L.

Pozsony

Ha alkonyatkor ballagtál a ködben,
Mely lány fátylával a Dunára hullt,
A zsongó zajban és a méla csöndben
Fáradt szívedbe muzsikált a múlt.

A vén utcákon szinte visszazengett
A régi léptek kongó moraja,
Széchenyi járt itt és honán merengett,
Amely nem volt, de lesz még valaha.

Csokonait itt várta a diéta,
Petőfit is és az a nyurga, méla,
Szelíd diák, Reviczky, itt merengett,

Hol most új bánat árval a ligetben
S a márványszép királynő téli estben
Magyarjaira vár a Duna mellett.

(1920)

Máramarossziget

Magyar Kelet bazárja volt e város,
Fajok tanyája, ódon és kies,
Közel az éghez s a magyar határhoz
S a vándorló költőhöz is szíves.

Kegyes atyáknál öreg iskolában
Magyart, latint oktattam itten én,
Párizs felé szállt akkor ifjú vágyam,
Fiatalságom ódon Szigetén.

Párizst kerestem és könyveket bújtam
Míg az idő szállt - ó én drága multam -
Örökre meddőn és mulasztva múlt,

Egy fiatal lány szeme átvilágol
Felém a fényből, mint a másvilágból
És vissza, vissza nem visz oda út.

(1920)

Nagyvárad

A körösmenti Páris régi fénye
Felém ragyog az emlék rőt ködén,
Egy ifjúság reménye és regénye
Ott álmodik a szőlőhegy tövén.

A szőlőhegy tövén a régi kocsmá,
A piros abrosz és piros borok,
Fiatalságunk bátor indulója,
Fölöttetek fekete gyász borong.

Redakciónk, ahonnan sírva, zengve
Világnak indult ifjú Ady Endre,
Rozoga asztal, most ki írja sorsát,

Ki virraszt most melletted régi asztal,
Hogy megterülj csodával és malasztal,
Dallal, mitől fölzenjen Magyarország!

(1920)

Csáktornya

Nem voltam itt, de a rozsdás avarban
Lelkem bejárta százszor a helyet,
Hol Zrínyi élt, ki a búsult magyarba
Tüzes ígérel hitet égetett.

Az erdő áll még, ősi koronáján
Hárfáz a szél és vihar orgonál,
De a földdel egyek már az ősi bástyák
S reményeinknek földje oly kopár.

Ma már düledék vára lőn Szigetnek
Egész hazánk s a késő énekesnek
Bús lelke sírva járja az avart

És néma daccal, fojtott fájdalommal
Idézi őst, aki porba rogyva
Vérével írta: Ne bántsát a magyart!

(1920)

Szabadka

Ó régi nyár, mikor a vén verandán
Két új poéta régi verseken
Elbibilődött s a hold arca sandán
Két nyárfa közt bukkan ki az egen.

Ó régi nyár, az ébenóra halkán
Elmuzsikálta már az éjfelet,
Az árnyak óriása várt a parkban
S a denevér szállt rózsáink felett.

Ó régi nyár, a zongorán egy akkord
Fölsírt és mélyen a szívünkbe markolt,
Künn a kutyák szűköltek elhalóan,

Valami nagy bú olvadt föl a borban,
Fájón figyeltünk vén magyar szavakra
S álmában olykor sóhajtott Szabadka!

(1920)

Újvidék

A messzi árnyban kék, zöld lampionok,
Az esti fényben hófehér ruhának
Hulláma hintáz és a kerti hársak
Ezüst feje szűz csillagokba bolong.

Mi lenn pihentünk a nyári fűben,
A vörhenyes, dús konfetti avarban...
Távol zenék fölsíró hangja harsan,
Én csillagot fürkészek fönn az űrben.

Egy ifju költő egy lányt sírva csókol,
Mert mámoros a vágytól és a bortól,
Mert arany ifjúsága most ragyog.

Én régi verseket dúdolva fájón
A köpenyem a hűvös estbe tárom
És keresek egy eltűnt csillagot.

(1918)

Arad

Arad, örök magyar gyász szép arája,
Feléd suhan ma sóhajunk, feléd,
Ki élsz sötéten és némán az árva
Maros mentén, mely zúg ma gyász-zenét.

A kincses Erdély öléből ered le
És erre tart e bánatos folyó,
Mély morajában sir Erdély keserve,
Mint tárogatón zengő bujdosó.

Arad! Köszönt a csonka Magyarország
S tört lobogóját lengeti neked,
Mely fátyolos, mint ez október-est.

De még lobog és égi kezek óvják,
Selymére örök, győztes glóriát von
A Krisztus jobbán - ama tizenhárom!

(1920)

Mesterek és tanítványok

Útrairdító gondolatok

„Ma a költő az első hosszú nadrájjával együtt kiadja az első verseskötényét is, lehetőleg Juhász Gyula előszavával. Ez, ha nem használ is, de semmi esetre sem árt, mert az öreg Juhász szereti a fiatalokat...” – írta „az öreg” (még nem is negyven éves!) Juhász Gyula 1923. február 12-én Csevegés című sorozatában a Hétfői Rendkívüli Újságban. „Az előszó már valósággal kedvenc műfaja lett az öregnek...” – tette hozzá, folytatva az öngyűbba csomagolt dicsékvét.

Kevéssel előbb, 1922 karácsonyára jelent meg József Attila *Szépség koldusa* című versesfüzete, Juhász Gyula előszavával, amelyben – a kézírathasonmásan Önök is olvashatják – ilyen prófétai szavakkal indította világirodalomba vezető útjára a 17 éves diákok: „József Attila Isten kegyelméből való költő, ezt meg lehet és meg kell mondani, és nagy fiatalága olyan igérettel teljes, amelyeknek beváltása – és ez nem csak és nem mindig a költőn múlik egészen – őt a jövőnd magyar poézis legjobbjai és legigazabbjai közé fogja emelni.”

Trianon után két évvel érthető Juhász Gyulának ez a megállapítása: „Ennek a szegény országnak egyetlen megmaradt és el nem rabolható kincse kultúrája, és ennek a kultúrának reményesei közül való ez a József Attila, akit nem én, de a múzsa avatott pappá a szépség és igazság magyar templomában.”

Azt kéri az olvasóktól: „Emberek, magyarok, íme a költő, aki indul, magasba és mélybe: József Attila, szerezte és fogjátok pártját neki!”

József Attila volt a legnagyobb, de nem az egyetlen, aki Juhász Gyula biztatásával, pártfogásával indulhatott el írói, költői pályájára. Kevéssel előbb, 1922 októberében, Szépküti Miklós című verseskötete elé is ő írt méltató sorokat. „Jönnek az új költők – kezdte –, hol egyenként, hol csapatostul, és én örömmel és reménységgel nézem őket. Ők hozzák a tavaszt, az új életet annyi tél és oly sok halál után. Ezek az új költők általában a közösség nagy érzéseit kezdik énekelni, az egyetemesség céljaiért lelkesednek. A talajuk szociális, gyökereik a mély emberi egységbe nyúlnak.”

„A költő olyan mint a mártír az aréna közepén, csupasz keblével áll a porondon, és vagy elvérzik, vagy diadalmaskodik. De legalább szépen vérzik el, és ha győz, meg jutalmat is nyerhet. Egy-két szívet, egy-két elismerést, egy-két koronát zürichi árfolyamon. Esetleg olcsó kezelést egy klinikán, ingyen sírt és nekrológot. Probatum est.”

Saját példájára utalt e latin szózással: ki van próbálva. A klinika is, a nekrológ is. 1917 nyarát a pesti Moravcsik-klinikán töltötte, és kevéssel előbb, 1922 szeptemberében terjedt el halálhíre az erdélyi lapokban, s olvashatta barátainak, többek között Reményik Sándornak róla írott nekrológiát.

Már egy évtizeddel előbb, 1913-ban, száműzöttként Szokolán, olyan tekintélyre tett szert, hogy a pozsonyi írástudó, Reményi József tőle kért előszót második elbeszéléskötetéhez. „Fiatal író kopogtat, és kér bebocsátást a magyar irodalomba, s én vagyok az, aki befelé tessékélem – kezdte a bevezető ajánlást a szokolcai helyettes tanár. „Fiatal író... ő, hányan vannak, hányan jönnek, zörgenek, versekkel, novellákkal, hogy szaporítsák a meddő írók fölös sokát, hogy szépen szegényen vagy önhittén helyet foglaljanak. Egy íróasztallal, egy kötettel, a napilapokban egynehány semmitmondó kritikával, és azzal vége. Néhányan közülük állásba jutnak, polgári vagy hírlapírói stalumba kerülnek, és a játék folyik tovább, és kezdődik újból.” A 22 éves Reményi József azonban, mondja a 30 éves költő, „nagyon talentumos novellista”.

Reményi József (1891–1956) még abban az évben Amerikába ment, 1926-ban Clevelandben lélt egyetemi tanár, magyarul regényeket, angolul irodalomtörténi műveket írt a magyar irodalomról. 1938-ban Juhász Gyula „önkéntes tükamójenek”, Kilyényi Imának ezt írta: „Juhász Gyula sokat jelentett lelki életemben: ha nem írta volna meg *Éjféli emberek* című novelláskötetemet biztató előszavát, aligha maradtam volna meg magyar írónak a sokféle tépő amerikai keretek közepette.”

Juhász Gyula Sipos Ivánnak (1897–1938), 1925. évi novellapályázatán Németh Lászlóval egyszerre nyert, 1916-ban megjelent *Új utlár számolyánál* című verseskötetét versben méltatta:

Miért oly bús a költő-fiatalság,
Mint tavasz fája, mézgát könnyező?
Előre érzi tán a Szép kudarcát,
Ő, mert a föld a Szépnek símező.
Vagy hallja tán, hogy zúg a földi gaszgaj,
A koncot váró és prédát lesző?
Sebaj! Van egy várunk, erős és ékes.
A Gondolat. Ez biztos menedék lesz.

(Bírálat helyett)

1918-ban a Szeged és Vidéke szerkesztőségében megismert Bors László

(1895-1919) Szív és szája (1918) című verseskötényét dicsérte. „Mintha a fiatal Ady első öntudatos hangját hallanánk, de mindjárt hozzátesszük, hogy Bors Lászlónak van saját mondanivalója.” Hasonló vélt észre a később filozófusként ismertté vált Joó Tibor (1901–1945) verseiben: „Van a hangjában, a ritmusában valami a kezdő Ady Endre lázas lendületéből.” A *Hyppolit, a lakáj* későbbi forgatókönyvírója, Zagon István (1893–1975) szegedi újságíró volt, a Szegedi Napló színikritikusa, amikor 1919 elején Jack című drámáját bemutatta a szegedi színház. „Talán a fiatal Molnár Ferenc... nem, a fiatal Molnár Ferenc se jött ilyen készen, ilyen határozottan” – állapította meg a szerző mesterségbeli biztonságáról. Ugyanezekben a napokban, 1919. január 16-án a Tűz című hetilap estjén Költőavatás címmel Juhász Gyula mutatta be a szegedi közönségnek Nagyfalusi Jenőt (1901–1944). Szeptemberben pedig, amikor a Dugonics Társaság Lázár György-alapítványának 600 koronás díját fölfedeztette nyerte el, költészetét a Délmagyarországban és a Kronika című hetilapban is méltatta. Kevéssel később, amikor Nagyfalusi őt társával antológiát adott ki, Juhász Gyula ezt is bemutatta, a karácsonyi könyvpiac legérdekesebb szenzációjának minősítette.

1920-ban ugyancsak Költőavatás címmel a Szegedi Naplóban mutatta be Terescsényi Györgyöt (1890–1965), aki később regényíróként vált ismertté. Földézte benne saját fölfedeztetésének emlékét, emlegetve az első verseit a Naplóban közlétező Móricz Pál irodalmi keresztapaságát. „Most pedig – írta – imhoh már magam is keresztapa lettem, és ez ünnepi számban hadd avatom föl Terescsényi Györgyöt, akinek költői és humoros prózáját ismeri és kedvelje a lapok figyelmes olvasója.” „Valódi poeta két meghallgatást ezekkel a versekkel, amelyek több mint ígéret, és egy szépen induló költői pályára méltó bevezetői.” „Magyar és szegedi talentum” – minősítette fiatal barátját.

Ezután következett Szépküti Miklós és József Attila. Utóljára, de nem utolsó sorban már a Radnóti Miklós nemzedékéhez és köréhez tartozó, a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának megalapításában is részes Berczeli Anzelm Károly (1904–1982) pályakezdéséből vette ki részét. Első írása *Mise* című verseskötetéről a Délmagyarország 1927. február 11-i számában nem csak címe szerint *Kritika*, hanem tartalma szerint is. „Érdeklődéssel és várokozásal olvasom a könyvet, amely misének egy kissé fekete, és költészetnek egy kissé szürke” – írta. „Roppant fanyar fiú ez a Berczeli Anzelm Károly” – úgymond Juhász Gyula, és több színt, több meletget, több szívet várt volna tőle. „Valami elszánt monotonía zakatol és zihál végig az egészen, mintha örökös nagypénteki lamentáció lenne ez a költészet.” Írását így fejezte be: „Szigorú, de igazságos bírálókat akartam írni egy kétségtelenül tehetséges és komoly törekvésű fiatalnak első könyvéről, amely megérdemli, hogy hazug frázisok és vállvergetések helyett őszinte, egyenes szavakat kapjon ebben a világban, ahol a kritika helyét reklám foglalja el.” De ígéretet is látott a kötetben: néhány strófája – úgymond Juhász Gyula – megállít, néha megdöbbsent, olykor megráz. „*Aki ezt tudja, az valaki*, csak meg kell nőnie, az élet, a sors, az idő, a tapasztalás, a tanulmány és küzdelem pálmája alatt.”

De nem ez volt utolsó szava Berczeliről. 1928-ban *Mindenkiért* címmel megjelent novelláskötetéről is írt. Most egyértelműen dicsérte: tetőtől talpig modern szellem, mondta róla. „Sok keserűség lázadzik még benne, de megvan nála minden lehetőség arra, hogy legújabb irodalmunkban külön lapra tartozzék nemsokára.”

*

Az irodalmi életben régi hagyomány, hogy az idősebb mester istápolja, útnak indítja a fiatalabb pályatársat, tanítványait. Bornemisza Péter tanította Balassi Bálintot, Balassi Bálint mestere és példaképe volt Rimay Jánosnak. Petőfi Vörösmarty, Szabó Lőrincet Babits Mihály karolta föl pályakezdekésekor.

Talán a fölhozott példákkal és idézetekkel sikerült bizonyítanom, hogy Juhász Gyula Ifjúsági Kör méltó névadót választott magának.

Péter László

Plugor Magor

Téli szonett

Eltűnt a láthatár s az ég: megint havaz!
Pedig nem adta fagynak készülő jelét,
s a pelyhek úgy sűrögnek, mintha kezdetét
vehetné még egy tél: csak váraozz, tavasz!

Csak várj, a jégzobor mögé szorult patak
nem csobbanhat; fénytől elzárva hűl a rét,
rideg lett, megdermedt a hólepte vidék,
akár a mély iszapban álmódó halak.

De szürke felhők közt a fény most átdereng,
a szikrázó szépség legyőzve, térde lenn:
s a széles égből megered a csepp eső.

Ahány jégcsap, emészti törét hirtelen
a napnak nyújtva, és a hó tönkrement.
Fehéren csak a szikla áll s a hegytető.

Döbör András

A tenger alatt

A tenger alatt
Úszom merülök szabad
Szemmel bámulok
Nagytestű szürke halakat
A tenger alatt
Mindenütt fehér falak
Úsztam merültem szabad
Voltam most rab
Köröttem víz és fehér falak
A tenger alatt
Meglétem bennetek magamat
Atlantiszi csodafalak
Nagytestű szürke halak
A tenger alatt

Tóth F. Péter

Maradék vadállat

Azt mondd félsz, én nem tudom
Lehet, hogy én is félek
Félsz, hogy majd fájni fog, én meg
Hogy néha semmit sem érzek

Tudom, hogy valami
Másképp van, mint régen
Valami változott
Vagy eltűnt, vagy éppen
Új dolog küszört le
Lassanként a mélybe
(Gyanús ez a csönd –
Túl sok van belőle...)

Félünk és reszketünk
Összebújunk némán
Vad, állati ösztön
Hideg eső, villám.

Turi Timea

Nem láttam...

Nem láttam Shakespearet a piacon,
Míg egy dinnyével járt az úton.
Nem láttam Moliéret nevetni,
Nem tudom, látta-e valaki.

Nem láttam Zrínyit a fürdőben,
Törölközőben, szeggyelösen.
Nem láttam Churchillt se löncsölni,
Azt hiszem, nem fogja már senki.

Nem láttam Picasso kanalát,
Új íz volt benne és új világ.
Nem láttam Dalinak ingjeit,
Se angyalait, se kincseit.

Nem látlak Téged sem, kedvesem,
Nem tudom, arcodat meglelem?
Kiállok büszkén, s ha kell, bátran –
Nem látlak, nem látlak, nem látlak...

Kelemen Zoltán

Téli vadászat

Vadászkutyák a fák között
Hóban búvik az üldözött
Hókrisztályban sóízű vár
A világ egy sejtben elfér

Holt bőr avas havat tapos
A vadászok lépteit most
Egyre halkabban ropognak
S kit már kopók szorítottak

Fürkész félig hunyt szemekkel
Ég föld fák szürke színekkel
Fázva összehúzza magát
Takarót kap csendes halált

Szabó Gergely

Lehajtja fejét

égen az angyal
szárnyán tollait kitépdeste
az ujjai közt süvítő
megváltozhatatlanság

Fej vagy írás

távolodom
fény visz el
hitem szálkánként
épül
szomjazom
talán mégis maradnék
egy pohár bort
talán közeledem
fej vagy írás

Miniatűr munkagép a sejtben

Elismerés a fényforgatta propellerért

Alig múlt egy éve, hogy a tekintélyes amerikai folyóiratban, az Applied Physics Lettersben megjelent az MTA Szegedi Biológiai Központja két kutatójának, Ormos Pál akadémikusnak és munkatársának, a fiatal Galajda Péternek a közös közleménye egy nagyon érdekes, ám igen egyszerűnek tűnő kutatási eredményről. Nem először fordul elő ez a kiváló, világszerte figyelmet keltő publikációról ismert Biofizikai Intézet történetében, ám ami a tudományos cikk utóéletét illeti, az a kutatók számára is meglepő és rendkívüli. A megjelenés napjától szinte szünet nélkül jelentkeznek náluk e-mailen, telefonon, faxon a külföldi szakemberek és újságírók. Nem csak a tudománnyal foglalkozó sajtó érdeklődését keltette föl a magyar közlemény, hanem a legnagyobb napilapokét is. Meltatta a szellemes kutatási eredményt a The Times, a Welt am Sonntag, a Frankfurter Allgemeine Zeitung, és cikket közölt róla a Business Week is. Nem maradt el azonban a szegedi biofizikusok hazai elismerése sem: az idén március 15-én megosztott Széchenyi-díjat vehettek át a Parlamentben.

A tudományos teljesítményért járó legnagyobb hazai, állami elismerésben ezúttal két olyan kutató is részesült, aki korával is kitűnik a jutalmazott alkotók közül. A most 50 éves Ormos Pál akadémikusként szintén a legifjabbak egyike, a mindössze 27 esztendő Galajda Péter pedig minden bizonnyal a Széchenyi-díjasok legfiatalabbika. Amikor leültem velük beszélgetni, az érdekelt, milyen út vezetett a korai, vagy éppen jó időben érkezett szakmai elismeréshez.

Ormos Pál bevallása szerint mindig azzal foglalkozott, amit szeretett. Igaz, szíve szerint repülőmérnöknek kellett volna lennie, ám úgy gondolta, ennek a szakmának nincs jövője Magyarországon. Mivel a gimnáziumban jó fizikusként tartották számon, és a diákolimpia második helyeztejként mentesítették a főlvételi vizsga alól, kézenfekvőnek látszott, hogy a szegedi egyetem fizikus szakán folytassa tanulmányait. Diplomamunkáját már a Szegedi Biológiai Központban, a Keszthelyi Lajos vezette Biofizikai Intézetben, Karvaly Béla irányítása alatt készítette.

Hogy mit keres egy fizikus a Biológiai Központban? A laborokat már hallgatóként – eleinte baráti alapon – látogató Ormos Pálnak megtetszett a biológia. Rájött, hogy az SZBK-ban végzett munkának a megközelítési módja, kérdésfeltevése azonos, mint a fizikában, azaz az élet bonyolult folyamatait fizikai módszerekkel is meg lehet magyarázni. Mivel a későbbi tanítómestereként tisztelt Keszthelyi Lajos főként fizikusokat igyekezett az intézetbe csábítani, a fiatal Ormos Pál kötélnek állt, s pályakezdőként szorosabb kapcsolatba került a biológia-tudományával. Eleinte az elektromos töltéseknek a membránon keresztüli szállításával foglalkozott. A biológiai energia átalakításával, azaz a jelenséggel, amely minden életfolyamatnak az alapja. Következő kutatási témája a bakteriorodopszin volt, egy fehérje, amely a fényenergiát biológiai energiává alakítja át. A bakteriorodopszin tulajdonképpen egy nagy molekulából álló gép, amely a fizikus számára is kiváló vizsgálati objektum: sok alapvető biofizikai folyamatot lehet megfigyelni rajta, különböző – fotoelektromos és spektroszkópiái – módszerekkel.

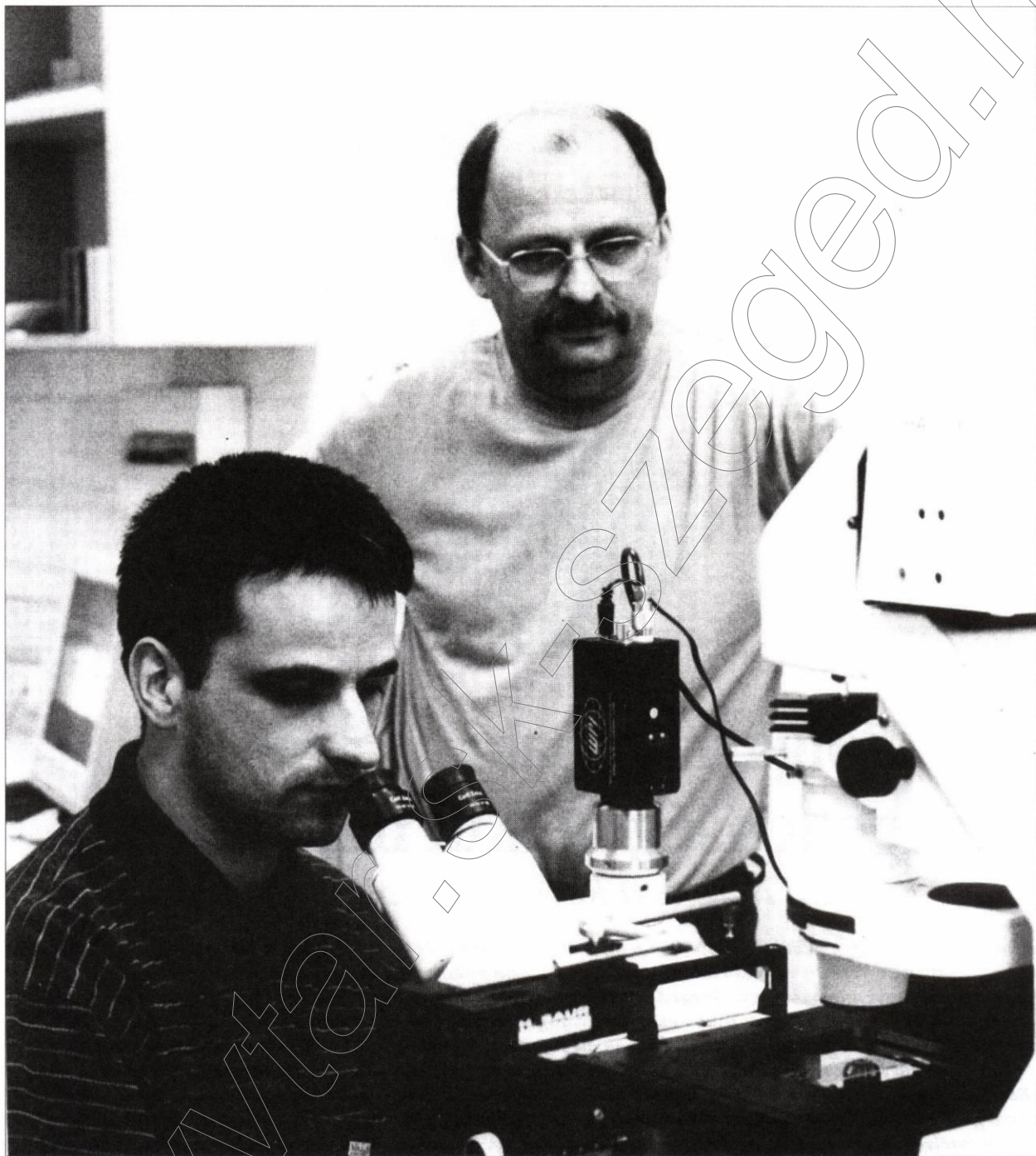
Ormos Pál már a Biofizikai Intézet igazgatójaként irányította a kutatómunkát, amikor ezekbe a kísérletekbe bekapcsolódott egy diákkörös egyetemi hallgató: Galajda Péter. Akadémiai intézet témavezetője számára kivételes szerencse, ha téhatséges, érdeklődő diák kerül a látószögébe. A véletlennek köszönhető, hogy az egyetem elméleti fizikai tanácskén dolgozó volt évfolyamtársa Ormos Pál figyelmébe ajánlotta egyik ígéretes tanítványát. Péter diákkörösként a bakteriorodopszin infravörös spektroszkópiájával kezdett foglalkozni, majd az e témakörben írt dolgozatával országosan második helyezést ért el. Így állt össze

a mára sikeressé vált páros. Péter – Ormos Pál jóvoltából – utolsó éves hallgatóként Tempus-ösztöndíjjal egyéves tanulmányúton vett részt Palermóban, majd diplomája megvédése után újabb fél esztendőt töltött el az ottani intézetben, PhD-hallgatóként.

A Csepakról származó, Veszprémben érettségizett, Szegeden tovább tanuló fiatalember – némi vargabetűvel, Palermón át –, visszatért Szegedre, s világgóssá vált számára: élete összefonódott az SZBK biofizikai intézetével, a bakteriorodopszinnal. Főnöke eközben sorra adta be a pályázatokot, hogy egy új módszer, a lézercsipesz bevezetéséhez szükséges pénzt megszerezze. Tudta, hogy ezzel az eljárással az eddigieknél érdekesebb eredményeket lehet elérni. A fókuszált lézerténnel ugyanis, mint valami csipesszel, meg lehet fogni mikroszkópikus részecskéket, például az sejteket ide-oda lehet pakolni, manipulálni. Az új labor összeállítása Péter feladata lett. A lézercsipeszsel végzett kísérletek közben az a jelenség kezdte foglalkoztatni a kutató párost, hogy a csipesszel megragadott testek gyakran forogni kezdenek. A kutatók agyába befészkelte magát az a gondolat, vajon miként lehetne megérteni és hasznosítani ezt a jelenséget. Hogy magát ezt a pörgő mozgást jobban tanulmányozhassák, elhatározták: a szélmalom mintájára működő miniatűr propellereket készítenek, amelyeket a szél helyett fény hajt. Fény hatására szilárduló anyagot, műgyantát helyeztek mikroszkóp alá, amelyet lézertel megvilágítva tetszőleges alakúra formáltak. Ily módon a hajszál méreténél százszor kisebb szerkezeteket tudtak kialakítani. A propeller mellett apró, szemmel szintén nem látható fogaskerekeket is „gyártottak”, amelyekkel már összetett erógépeket szerkeszthettek.

Hogy mi mindennek az elméleti alapja? A fotonokból álló fénynek impulzusa, ereje van, ezért ha nekiütözik valaminek, azt megmozdítja. Így hozza forgásba a mikroszkópikus méretű propellert, amely bármilyen összetett mechanikai rendszert is működtethet azáltal, hogy alkatrészei átadják egymásnak az energiát. Az effajta munkagép összeszereléséhez persze nincs szükség holmi hegesztésre, forrasztásra, csavarozásra: a lézerténnel ugyanis nemcsak forgatja a fogaskerekeket, hanem, ha szükséges, a helyükön is tartja őket.

Arról mindannyiunknak van fogalma, hogyan működik egy jókora, zajos aszfaltfűrőgép, egy markoló-, egy rakodó-, egy betonkeverőgép, egy szivattyú vagy egy pumpa. De képzeljük el magunkat Gulliverként a liliputiak országában, amelyet mondjuk a sejtfall határol. Emögött szorgos munka folyik: egy ici-pici gép éppen átrendezi az élő sejt belsejét, összekeveri az alkotóelemeket, egy másik belefűr a sejtfallba, a harmadik kiszippant onnan valamit, vagy éppen bepumpál egy új genetikai anyagot. Ezek a munkagép-

pek azonban nemcsak a biokémiai kísérletek során tesznek majd fölbecsülhetetlen értékű szolgálatot a kutatóknak. A nanotechnológiának hasznát veszik a fizikusok, a vegyészek is, hiszen a mikroszkópikus méretű eljárásokban csak ilyen kicsiny gépeket tudnak alkalmazni. Nagy erőfeszítéseket fejtenek ki a kutatók a kémiai analitikai berendezések méreteinek csökkentése érdekében is, hiszen ezek igen kevés anyag fölhasználását igénylik. A minigépeknek éppen az a legnagyobb előnyük, hogy ők maguk is rendkívül egyszerű eljárással létrehozható, sokoldalúan használható pici eszközök.

Hogy milyen távlatokat nyit meg a tudományban, az alkalmazás területén ez a fény által hajtott, liliputi propeller? Az igen kis méretű eszközökre épülő ipari területet, a nanotechnológiát általában a technológiai fejlődés egyik fő irányvonalának tartják. A szegedi kutatók úgy gondolják, hogy az általuk kifejlesztett, mikroszkópikus gépek előállítására és hajtására alkalmas optikai eljárás új lehetőségeket

ígér a nanotechnológia számos területén. Megnyitja az utat a biotechnológiai iparban, a gyógyszerészetben, gyógyszergyártásban használatos berendezések építése előtt. Az emberi genom kutatások hihetetlen mennyiségű információt szolgáltatnak, és ezek feldolgozása is csak új technológiák alkalmazásával képzelhető el. Például, ha nagyon kis mennyiségű biológiai anyagon kell nagy számú biokémiai vizsgálatot elvégezni, az aligha lesz lehetséges a miniatűr erőgépek nélkül.

A liliputi masina föltalálóját nem csak szellemességükért, az USA-ban elindított szabadalmi bejegyzésük okán illeti meg a magas állami elismerés, hanem azért is – amint a kitüntetést javasló szaktekintélyek hangsúlyozták –, mert tudományos eredményük teljes egészében hazai „pályán”, a Szegedi Biológiai Központban, saját anyagi forrásból született.

Chikán Ágnes

„Polgári szababadság anyagi függetlenség nélkül nem létezik”

Klauzál Imre és a Rohonci Gazdaképző Intézet

Klauzál Imréről, gróf Széchenyi István barátjáról sajnos elfeledkezett az utókor, keveset tudunk róla, pedig korának jelentős alakja volt. Klauzál Imre bátyja volt Klauzál Gábornak, az 1848-as ipari és földművelésügyi miniszternek. Szegeden született 1799. január 11-én. Cseh eredetű katonatiszti családból származott. Édesapja Klauzál János magyar gyalogezrednek volt kapitánya és mint kiváló katona I. Ferenc királytól 1793-ban nemességet kapott. Édesanyja Babarczy Ágnes nemesi birtokos család, okos, művelt lánya volt. Klauzál Imrét szülei hivatali pályára szánták. A nagyváradi nemesi konviktusban töltött évek után Bécsben a magyar udvari kancelláriánál kezdte pályafutását, mint fogalmazó-gyakornok. A vele együtt dolgozó gróf Károlyi Lajossal szorosabb baráti viszonyba került, aki meghívta a birtokára, és Károlyi grófnak a személyes ügyeit intézte. Az 1820-as évek második felében hosszú pereskedés után a Károlyi birtok feloszlására került s Károlyi Lajos Klauzál Imrét kérte föl uradalmainak irányítására. Gróf Festetics György muraközi birtoka után Károlyi alföldi uradalma volt az első, amelyben az úrbéli szolgáltatások örökváltság után megszűntek, „az elkülönözés és tagosítás nemes és nagylelkű feltételekkel keresztül vitetett”. Ily módon Klauzál Imrere nagy befolyást gyakorolt.

Néhány év sem telt bele, és gróf Károlyi Lajos uradalmi mintaszerűek és ezáltal országsszerte elismertek lettek. Látványos eredményeket produkált a növénytermesztésben, állattartásban, különösen a marhahízlásban és a juhászatban. A burgonyatermesztést szeszgyártással egészítette ki. A birtokok közül a nagymágocsi uradalom volt a legjelentősebb, valamint a derekegyházi pusztán tartott tehenészet, juhászata. A majorságokon épített cselédlakásokba haszonbérloket költöztetett, akik a földhaszonbért és a lakáshasználati díjat munkával rótták le. A gazdasági és a lakóépületeknek egy részét a Felvidékről hozatta le az Alföldre, mert így a szállítási költség ellenére még mindig olcsóbb volt, mint a helyben előállítottak, mert az Alföld ebben az időben építőanyagokban

és iparos szakemberekben is szűkölködött. Egyedi vetésforgókat dolgozott ki, gondosan ügyelt a vetőmagra, kukoricából például az aransárga szerémi fajtákat vetette. Az Alföldön először honosította meg a repcét, amelyet akkoriban nem annyira takarmányként használtak, hanem a repcemagból világítás céljára olajat ütöttek.

A gazdaságokban nagyobb részt, lovakat és ökröket használtak, de Klauzál Imre híve volt a mezőgazdasági gépek alkalmazásának is.

Kitűnő szervező volt, a gazdasági személyzetet ő választotta ki a gazdatisztól az öreg béresig és törekedett arra, hogy megfelelő helyre megfelelő tudású emberek kerüljenek. Erre Klauzál két sikeres eszközt használt fel. Egyik az volt, hogy min-

denkit tanulásra, önképzésre ösztönözött, másik az, hogy környezetét, tisztjeit magához felemelte és velük a sikerben szerzett anyagi előnyt is megosztotta. Nemcsak a tisztességes fizetés által, hanem a felemelt tiszta jövedelemből kiszolgáltató részjutalék által a kezelőnek szorgalmát, hűségét és gondoskodását a legnagyobb mértékben fokozta.

Néhány év alatt a kormányzására bízott uradalmakban a tiszta jövedelmet megháromszorozta. 1838-ra a birtokon 12 jól felszerelt gazdaságot hozott létre, mindegyikhez kétezer hold szántóföld, rét-legelő és egy-egy község tartozott. Az egyes birtokokon lévő négyezer juhból legalább a fele tenyésztésre alkalmas anyállat volt. A nagyüzem-egységeken két főágazat volt, a földművelés és a juhászat. Így ezen kívül – az iratok tanulsága szerint – voltak még elkülönített gazdasági területeken körülbelül ezer-ezerkétszáz darabból álló juhászatok.

Rövid idő alatt a legjobb, a legbuzgóbb mezőgazdasági tehetségek siettek Klauzál Imre zászlaja alá. Gazdatisztjei körében a gróf jószágain, az uradalmi községekben és a megyei életben egyaránt kitért magas műveltségével, szakmai tudásával, rendkívüli olvasottságával, haladó szellemű eszméivel, és emberségével. Meg kell említeni magas szintű latin, görög, francia, angol, német nyelvtudását.

Kortársa Török János a Kelet Népe 1856-os számában így emlékezett vissza:

„Diszes példánya volt, olyan férfúnak, kiben a tudás, ízlés, tetterő, tapintat, jellemtisztaság s hazafiúi indulat szoros összhangban van. Ily ragyogó és teremő szellem nem maradt hatott észrevétlen a rokontalan hazában.”

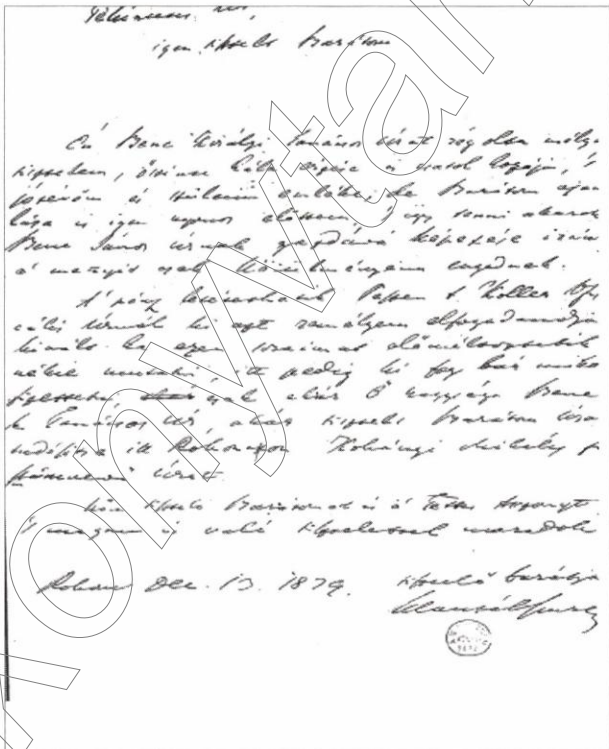
Klauzál Imre a Károlyi grófi domínium tótmezei részén, a surány-megyeri uradalomban lakott, Nyitra vármegyében, ahol a kedvező helyzet és feltételek biztos sikert ígértek és hoztak újításainak. Itt szerezte meg az uradalomnak azt az osztatlan belföldi és külföldi elismerést, melynek alapján 1833. november 15-én a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Az új és korszerű mezőgazdaság fontosságáról előadásokat tartott, amelyeken bárki részt vehetett. Tótmezei rendszeres szeszgyárat alapított, amelyet marhahízlalással kapcsolított össze. Majd Surányban angol-amerikai rendszerű korszerű malmot épített a jobb minőségű liszt előállítására. Sajnos később a malmom a tűz martaléka lett. A leghíresebb azonban a juhászata volt. Szászországból hozott juhokat az állomány-nemesítésére. A finomgyapjas merinóit tenyésztette, annak el-

lenére, hogy a posztógyárak akkor a durvább gyapjút kedvelték. Idővel Klauzál példáját egyre többen követték.

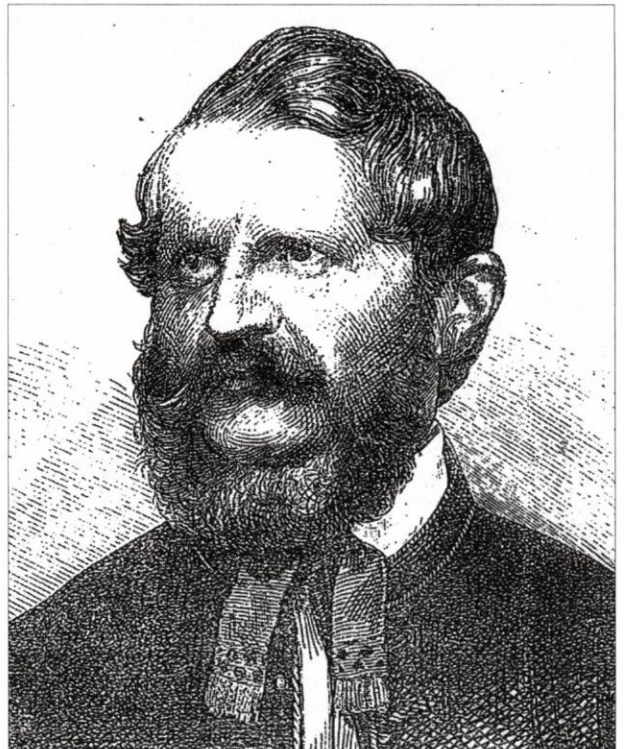
Gróf Széchenyi István meleg szeretettel üdvözölte és ölelte keblére Klauzál Imrét és bevonta megtisztelő szűk baráti körébe. Széchenyi István volt az első, aki nemcsak belátta, hanem merte is kimondani, hogy „valódi tevékeny polgári szabadság anyagi függetlenség nélkül nem létezik; hogy az alkotmány illúzió addig még kiváltságok a nemzet többségét annak ellenségeivé teszik; hogy a földbirtok a nemzet fennmaradásának legbatalmasabb támasza, de hogy sem a nemes, sem a jobbágy föld valódi tulajdont nem képez, és okserüen nem kezelhető, amíg mind a kétfő a bübérsg pólyáiból amaz az ősiség és közösség, emez az úrbériség bilincseiből ki nem bontakozik.”

Klauzál Imre a kör hatására jelentős szerepet vállalt Széchenyi Istvánnal, Andrássy Györggyel és Csapó Dénessel együtt a Magyar Gazdasági Egyesület létrehozásában (1830–37 körül). A székház alapkövének letételekor hangzott el: „Egyesült erőnek súlya csodát jelentett más nemzeteknél, okulva mások példáján a magyar is, hogy segíthessen, a társadalmi térre lépett. S midőn a nyelv s szép művészetek, tudomány és nevelés, ipar és kereskedelem szövetségbe fűzött társulatok buzgó munkássági tagjaivá lőnek, ápoló rokonszenvre talált az elbanyagolt föld is, mely'e nemzet millióinak nyújtja mindennapi kenyerét és legbiztosabb vagyonát, s melynek rendeltetése: a szaporodó unokáknak s a legkésőbb magyar nemzedéknek vívágzó, becsült és szabad hazául szolgálni. Megalakult a magyar mezőgazdák egyesülete, hogy közérővel összegyűjtse s szétterfessze az értelmesebbek, és ügyesebbek tapasztalásait serkentse a szorgalmat, irtsa a tudatlanságot, restséget és balítételeket, kitüntesse az érdemet, új keresetforrásokat nyisson az értelemnek s törekvésnek s a kifejtett szakismeret, tudomány és verseny segélyével állandó alapot vessen s földművelő néposztály jólétének.”

Klauzál Imre szakmai tapasztalatait a „Gazdasági Lapok”, a „Magyar Gazda” és a „Gazdasági Tudósítások” hasábjain tette közzé. Minthogy Klauzál lelkes híve volt a jobbágyrendszer felszámolásának, az önkéntes örökváltság, az általános közteherviselés bevezetésének és a polgári szabadságjogok biztosításának, a „Gazdasági Tudósítások” hasábjain rendszeresen közölt útmutatót a földesúri és jobbágyi földek elkülönítése ügyében. Szeretgázó tevékenysége közepette tétetett azon

Klauzál Imre levele

Dr. Czilcberth Róbert

ajánlat, hogy elvállalná-e Batthyány Gusztáv és Kázmér testvérgrófok kiterjedt uradalmainak vezetését is. Gróf Károlyi Lajos az ajánlat elfogadására buzdította. Azzal a feltétellel fogadta el, ha a három gróf kötelezi magát gazdatisztjeinek képzésére, és a hazai közszükség pótlására, közös költségen nyugvó gazdasági intézet alapítására. Ezt úgy képzelte el, hogy az intézet tanítóit az egyesült uradalmak igazgató személyzete képezni ki. A grófi jószágok pedig a tanuló ifjúságnak gyakorlóteret biztosítanának. A terv elfogadtatott és a nagy hírnevet szerzett rohonci intézet 1838-ban létrejött. Ekkor Klauzál Imre ide tette át lakhelyét. E vidék a festői környezetű Vas vármegyében volt (ma Ausztriához tartozik és Rechnitz a neve Rohoncnak). Az intézet a város közepén álló legimpozánsabb épületben nyitotta meg kapuit, ahol az oktatás – az akkoriban fennálló két másik gazdasági intézettel (Keszthely és „vár) eltérően – magyar nyelven folyt.

Az intézetben a hallgatók többnyire ajánlatok útján kerültek be. [Ennek példája Klauzál Imre itt közreadott levele Walther László, Károlyi uradalom hivatali titkárához Bene János gazdává képzése ügyében.] A felvett diákok születési különbség nélkül nemcsak ingyen tanulhattak, de ösztöndíjak által is buzdították versenyzésre a legjobbakat.

Jó, ha az ifjú az intézetbe lépte előtt, már valahol, a mezei gazdaságban némi ismeretet szerzett. Ezért a grófi alapítók költségeikre többnyire csak olyanokat vettek fel az intézetbe, akik legalább egy évig már alkalmazva voltak a mezei gazdaságnál. Az oktatási rendszerük a teória és a praxis egységére épült. Az intézet rendes helye a rohonci uradalmi kastély, amely elég tágas volt, hogy a helybeli gazdasági tisztéken kívül az intézeti tanítókat és a növendékek egy részét – az előadási és gyűjteményi termekkel együtt – befogadhassa.

A legkiválóbb szakembereket kérte fel tanítani Klauzál Imre. Így Török János jószágigazgató ülnököt, felajánlva neki a Földművelési, Gazdasági, Vegyészeti tanszéket. Klauzál Imre Török Jánost ettől kezdve a Gazdasági Egyesület minden ünnegyedi közgyűlésre magával vitte Pestre. Az egyesület iránti részvételtést és a tagok gyűjtését Vas megyében Török János végezte. A Gazdasági Egyesület szakértőkből álló küldöttség által évente egy jól rendezett gazdaságot vizsgáltattak, melyben – mint küldött – Török is részt vett. Ez alatt az idő alatt Török, mint a Magyar Gazdasági Egyesület képviselője a Stájer Gazdasági Társaság közgyűlésén Grázban és a német gazdák vándorgyűlésén Brünmben is megjelent.

Ez az intézet, mint a korabeli lapok is írták, nem nevelő, hanem képző, melynek célja a hallgatóknak okszerű és művelt mezei gazdákká való képzése volt.

A diákok száma folyton növekedett. A kezdeti 60 főről rövidesen 90 főre emelkedett. Az iskola híre gyorsan terjedt határainkon túl is. Az első közölt adatok szerint az intézet belső növendékein kívül 1 tisztartó, 1 kasznár, 3 ispán, több ellenőr és segéd volt. A külsőknek száma 1838 november 5-i híre szerint 63 magyar. Ezek közül a 15–20 éves 23, 20–25 éves 24, 25–40 éves 13, 30-tól van 3 fő. Vallás szempontjából: római katolikus 36, evangélikus 12, református 11, nem egyesült görög 4; magyarországi 60, erdélyi 3, morva 1.

A felsőbb tanulmányokat végzett hallgatók száma: 62, melynek megoszlása 35-en filozófiát tanultak mielőtt ide jöttek volna, 17-en jogtudományokat, 6-an pedig az oroszvári mezőgazda iskolából jöttek, 2 személy Keszthelyről, 1 Bécsből, 1 pedig Olmützből. A hallgatók nagyon különfélék voltak, mind gazdasági ismeretek terén, mind a műveltség területén.

A tanítási rend a következő volt: délelőtt matematikát és mennyiségtani tudományokat adott elő dr. Vallas Antal; Hauffel János orvosdoktor és megyei főorvos tartott előadásokat a magyar orvosok és természetvizsgálók munkálatairól. Török János szakmai előadását hallgathatták a földművelésről, növénytermesztésről és gazdasági vegyészetről, „physiologiáról”, Klauzál Imre az állattenyésztésről tartott előadást, amelyet dr. Vallas Antal a kémiával folytatott. Ő szerkesztette a Rohonci Közlemények első füzetét az intézet fennállásáig. Ebben a folyóiratban írta le a felsőbb gazdaképző ügyeit. Délután Egón Eduárd is tartott néhány előadást és gyakorlati bemutatót.

Külön órákat adott az érdeklődőknek Czilchert Róbert – aki

a Károlyi uradalom orvosa volt –, majd Klauzál Imre ösztönzésére áttért a mezőgazdaságra, állatgyógyászatból. A tantervben volt természettan, mértan, matematika, könyvvitel, gazdasági ügyvitel, gazdasági műipar, erdészet és erdészeti növénytan, valamint rétművelési ismeretek és telkesítés.

Klauzál Imre egyik tanítványa, Hegedűs József a Társalkodó 1840 januári számában így emlékszik vissza: „E férfi Klauzál, a nagy jubász s jubásztanító, kit kedves udvariasság, nyájasság, mély szerénység, valami nem mindennapias kedély tanítás-oktatásban szenvedély jellemzenek. Két óráj oktatásán volt szerencsém jelen lenni s bámulni a nagy férfi roppant tudományát, bő ismeretét, széles tapasztalásait az állattenyésztésben és különösen a jubászaitban. Előadása élénk, világos, szavaira szem-fül a tanítványosság, mert azok a tudomány szent ibletétől áthatva és szelíden, mint szép ajakról a szerelmi szótat folynak elő. Sötét nagy szemekben ritka lélek tükrözi magát.”

Az intézet kiegészítő részét képezte a fűvészkert, melyben a bel- és külföldi növények sokféleségét ismerhették meg. A növendékek munkájuk során figyelheték meg egy-egy növény tulajdonságait, fejlődését, terméshozamait.

Az intézet „vegypári-műterme” (laboratórium) főleg a cukorgyártás, serfőzés és szeszégetés legújabb fortélyainak megismerésére szolgált, Benkő Dániel jeles technikus vezetése alatt. Gróf Károlyi Lajos hatalmas könyvtára és mintagyűjteménye, mely minden mezei gazdaságra vonatkozó akkori irodalmat és eszközt magába foglalt; hiszen angol, francia, német nyelveket is azért tanítottak, hogy a növendékek az e nyelven írt gazdasági munkák olvasása által tudásukat gyarapítsák. A nyelvtudás azért is hasznos volt, mert a más-más országokból érkezettek megértésére, és a tapasztalatok ki-cserélésére, illetve a honi és külföldi nevezetes folyóiratok elolvasására szolgált.

A tanítás csak a téli hónapokban folyt. A tavaszkezdetével a növendékek az alapító grófok nagyobb uradalmában, változva szétoszlottak, ott jelesebb gazdatisztek oldalán gyakorlaton vettek részt, hasznos tudást és tapasztalatot szerezhettek.

Klauzál Imre keze alól számos híres mezőgazdász került ki. Egyik ilyen Hajnik János volt, aki kitűnően ellette és megtanulta mesterétől a juhtenyésztés csinját-binját, később (1852-ben) gróf Széchenyi István nagycenki birtokainak jószágkormányzója lett. Tanítványa volt Schmidt Pál, „tocska Ignác, Szendrei Ignác, akik gróf Károlyi Lajos hét vagy nyolc megyei uradalmán lettek gazdatisztek. Hauffel János, a királyfai gazdag Pálffy grófnál, Zubesck, a gróf Széchenyi Lajos örökösének somogyi birtokán, Rézle a kalocsai érseknél, Molnárffy és Krahohovicz Batthyány Gusztáv gróf uradalmában, Benkő Dániel, mint számos nagybirtokos gazdasági tanácsosa Pesten, Lejtényi György Brunswich grófnál Martonvásárhelyen, stb.

Az iskola mintegy másfél éves működése után – noha tíz évre írták alá a szerződést további támogatás hiányában megszűnt.

Klauzál ekkor visszavonult. Néhány évvel később Batthyány Gusztáv gróf két Vas megyei birtokát, a tarcsait és a Borostyánkőzt vette bérbe, abból a célból is, hogy a nagybirtokok bérrendszer útján való kezelésének okszerűségét kimutassa. E vállalkozásban Egon Edvárdal szövetkezett. Utóbb Czilchert Róbert társaságában Oroszváron, Moson vármegyében növénynemesítő intézetet alapított. Feladata volt minden érdemes, kiváló tulajdonságokkal rendelkező növényt nagyban termelni, nemesíteni és forgalomba hozni. A növénytermelési és nemesítési kísérleti állomások eszméjét hazánkban már az 1940-es években Klauzál Imre megvalósította. Szorgalmas munkásságát gyógyíthatatlan betegsége akadályozta. A bécsi szanatóriumban kezelték. Itt érte a halál 1847. március 5-én, 48 éves korában. A Magyar Tudományos Akadémián Török János tartotta felette a gyászbeszédet. Az Országos Gazdasági Egyesület gyűléstermében 1847. november 13-án Czilchert Róbert mondott emlékbeszédet. Arcképét a mélyreható örök tisztelet jeléül kifüggesztették. Sírja a bécsi wöhsingi temetőben látható.

Magyarország és Erdély egyesülésének allegóriája

„Minden nemzet- és valláskülönbség nélkül”

A választójog sajátosságai Erdélyben az 1848-ban

1. Az 1848: V. (pozsonyi) törvény cikk tc. gyakorlati alkalmazásának előkészületei a vármegyékben az 1848. május eleji közgyűléseken kezdetüket vették. A városokban ezt ugyan megelőzték a népképviseleti tisztújítások, ám ezekben is június elején elkezdődhettek a július 2-ára összehívott országgyűlés képviselőválasztásának előkészületei. Az „anyaországhoz” képest Erdélyben késtek az előmunkálatok, minek oka az volt, hogy a „két magyar hon” uniójához nem volt elégséges az egyik félnek, a magyarországi törvényhozásnak az igenlése (1848:VII. tc.), az föltételezte az erdélyi országgyűlés beleegezését is. A három rendi natio képviseletében május 29-én Kolozsváron össze is ült az utolsó erdélyi rendi országgyűlés, amely elfogadta az uniót (1848: I. tc.) és adaptálta a pozsonyi országgyűlési népképviseleti törvényt (1848: II. tc.).

Az 1848: V. (pozsonyi) tc. Erdélyre vonatkozóan csupán – „ha csatlakozni akar” – a követek számát állapította meg (69); mint utóbb kiderült, azt is tévesen, hiszen a két örmény várost – Szamosújvárt és Erzsébetvárost – nem vette számításba. Ezért az 1848:II. (kolozsvári) tc. ezt helyesbítve 73-ra emelte az erdélyi képviselők számát.

Május végén egyébként még az is kétséges volt, hogy tartanak-e újabb választásokat Erdélyben, avagy – mint br. Wesselényi Miklós fölvetette – ezen utolsó rendi gyűlés követői közül küldjék föl Pestre július 2-ára a magyar törvény igénytelte számban a képviselőket. Az új választás mellett a népképviselet elve szólt, ellene viszont – mint Csizmadia Andor idézi Wesselényinek május 26-án Deákhoz intézett levelét –

fölvetődött: „a megyékben, a szászok közt s még egypár városban is oly sokkal, de oly sokkal felül haladja a magyarok s illelőleg a szászok számát az oláhoké, mikint a magyarhoni széles választási alap szerint választván kétségen kívül nemcsak többnyire, sőt mind oláh követek mennének”. Wesselényi már a rövid határidő folytán is inkább az országgyűlés általi követek küldését pártolta azzal, hogy idővel felválthatják őket a népképviselekkel.

Mint írta, Erdélyben több híve volt az eleve megtartandó népképviseleti választásoknak is, mégpedig két módon: a törvényhatósági közgyűléseken, melyeken a községek elektorai is résztvennének, vagy a magyarországi mintára alakuló megyei (széki, vidéki) állandó választmányok (bizottmányok) által. Mindkét esetben a fő szerepet az addig is jogosultak játszották volna, a népképviselet pedig csupán közvetve érvényesült volna.

Wesselényi mindezt Szemere Bertalannak is megírta. A kormány foglalkozott ugyan az ügygel, de a törvényen túlmenő útmutatást nem adott, sőt szabad kezet engedett a kolozsvári törvényhozóknak: intézzék úgy Erdély képviseletét, hogy „az ottani lakosok közt minél csekélyebb súrlódás idéztesse elő”.

Az erdélyi magyar liberális politikusok úgy döntöttek, amint azt Szemere Bertalan belügyminiszternek br. Perényi Zsigmond királyi biztoshoz a kormány álláspontját ismertető levele is sugallta: megtartják a népképviseleti választásokat, csupán az 1848:V. tc. rendelkezéseit igazítják némiképp az erdélyi viszonyokhoz. A kolozsvári országgyűlés az erre vo-

natkozó 1848: II. tc.-et június 2-án el is fogadta. [CSIZMADIA ANDOR: *A magyar választási rendszer 1848–1849-ben (Az első népképviselési választások)*. Bp., 1963. 76–79.]

A választójogi törvény 1848. május 31-i és június 2-i vitájában leginkább az adócenzus körül alakult ki polémia. A vezérszónoki szerepkörben br. Kemény Dénes (Alsó-Fehér vm.) és Szász Károly (Vízakna) irányítólag hatottak; ekkor már mindketten kipróbált reformellenzéki hazafiakként a Batthyány-kormány államtitkárai voltak a belügyi, ill. a kultuszárcánál.

Ellentétben az erdélyi uniós törvénnyel (1848: I. tc.), amely – ha két lépésben is – szentesítést és kihirdetést nyert Ferdinándtól, az erdélyi választójogi törvényt (1848: II. tc.) István nádor *rendeletileg* hirdette ki, Szemere Bertalan belügyminiszter ellenjegyzésével. Neki erre a király helyettesítőjeként a pozsonyi 1848: III. tc. adott jogot.

2. Az 1848: II. (kolozsvári) tc., az erdélyi választójogi törvény az anyaország kivonuló törvényére, az 1848:V. (pozsonyi) tc.-re épült. Miként a pozsonyi, e kolozsvári törvény is fokozottan hangsúlyozta ideiglenességét: „A folyó évi július 2-ára már kihirdetett, Pesten tartandó hongyülésre küldendő erdélyi követek népképviselői alapjáni választása a *rögtönös alkalmazás lebeszégését is tekintetbe vévén, csupán ez egy esetre* következően lesz intézendő.”

Az *aktív választójog általános föltételeinek* csupán negatív oldalát, a *kizáró okokat* vette föl. E szerint ki voltak zárva a) a nőszemélyek, b) a külföldiek, kik meghonosodva nincsenek, c) a gazdai, *szülői* vagy gyámhatalom alatt álló egyének, d) olyanok, kik bűnpörbeli ítélet nyomán fenyték alatt vannak” (2. §). Imbár e törvény csak végrehajtási vonatkozásban hivatkozott az 1848:V. (pozsonyi) tc.-re, föltehetően az innen hiányzó „legalább 20 éves életkor” Erdélyben is érvényesülhetett. A pozsonyi törvénytől azon eltérés, hogy az az *atyát*, ez pedig a *szülői* hatalmat minősíti kizáró okká, inkább magánjogi kérdéseket vehet föl (1. § c)). Lényegesebb eltérést mutat a d) pont, amely (1) nem sorolja föl a releváns bűncselekményeket („hűtlenség, csempészkedés, rablás, gyilkolás, gyújtogatás”), ám (2) többet mond, mint a sok vitára okot adó „fenyték alatt” nem lét.

„Egyébiránt – hangzik a 2. § – a bevett vallások követői közt (kik közé a görög nem egyesült szertartásúak is értendőek), a születés általában sehol semmi különbséget nem tesz.” A bevett vallások egyenjogúsága s kiemelten az ortodox – Erdélyben: román – egyházat megfellelt a pozsonyi törvényeknek, ámbar ez utóbbiak egyenjogúságát az anyaországra maga az 1848: XX. tc. tartalmazta. A második fordulat – a születési előjogok eltörlése – erősen deklaratív jellegű volt, hiszen a régi (nemesi, városi, polgári) jog Erdélyben is megmaradt.

A *különös föltételeket* illetően részint törvényhatóság-típusonként, részint rendi *nation*ként határozta meg. Ha ezek között voltak is átfedések, a pozsonyi törvénnyel szemben, amely csakis az ingatlan vagyoni census tekintetében tett különbséget város (szabad királyi és rendezett tanácsot tartó város: 300 ezüst forint értékű ház vagy föld) és falu („egyéb községek”: 1/4 úrbéri telek) között, a kolozsvári jóval tagoltabb.

Elkülönítve rendezte „a külön-képviselési joggal felruházott városokat”: a Királyföldön – a Szász Egyetemen – kívüli szabad királyi és táksás városokat (3. §); a vármegyéket, Fogaras vidékét és a székely székeket (4. §), valamint a szász törvényhatóságokat: a szász városokat székeikkel, ill. vidékeikkel a Királyföldön (5. §).

Az 1848:V. tc. szerinti választójog teljességét – értelem szerint a régi nemesi jog és az itt számításba sem jövő negyedtelek kivételével – csupán a külön-képviselési joggal bíró városoknak (3. § a-e)), valamint a külön-képviseléssel nem bíró, de rendezett tanácsú városoknak (4. § b); 5. §) adta meg. E választói kör – lényegileg az 1848:V. tc. 2. §-a által jogosítottakkal egyezően – a) a legalább 300 ezüstforint ingatlan tulajdonnal bírókat, b) a kézműveseket, kereskedőket, gyárosokat, c) a 100 ezüstforint biztos évi jövedelmet magukénak tudókat, d) a honoráciorokat és e) az addigi városi polgárokat fogta át.

A gyakorlatban sok vitára adott okot a városok kiemelése, hiszen a pozsonyi szabályozásban mindebből csupán a 300 ezüstforint ingatlanérték volt kimondottan városi census (a falusi 1/4 telek párja), az összes többi mind városon, mind

falun érvényes volt. A románság nem egyszer sérelmezte is, hogy szegényebb falusi papjai (pópái) honorációri jogon, jövedelemre tekintet nélkül nem nyertek választójogot. Föltűnően kimaradtak a honoráciorok közül a *községi jegyzők* is. E szűkkeblűség nem vetett jó fényt a román tömegektől tartó kolozsvári törvényhozókra.

A „magyar” és székely területi törvényhatóságokban – vármegyékben, Fogaras vidékén és a székely székekben – négyféle census érvényesült: a) a régi jog, b) a városi jog (3. § a-e)), c) a „falusi” jog, amely részint adó alapú, részint *füstök* szerinti volt.

A régi jog azokat illette meg, akik az erdélyi 1791:XII. tc. szerint addig is élhettek vele, „ha szinte ezen jog gyakorlatában korlátozva is lettek volna”. A hivatkozott törvénycikkekben, amely az erdélyi országggyűlés szervezetét, hatáskörét és működését szabályozta, e visszautalás ellenére hiába kereshetünk ezen – döntően nyilvánvalóan nemesi – választók körének felsorolását, az abban nem található. 1866-ban számos jogvitára vezetett ez a bizonytalanság; igaz, a pozsonyi törvénycikk értelmezése sem volt egyértelmű.

Az 1866-ban a guberniumból kibocsátott és br. Wenckheim Béla belügyminiszter által 1869-ben is átvett *Utasítás*-beli szabályozás szerint fennmaradt „azon *erkölcsi személyek*” (testületek) választójoga, „melyek 1848-ik évig törvényes képviselőik által a követválasztási jogot gyakorolták”, ám e „census szerint jogosult választóknak csakis oly községek tekintendők, amelyeknek kirekesztőleges magánjoggal bírt oly külön birtokaik vannak, melyekkel a censust megütő adófizetés van összekötve, minélfogva közhelyek, közlegelők, közterdők, ha szintén a község neve alatt is vannak megadótatva, ily magán birtoknak nem tekinthetők”. (Országos Levéltár, Erdélyi főkormányiszéki lt. 1866:895.; Belügyminisztériumi lt. ált. ir. 1869-II-10-802.) A községeken kívül *egyházközségek* is nyerhettek ily módon választójogot.

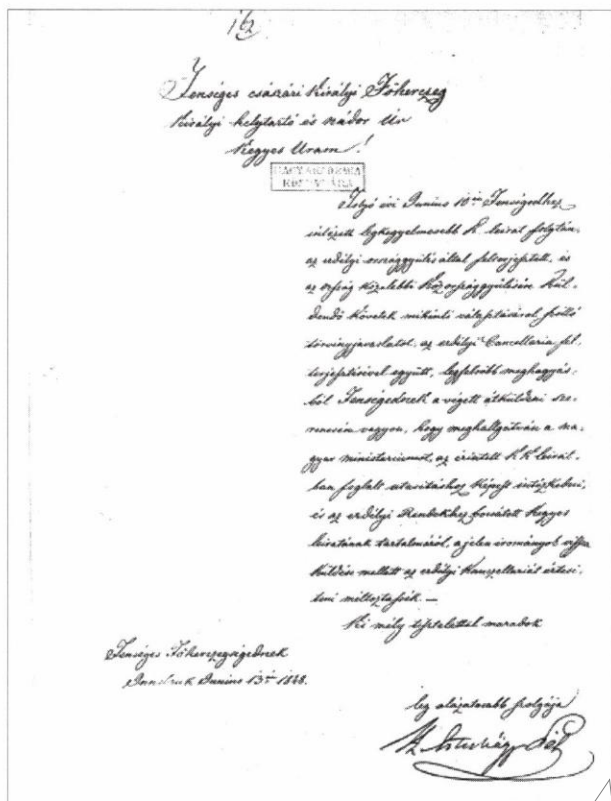
Hogy a rendezett tanácsú városok az önállóan követett küldőkkel azonos censusokat mondhattak magukénak, előbb szóltam.

A „rendezett tanácsot nem tartó községekben” – falvakban és mezővárosokban – az 1848. évi adóajlstrom szerinti adókövetés volt az irányadó, ugyanis nem lévén úrbérrendezés, a negyedtelek itt nem volt alkalmazható. (Ez a partiumi megyében is gondot okozott, ahol viszont a pozsonyi törvénycikkeket kellett alkalmazni.) Az adócenzus a *fejpenzen kívül legalább nyolc pengőforint* (ezüstforint) volt. (A *fejadóra* lásd: SZABO T. ATTILA: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Bukarest, 1982. 3:782.)

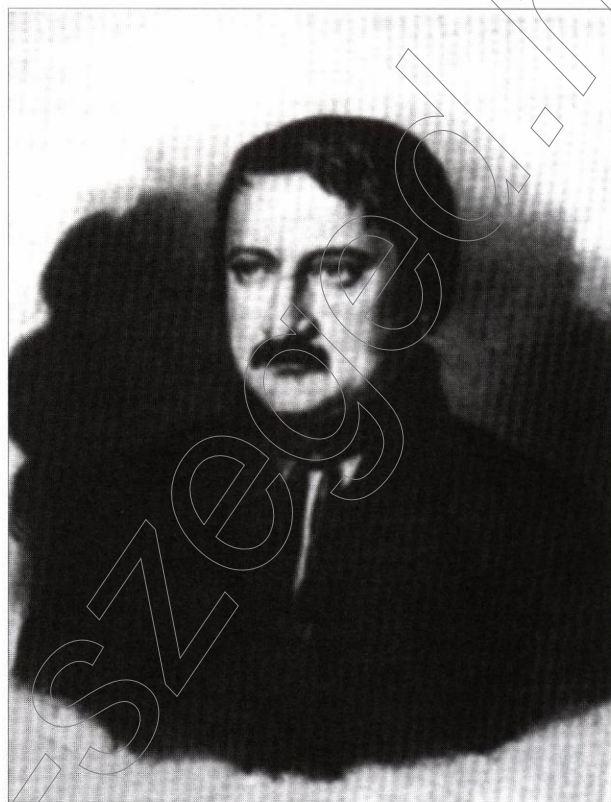
Ugyanezen települések lakosai (vagy előjáróságai?) maguk – az 1791: XII. tc. szerint jogosítottakon kívül ő, ha a helység legalább száz füst – házas telket – számlált, akkor két, ha kevesebbet, akkor egy „szabadon választott ... képviselő”, azaz *elektor* által befolyhathat a képviselőválasztásokba. (A *füst*: „házas telek”. L. SZABO T. ATTILA: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Bukarest, 1984. 4:472.) Ez volt az 1848. évi magyar választási rendszer egyetlen olyan eleme, amely a *közvetett választásra* vallott. Bevezetése az 1848. május eleji vármegyei ős-közygyűlésekre emlékeztet, melyekben a falvak és mezővárosok is képviseltették magukat, többnyire bírják és/vagy jegyzőik révén.

„Szász törvényhatóságokban – hangzott az 5. § – városok és helységek lakosai azon székben vagy vidékben, melyben megtelepedve vannak, valamint eddig, úgy most is, együtt és *minden nemzet- és valláskülönbség nélkül* fogják a választási jogot azon módon gyakorolni, mely a saját képviselési joggal nem bíró magyar és székely törvényhatóságokbeli városok és falusi községek lakosaira nézve a 4. § b) és c) pontja alatt írva van.”

Királyföldön a „városok és vidékeik” (székeik) – miként Németföldön, így különösen Württembergben a 16. századtól, azaz a reformáció óta a *Städte und Ämter* – olyan egységes törvényhatóságokat alkottak, melyekben a székvárosok mindig meghatározó szerepet játszottak. Annál is inkább, mivel a vidék a 18. században erősen elrománosodott. Az egyre inkább városaik zárt kapui mögé húzódozó szász polgároknak ez esetben különösen kedveztek az előnyösebb városi censusok. Szóval nem kell mindig és mindenben a magyarság – úgymond a magyar uralkodó elit (osztály) – érdekeivel magyarázni e censusrendszert. Ez esetben jobban védte a szász patríciusokat; már ahol egyáltalán védhette, hiszen Dél-Er-

Az erdélyi választási törvény

Szász Károly

délyben a románok a városokban is egyre nagyobb számarányban telepedtek meg.

A *passzív választójog* Pozsonyban meghatározott feltételei: legalább 24 éves életkor, a magyarnak mint 1844 óta a törvényhozás nyelvének ismerete, itt is megmaradt, ennek hangsúlyozásával: „Választható mindenki, aki *akárhol Magyarbaban* választói joggal bír”, ha e többletfeltételeknek megfelel (6. §). Tehát nem csak az erdélyiek!

A területi törvényhatóságoknak – megyéknek, székely és szász székeknek, magyar és szász vidékeknek, együttesen 25-nek – egyenlően két-két követ (képviselő) választását engedték meg. Választásaikba mindazon városok is befolyhattak, melyek önálló követválasztásra nem voltak jogosítva. Az önálló követválasztási joggal fölruházott 18 város közül Kolozsvár, Marosvásárhely, Gyulafehérvár, Szamosújvár és Erzsébetváros két-két képviselőt, a többi pedig egyet-egyet választhatott (7. §).

E törvény – a pozsonyival ellentétben – nem rendelte el kötelezően választókerületek alakítását a két-két követet választó törvényhatóságokban, csupán megengedte. „Ahol a törvényhatóság a szózatolás közbeni rend fenntartása érdekében szükségesnek találja, minden egyes követ választására külön választókerület alakíthatatik, tekintettel a területi és népességi arányra” (8. §). A *füstök* – házas telkek – szerinti községi *testületi képviselőt* mellett a két törvényhatósági követnek *egyetlen* választási cselekményben történő választása kétségtelen a régi rendi törvényhatósági képviselőre emlékeztet, ám mégsem egészen az, hiszen a választóközönség az új, népképviselői cenzusok szerinti választópolgárokból is állt. Hogy az együttes választás mellett is lehetett dönteni, az az idő sürgető voltával volt indokolható. No meg azzal, hogy a vármegyeyi (széki, vidéki, városi) magyar és/vagy szász vezető elemek az együttes szavazást jobban kézben tudták tartani.

A napidíjat (5 ft) és az évi lakbért (400 ft) a magyarhoni törvénycikkből vették át (9. §). A törvény egyebekben is azt 1848:V. tc. rendelkezéseinek alkalmazását sugallta, persze csak akkor, ha „azok ezen törvénycikkben írt vezéreszmékekkel és körülményekkel összeférőek” voltak. A törvény végrehajtása a még működő erdélyi királyi kormányzék (gubernium) hatáskörévé is köteleességévé tétetett (10. §). (*Csizmádia Andor*, 321–323.)

Az 1848/49. évi erdélyi választások monografikus földolgo-

zása hiányában átfogó képünk nem lehet az 1848: II. tc. első alkalmazásáról. Annyi *Csizmádia Andor* könyvéből, melyben a szerző elkülönítve nem vizsgálja e választásokat, kiderül, hogy ezek általában nagyobb összetűzések nélkül zajlottak. Többnyire a nagy sietségből eredtek a nehézségek, ám ezek az igazolásokat nem gátolták meg. A Horváth Dániel csíkszeredai képviselő elleni elmulasztott vizsgálat mellett Sterbiger Dániel kerületi bírósági (Beszterce vidéke) mandátumának megsemmisítése így is figyelemre méltó. Ő német nyelvű beadványában nyíltan megvallotta: magyarul ért ugyan, de szónokolni nem tud. (*Csizmádia Andor*, 198–193., 233.)

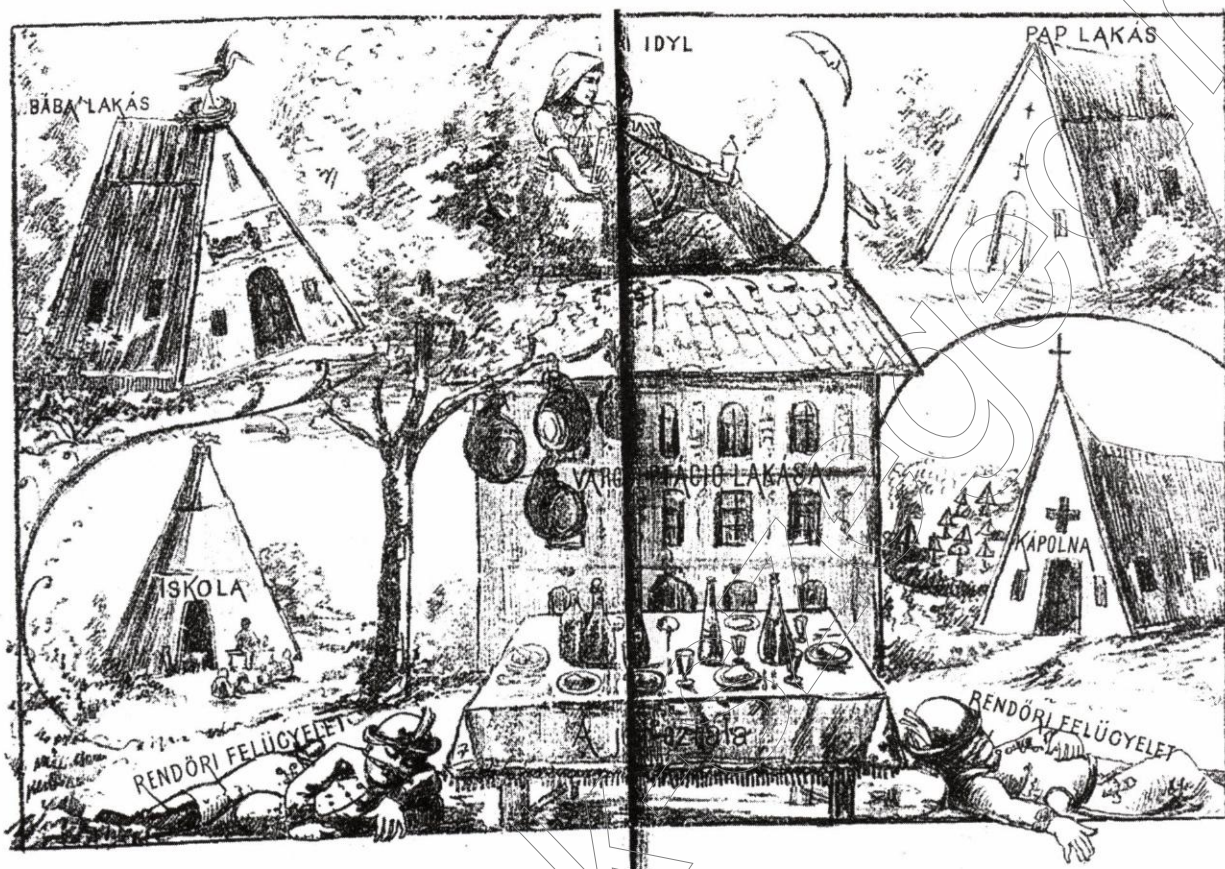
Az erdélyi románság képviselője alatta maradt a félelemteljes várakozásnak. Az első népképviselői országgyűlés 20 román tagjából csak 6 volt erdélyi: Balomiri Simon székügyész (Szászsebes I. vk.), Boheczel Sándor ügyvéd (Doboka vm., Felső vk.), Ohnitz János ügyvéd (Hátszeg), Gridi Pap Máté kincstári hivatalnok (Fogaras vidék, Felső vk.), Papfalvi Konstantin ortodox püspöki helynök (Vajdahunyad) és Poprovics Vazul ortodox esperes (Szászváros, II. vk.).

3. Az 1848: II. (kolozsvári) tc.-t – miként az 1848: V. (pozsonyi) tc.-t – egyetlen választásra szánták, ám a történeti események folytán mégis 1866-tól a választójogi novelláig (1874: XXXIII. tc.) még három általános választáson (1866, 1869, 1872) alkalmazták. 1866-ban a gubernium három nyelven külön *Utasítást* adott ki, amely főként a választási rendszer eljárási szabályait rendezte, nem egy vonatkozásban pozsonyi alaptörvényeikkel ellentétes megoldásokkal. Ezen *Utasítást* – hasonlóan három nyelven – br. Wenckheim Béla belügyminiszter is kiadta 1869-ben számos, a pozsonyi törvénycikkhez illeszkedő megoldással. E rendeletet Tóth Vilmos belügyminiszter 1872-ben átvette.

*

A *magyar polgári alkotmány- és jogfejlődés kezdetei európai kitekintéssel* címmel rendezett jogtörténész konferencián (Debrecen, 1998. március 7.) tartott előadásom csupán némi leg bővített változatát teszem itt közzé. A témáról többet írok két, az *Újabb magyar alkotmánytörténet*. 1848–1849 c. gyűjteményes kötetembe fölvetett tanulmányomban (Püski, Bp., 2002., 67–93.), valamint az *Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon*. 1861–1868 c. nagymonográfiámban (Püski, Bp., 1999., különösen: 419–478., 481–485.).

Ruszoly József

Pillich Kálmán álmképei a tanyai központokról. (Szegedi Paprika, 1889. jún. 9.)

Szervezés és szervezet

A város intézménytörténetéből 1997–1918

Harmadik közlemény

A belügyminiszter 1875. május 4-én kiadott 22 242. sz. körrendeletével elrendelte, hogy a törvényhatóságok tisztviselői munkájának ellenőrzésére tartsanak *számonekérő* székletet. A szegedi törvényhatósági bizottság május 24-én 1875:231. számon Dáni Ferenc főispán elnökletével bizottságot küldött ki, amely szeptember 6-án fogalmazta meg a városi tanácsai ügyosztályokra, valamint a szak- és segédhivatalokra kedvező, csupán néhány apróbb mulasztást fölemlítő jelentését. A közgyűlés mégsem hagyta ennyiben a dolgot, hanem a polgármester elnökletével rögvest újabb bizottságot küldött ki (Kj. 1875:447), feladatául tűzvén: *tegyen javaslatot a szervezeti szabályok módosítására*. A bizottság jelentése nyomán a közgyűlés elhatározta, hogy a kérdés átfogó felülvizsgálatára majd csak közvetlenül az 1878. évi tisztújítást megelőzően kerít sort, ez alkalommal pedig néhány halaszthatatlan módosítást tesz.

Mészáros György, aki 1871-ben mondhatni saját magára szabta a szervezeti szabályrendeletet, elhunyt, így itt volt a „jó alkalom” a *főjegyzői hatáskör megnyirbálására*. A főjegyző tagja maradt ugyan a tanácsnak, ám elvesztette polgármester-helyettesi megbízatását, melyet ezután a tanácsnokok töltöttek be választásuk sorrendjében. Ugyancsak elvették a

főjegyzőtől az árvaszéki elnöklés jogát is, melyet az V. (katonai) ügyosztály tanácsnokára ruháztak át, mint akinek társainál úgyis kevesebb dolga volt; netalán fölszaporodtak volna saját, nem katonai jellegű föladatai, a polgármester azokat más tanácsnokok ügyosztályaiba utalhatta. A főjegyző hatáskörének e tetemes csökkentése természetesen a fizetésében is megmutatkozott.

Mivel a város magánpereinek egy részét addig fölfogadott ügyvédek vitték, célszerűnek mutatkozott az *ügyészi hivatal* kezében való egyesítésük. Minthogy ez túlságosan megterhelte volna az ügyészt és az egyetlen alügyészt, melléjük újabb alügyészt alkalmaztak, s lehetővé tették ideiglenes joggyakornok fölvételét is. Az ügyészi fizetéseket némiképp emelték, de csak azért, mert az ügyészek elveszítették az addig élvezett *perdíjakat* (Kj. 1875:484., Ki. 1875:484.,484/a, 484/b).

A már 1875-ben kiküldött bizottság az 1877. december 18–21-i közgyűlés elé terjesztette kisebb jelentőségű módosító javaslatát. Bár ezek iratanyaga jelenleg nem áll rendelkezésemre, mert a közgyűlési iratokban nem maradt fenn, a jegyzőkönyvből, valamint a belügyminiszteri válaszból és a közgyűlés viszontválaszából áttekinthetők a fontosabb változások és változtatási kísérletek.

A szervezeti szabályok 3.§-ában a közgyűlés önálló

hatóságokként kívánta szerepeltetni az adószedőt és az iskolaszéket is, a belügyminiszter azonban ezeket mégis törölte, mondván: „nem olyan értelemben bírnak önálló hatáskörrel”, mint az ott felsorolt többi szerv.

A javaslattevő bizottsággal szemben, amely minden év novemberében kívánta a közgyűléssel letárgyalatni a jövő évi költségvetését, a közgyűlés a költségvetés októberi elfogadása mellett döntött (8.§).

Azt is most iktatták be a szervezeti statútumba, hogy a közgyűlés tanácskozási nyelve a magyar (13.§). Ez Szegeden magától értendő volt, hiszen ekkorra már a lakosság eredetileg nem magyar elemei is magyarrá váltak, legalábbis jól ismerték az állam nyelvét.

A perindítást illetően a közgyűlés a tanács hatáskörét kívánta bővíteni, a belügyminiszter viszont éppen ellenkezőleg: a közgyűlési hatáskört erősítette meg. Abba ő is beleegyezett, hogy bérhátralékok ügyében – a vagyonkezelés folyamányaként – a tanács indítson pert, ám leszögezte: „a községi jogok és vagyon feletti érdemleges rendelkezés a közgyűlés hatásköréből törvényszerűen elvonható nem volt” (62.§).

A város javadalmaid eddig elsősorban bérbeadás révén hasznosította (24.§); az új szövegezés szerint viszont „bérbeadás vagy házi kezelés” egyaránt szóba jöhetett (67.§). Az addig végső megoldásul szolgáló *bázi kezelés* azonos jelentőségűvé vált a bérbeadással. A belügyminiszter az eredeti megfogalmazást állítván helyre kihangsúlyozta, hogy „a nagyobb városok viszonyainak a bérbeadás jobban megfelel”.

Az elutasító belügyminiszteri válaszból arra következtethetünk, hogy a közgyűlés némely bizottságot – a 41.§ végül is törölt (1) bekezdése révén – önálló hatáskörrel ruházott volna föl, a miniszter viszont ebbe nem ment bele; törölvén a vonatkozó bekezdéseket kimondta: ezek „oly gyakorlatnak szolgálhatnak alapul, mely szerint a tisztán véleményezési joggal felruházott szakbizottságok valóságos közigazgatási hatóságokká fejlődhetnek”.

Legtöbb változás a *tiszti, segéd- és szolgaszemélyzet* körében történt. A javaslattevő bizottság ugyan hiába kívánta bővíteni – egy almérnökkel szaporítani – a mérnöki hivatal, a közgyűlés megmaradt a két (al)mérnök mellett (140.§). A belügyminiszter is hozzájárult – egyelőre csupán kétévi időtartamra – egy újabb árvaszéki ülnöki, egy második alkápitányi és egy útbiztosi, valamint egy újabb adószedői, egy városi végrehajtói, két adóintői, három kézbesítői, két gátóri és tíz rendőri státus létesítéséhez. Ezzel szemben visszautasította egy új számtiszi segéd, továbbá az árvaszékhez második írnok és három új napidíjas beállítását. A közgyűlés ez utóbbiakat az új törvény (1877: XX. tc.) nyomán fölszaporodott munkán kívül azért is kifogásolta, mert az árvaszéknek már megelőzőleg két írnoka volt.

A fő problémát a városra egyre nagyobb terhet jelentő *fizetések* okozták. Igaz, három „állomás” – egy írnoki és két csósi – megszűnt, néhány tisztviselő – a két alügyész, a főmérnök, a könyvvívó és a várnagy – fizetése csökkent; másoknál – a főpénztárnoknál, a gazdásznál, a várnagnál, a haláleset felvevőnél – a pótlékok megszűntek, ugyanakkor a főjegyző, a főszámvívói könyvvívó és a második almérnök fizetését növelni kívánta a Város, ám ebbe a miniszter már nem egyezett bele. Szerinte 1872-ben „a tisztai létszám és a fizetések az akkor-úgy is felcsigázott igényeknek megfelelően rendezettek”. A várost évi 113 363 forint fizetés terhelte; időközben – főként az adótörvények követelte létszámnövelések nyomán – ez az összeg már 148 898 forintra emelkedett. Ha teljesen elfogadta volna az újabb igényeket – számításba véve a csekély apasztást is –, akkor ez az összeg most 161 132 forintra rúgott volna. A

két évre jóváhagyott változtatások még így is 5810 forint többletkiadást eredményeztek (Kj. 1877:552–555., Ki. 1878:141., 171.).

Noha nem áll rendelkezésünkre az 1878-ban módosított szervezeti szabályzatnak sem kézirat, sem nyomtatott szövege, biztos föltételezhető, hogy az 1872/73-ban megszüvegezett közgyűlési házszabályok is ekkor foglaltak bele. Erre vall az is, hogy amikor 1879-ben – a Víz után – Magyar János indítványára módosították a vasárnapi ülésekre vonatkozó rendelkezést, a házszabályok vonatkozó pontja már a szervezeti szabályzat 6. §-aként nyert említést. Arról volt szó, hogy a hétköznapi folytatólagos üléseket ne délelőtt – mint addig –, hanem a tagok elfoglaltságára tekintettel délután tartsák (Kj. 1879:464., Ki. 1879:464., 1880:15.).

Az árvízvet követően egyébként két lényeges módosításra került sor a városi szervezetben: a *tanácsi ügyosztályok* számának és hatáskörének változtatására és a *mérnöki hivatal* kibővítésére.

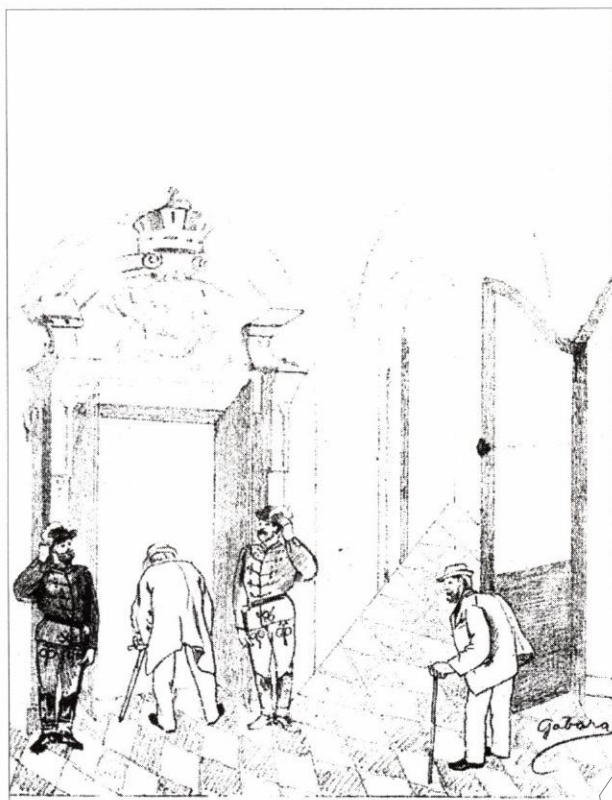
A kiküldött bizottság jelentése szerint ekkor már hét ügyosztály között oszlottak el a feladatok. Az 1875. évi számonkérő széki jelentés még hat osztályról szólt; a hatodik az *adóügyi* volt. Ez az *adóhivatal* átszervezésével függött össze, ezzel ugyanis az adóügyi-igazgató a tanácsban előadói jogot nyert (1873:498.).

Az ügyosztályok új hatáskörének megállapítását, az ügyeknek „rokonságuk” szerinti csoportosítását Zombory Antal tanácsnoknak, az I. ügyosztály vezetőjének, a házilag kezelt javadalomnak minősülő fogyasztásiadó-ügyek felügyeletére kiküldött bizottság elnöki tiszteről való lemondása váltotta ki. Zombory tanácsnok megsértődött, mert a közgyűlés 1879:530. számon elutasította a fogyasztási adónak „mint üzlet”-nek a kezeléséért, amely szorosan nem is tartozott tanácsnoki hatásköréhez, kért jutalmát. A tanács marasztalta, inkább csökkentette a háztartási – s vele együtt a jogi ügyosztály – túl széles feladatkörét, s növelte a többiekét. Ezáltal az I. ügyosztály „városunk háztartásában oly rég óhajtott okszerűbb gazdálkodás behozatala tekintetében nagyobb szabású munkálatok kidolgozására nyert [...] időt”, a II. ügyosztály pedig „az építkezési s szabályozási ügyek kívánatos rögtöni elintézésében” serénykedhetett. A három ideiglenes díjnak beállításával is járó változtatást a közgyűlés elfogadta, mire Zombory Antal tanácsnok is visszavonta a fogyasztásiadó-bizottság elnökségéről való lemondását (Kj. 1880:17., T. 1880:205. lt.).

Zombory Antal tanácsnok 1879. december 15-i mindjárt visszavont lemondása (1879:530.) nyomán a polgármester elnökletével egy, a tanács tagjaiból, valamint tekintélyes képviselőkből álló bizottságot küldtek ki a munka arányosítására (Kj. 1880:17.). Ennek javaslatára az ügyosztályok közötti ügymegosztás az 1880:164. sz. határozattal az 1880. április 20-i közgyűlésen lényegesen módosult.

Az I. (háztartási) ügyosztálytól azért, hogy többet tudjon foglalkozni a város gazdasági ügyeivel, több osztály, a polgármester és a tisztai ügyész kapott feladat- és hatásköröket.

1. A II. (rendőrségi) ügyosztály kapta meg
 - a) a rendőrség s a tűzoltóság felszereléseinek beszerzésének és gondozásának feladatát, az alkamarással együttműködve;
 - b) a közbiztonság és közvilágítás ügyét.
2. A III. (pénzügyi és közművelődési) ügyosztály nyerte el
 - a) a kózkórház és szegényápoló gazdasági ügyeit;
 - b) a tanszemélyzet személyes és az iskolák gazdasági ügyeit;

Mikor a város vitális érdekeiről van szó: a tisztelt városatyák ekként szállingóznak be a közgyűlési terembe. Szögedi paprika, (1889. máj. 26.)

Mikor pedig őrnököt választanak, akkor ilyen látványban gyönyörködhetünk. (Szögedi paprika, 1889. máj. 26.)

c) a hatósági személyzet személyes anyagi ügyeit, továbbá

d) a csatorna-, átjáró-, dobogó- s hídépítési, valamint a kövezési ügyeket; a közmunkaerővel való országútépítés ügyeit és a külvárosi útfelügyeletet.

3. A polgármester hatáskörébe került a vízvezetés, a töltés- és gátépítés ügye.

A IV. (jogi) ügyosztálytól azért, hogy a város jog-ügyeivel behatóbban foglalkozhassék

1. a VII. ügyosztályhoz kerültek:

a) az iparügyek másodfokú intézése (1872:VIII.tc.);

b) a rendőrhatalom elleni fellebbezések előadása;

c) a lakosítás és a város kötelekéből való elbocsátás;

d) a statisztika és a népszámlálás;

e) a nyugdíj- és kegydíj-ügyek;

f) az egyleti ügyek;

2. a tisztviselőkhöz juttatottak:

a) szerződéskötések, valamint

b) a Város és magánszemélyek között felmerülő vitás ügyekben a jogi véleményadás.

Nem fogadta el a közgyűlés azt a javaslatot, hogy minden adóügyet – az adópénztár felügyeletét kivéve – az adóigazgató, az adóhivatal vezetője intézzen, mert ez esetben „nem csak végrehajtó, de egyszersmind rendelkező közeggé válnék, mi pedig az őt terhelő súlyos felelősséggel nem egyeztethető össze”.

E határozat mellett, melynek további sorsa – jóváhagyta-e Tisza Lajos, avagy nem – egyelőre ismeretlen, található egy kivonat „a tanácsai ügyosztályok újabb beosztása iránti javaslat készítésére kiküldött s az 1880/... közgyűlési számú határozatból”, illetve az 1880. évi 1269. számú királyi biztosi magas leirattal jóváhagyott bizottság jelentéséből”. E bizottság azonos lehet az előző közgyűlés javaslattevő szervével. Ez

tisztán felsorolja a hét – főntebb említett – ügyosztály hatáskörét; az osztályok ezek:

I. háztartási;

II. rendőri;

III. pénzügyi;

IV. jogi és építkezési;

V. katonai;

VI. vízügyi és

VII. közigazgatási.

E rendszerben, melyről többé nem történt említés, az adóügyek a III. (pénzügyi) ügyosztályhoz tartoztak; új és eredeti viszont, hogy a VI. osztály önmagában „csak” a Tisza-szabályozási és külterületi belvízügyeket; a VII. pedig

a) a kormányoknak, más hatóságoknak és egyeseknek az országos ügyekben írt leiratait, beadványait,

b) a közjogi és közigazgatási kérdéseket;

c) az országos törvények, szabályrendeletek, jogi s politikai művek figyelését;

d) a másodfokú ipari és kereskedelmi ügyeket (1872:VIII. tc.);

e) a rendőrhatalom elleni fellebbezéseket;

f) a lakosítást és elbocsátást;

g) a statisztikát, népszámlálást;

h) a nyugdíj- és kegydíj-ügyeket; valamint

i) az egyleti ügyeket

intézte (volna).

Az a–c) ügyekről eddig tanácsai ügyosztályi szinten sehol sem esett szó. Egyébként mindez csakis a polgármesterhez tartozhatott volna (T. 105/1880. lt.).

Árvíz utáni, nyilvánvalóan átmeneti, tiszavirág-életű intézkedések lehettek ezek, hiszen a tanácsnokok száma nem nőtt. 1867 óta négyen voltak; rajtuk kívül a rendőrkapitány vezetett még tanácsai osztályt, ám így is kérdéses, hogy ki vezette a VI. és VII. ügyosztályt.

Endrényi (Ebner) Antal (1836–1906). Kiskövet (1861); ügyvéd; aljegyző (1868); árvaszéki ülnök, majd 1884-től elnök, 1890-ben ellenjelölt nélkül választották újra, még 1902/3-ban is e tisztségben volt. (Hüvelyk Matyi, 1890. szept. 14.)

Az 1882. évi költségvetés 1881. december 28-i vitán napján a közgyűlés elutasította a költségvetési bizottság előterjesztését egy ötödik tanácsnoki státusz, s vele együtt egy új (VI.) javadalomkezelési ügyosztály létesítésére, amelybe rajta kívül még egy fogalmazó és egy írnok is tartozott volna. Tisza Lajos 1882. február 11-i „magas leiratában” rádörgött a Városra, s ezután már az 1882. március 19-i közgyűlés a túlterhelt tanácsnokok és az akkor éppen működő öt ügyosztály kisegítésére 1882:88. számon mégis eleget tett az előbbi előterjesztésnek.

A VI. (javadalomkezelési) ügyosztály hatáskörébe tartozott

- a javadalmi díjszabások kidolgozása;
- a javadalmak kezelésének felügyelete, a javadalomkezelő személyzet ügyeinek intézése;
- a javadalmakkal kapcsolatos építmények (vámház, híd, rakpart) elkészítésével kapcsolatos tárgyalások;
- a városi vámok, italmérési díjak kezelésére vonatkozó szabályok megsértésének, a csempészetnek az elbírálása;
- a városi bérház hasznosítása; a mértékhtesítő hivatal felügyelete;
- a tiszai árterek hasznosítása;
- a javadalmi bevételeknek a főpénztárba való átutalása;
- ha a fogyasztási adók házi kezelésben vannak, az ezzel kapcsolatos feladatok ellátása;
- a népszámlálás és a statisztika, az utóbbi főleg a vámárakra (T. 2064/1882. lt.).

Az új tanácsnoki hely betöltése helyi politikai bonyolalmakkal is járt. Pályázott Tóth Pál, a későbbi főjegyző is, mivel azonban függetlenségi pártinak vallotta magát, a jelölőbizottság – gyaníthatóan Tisza Lajos intenciójára – nem fogadta el pályázatát. Enyedi Lukács még bizalmatlansági indítványt is tett emiatt a jelölőbizottság ellen. (Tanácsnok-választás. SZN 1882. máj. 9.; Ki. 1882: 1/51.)

Szabados János (1839–1891). Jogvégeztet irodalmár és szerkesztő. Kulturális ügyekben (is) eljáró tanácsnok (1872–1891); helyettes polgármester (1884–1891). – „[.] nem tett le arról, hogy a Dugonics-társaság, melyet valamely helybeli elméc a »Hétalvók klubbjának« bérnált el, valamikor csakugyan életjelt fog adni magáról. Hogy is képzelhető el, hogy az Alföld metropolisza, a világvárosnak készült új Szeged egyetlen kulturális központ nélkül szűkölködjék.” (Hüvelyk Matyi, 1889. jan. 27.)

Szekerke József meg azzal a polgármesteri intézkedéssel nem értett egyet, amelynek alapján az újonnan megválasztott László Gyula nem a VI., hanem az I. ügyosztály élére került; a VI. vezetésére pedig Zombory Antal bízott meg. (Igaz, ő már 1879-ben is igyekezett megszabadulni a fogyasztásiadó-bizottság elnökségétől, most mégis elvállalta ezt is...) Szekerke, aki valamikor „fehér cédulás” lévén, most az ellenzékbe tartozhatott, nem ért cél, mert a tanácsnokok ügyosztályokba osztására éppenséggel joga volt a polgármesternek (Kj. 1882:226.).

Az új ügyosztály vezetője más ügyekkel is el volt halmozva. Ő látta el az akkori építkezések (pl. a városháza) felügyeletét is. Pillich Kálmán szemére is vetette, hogy „a javadalmak sem kellő kezelésben, sem elfogadható felügyeletben nem részesülnek, hanem mintegy maguktól felügyelődnek”. A nyughatatlan képviselő ezért indítványozta, hogy a javadalmi tanácsnokot szigorú felelősség terhe alatt kötelezzék a javadalmak gondozására. A közgyűlés azonban úgy találván, hogy az ügybeosztás a polgármestert illeti, mellőzte e kötelezést (Kj.1883:51.).

Az 1890-ben gazdasági és javadalmi ügyosztállyá egyesült orgánium 1897-ben egy másik osztályjegyzővel is kiegészült, miáltal az osztályjegyzők száma 9-re emelkedett (Ki.1897:308). (Addig ennek feladatát egy oda beosztott I. osztályú vámpénztárnok, az ekkor elhunyt Nyilassy Ágoston látta el.)

A város rendezési terve megkövetelte a mérnöki hivatal újjászervezését: személyzete létszámának és kvalifikációjának az emelését is. A javaslatot a város mérnökeiből alakított bizottság dolgozta ki (SZH 1880. máj. 16.); ezen a közgyűlés által kiküldött bizottság módosított, azt véglegesen – figyelembe véve Tisza Lajos királybiztos észrevételeit – az 1880. július 29-i közgyűlés fogadta el. Részletesebben később térek ki rá. (Vö. T. 4205/1880. lt.)

Tisza-parti klinikasor

Gyöngéledő gazdaság és virágzó szellemi élet

Történelmi vázlat Csongrád megyéről

Az 1918–19. évi forradalmak után az élet lassan került vissza a békeidőkre emlékeztető kerékvágásba. Szegedről a francia csapatok csak 1920 márciusában vonultak ki, a mai megye tiszántúli területei ugyancsak ebben az évben szabadultak föl a román megszállás alól. A Tisza-Maros szögét, a „torontáli sarkot” 1921 augusztusáig tartották megszállva a szerbek, arra számítva, hogy végleg ott maradhatnak. A trianoni békediktátum Csanád megyétől Nagylakot és Tornyát Romániához, Csongrád megyétől Horgost és környékét Jugoszláviához csatolta. A közigazgatás szervezete a Monarchia idejéhez képest annyit módosult, hogy 1923-ban a volt Arad megyei járás és más területek megmaradt részét, valamint az egykori Torontál megyéhez tartozó Tisza-Maros szögét Csanád megyéhez kapcsolták. Az így keletkezett alakulat *Csanád-Arad-Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék* nevet kapta. 1945-ig maradt fenn.

Az első világháború véráldozatait megszenvedett

lakosság helyzete a háború előtti viszonyokhoz képest az addig elevenen élő gazdasági kapcsolatok elromlása miatt nehezzé vált. Gondoljunk csak az új határok mentén élők „kettős birtokosságára”, továbbá a határon túlra költözők, az *optánsok* sajátos helyzetére. Szeged a Bácska felé irányult, középkor óta főnállt gazdasági kapcsolatainak kényszerű megszűnése miatt nélkülözések sorát viselte, a lendítő erejű kitörési pontokat – kivéve a szellemi és kulturális életet – máig nem tudta megtalálni.

A második világháború előtti időkig tartó huzamos mezőgazdasági válság az 1929–1933. évi gazdasági világválság idején zuhant a mélypontjára. A főképp mezőgazdaságból élő területre mindez nyomasztóan hatott. Megtorpant Csanád és Csongrád megye addig viruló, nagy mezővárosainak lendületes gyarapodása. Hódmezővásárhely és Makó, amelyek a századforduló előtti Magyarországon a városok lélekszám szerinti rangsorában az előkelő ötödik és tizenkettedik helyet foglalták el, a Horthy-korszakban a közép-

mezőnybe csúsztak vissza. A megyék településszerkezete a századfordulóhoz képest nem módosult. Az 1930. évi népszámlálás szerint, Csongrád megye 343 942 lakosának több mint 40%-a élt tanyán. 31 265 analfabétát találtak, a felnőtt lakosság csaknem tíz százalékát.

A gazdaság pangása idején leálltak az építkezések. A megyék városainak képe vajmi keveset változott. Egy-egy foghíjtelek épült be polgárházakkal, a parasztházak tetején pedig a nád helyett egyre több cserép díszlett, ám sokan továbbra is korábban épült, vizes falú, sártapaszos hajlékokban tengődtek. Jelentős beruházásnak számított ebben az időben Hódmezővásárhelyen a Speyer-kölcsonból 1928-29-ben épült és 1958-ban hévízűvé fejlesztett strandfürdő. Makón a Giba Antal tervezte megyeházát szárnyépülettel toldották meg, továbbá csendőr- és rendőrlaktanyát építettek. Ekkor emelték a hagymaház épületét. Szegeden a városközpontban mélyfúrás nyomán gyógyvízre leltek, a későbbi nevén Anna-kútra.

Szeged gazdasága gyöngélikedett, ám új fejezet nyílt művelődési életében. Klebelsberg Kunó gróf, a konzervatív gondolatot modern eszközökkel képviselő és az ország fölemelkedéséért oly sokat fáradozó kultuszminiszter Szegedet dél felé ható szellemi erőddé kívánta kiépíteni, hogy az elszakított nemzettestek számára közlelrol hitet, gondolatokat és ismereteket nyújtson. E szemléletnek megfelelően helyezték el Szegeden 1921-ben a kolozsvári egyetemet, amely professzorainak jelentős részével Szegedre költözött. Klebelsberg szemléletmódja egybe esett móri Glattfelder Gyula püspökével, aki 1923-ban a csanádi egyházmegye székhelyét pápai engedéllyel Temesvárról Szegedre helyezte át, és a keleti/valamint nyugati keresztény egyház területeinek határára elterülő várost a katolicizmus déli és keleti irányba ható központjává óhajtotta emelni.

Az 1879-i árvíz után 1883-ban az újabb árvizek elkerüléséért fogadalomból elhatározott, Magyarok Nagyasszonya tiszteletére szentelt templom építését 1923-tól folytatták. Az 1931-ben székesegyház rangjára emelkedett neoromán stílusban emelt Fogadalmi templomot 1930-ban szentelték föl. Közben Rerrich Béla tervei alapján 1928-ban megindult az egyházi és egyetemi épülecsoporthat építése, amely négyszög alakban fogja körül a 12 ezer m² nagyságú, monumentális Dóm teret. Nagysága a velencei Szent Márk térrel azonos.

Az egyetem elhelyezési gondjai lassan oldódtak meg. Ideiglenesen a mai Déri Miksa gépipari szakközépiskola elődjének és a mai Radnóti gimnáziumnak az épületében helyeztek el karokat. Az egyetem központi hivatalai és a könyvtár számára pedig a Dugonics téren a főrealtanodának épült, majd az ítéltáblának helyet adó épületet jelölték ki. Végül a Tiszaparti klinikasor fölépültével enyhültek az elhelyezési gondok.

A föntiek szellemében kezdődtek meg Szegeden a Dóm-téri építkezések. Jóllehet eltűnt a barokk Szeged jellegzetes része, ám helyette az észak-európai városok építészetéhez hasonló stílusú, mára a mediterrán Szeged jelképévé nemesedett, turistákat vonzó épülethegységet kapott.

A professzoroknak mintegy tíz év kellett ahhoz, hogy helyüket megtalálják Szegeden, a fiatal egyetem tanárai közül azonban többen hamarosan nemzetközi elismertségre tettek szert. Haar Alfréd és Riesz Frigyes munkálkodása révén a húszas években megszűletett a nagy tekintélyű szegedi matematikai iskola.

A fizika tanszéken Bay Zoltán működött. Klebels-

berg a magyar irodalom professzorának a nagy tudású és széles műveltségű papköltőt, Sik Sándort hívta meg. A Londonban kutató Szent-Györgyi Albertnek ugyancsak ő ajánlotta föl a biokémiai tanszék katedráját. A fiatal tudósnak éppen a szegedi paprikából sikerült kivonnia a C-vitamint. Teljesítményéért 1937-ben Nobel-díjat kapott. Ő máig egyetlen Nobel-díjasunk, aki hazai munkásságával nyerte el ezt a díjat. Szeged neve pedig övével együtt, az árvízi katasztrófa után immár dicsfényben úszva járta be a világot.

Számos kiemelkedő munkásságú professzor dolgozott még az egyetemen. A teljesség igénye nélkül soroljuk föl az alábbiakat. Apáthy István (zoológus, histológus), Baló József (körbonctan), Búza László (nemzetközi jog), Csengery János (klasszika-filológia), Ereky István (közigazgatási jog), Finkey Ferenc (büntetőjog), Horváth Barna (jogsociológia), Imre Sándor (pedagógia), id. Issekutz Béla (gyógyszertan), id. Jancsó Miklós (belgyógyászat), Kerékjártó Béla (geometria), Márki Sándor (közép- és kora-újkor történet), Marót Károly (klasszika-filológia), Miskolczi Dezső (ideg- és elmekórtan), Polner Ödön (közjog), Rusznyák István (belgyógyászat), Schneller István (pedagógia).

Az egyetemhez kapcsolódott a református egyetemi hallgatók Bethlen Gábor Köréből 1931-ben alakult Szegedi Fialok Művészeti Kollégiuma.

Az egyetem emelkedő lendületét megtörte a gazdasági válság. Az 1931-32-ben működő 62 tanszék az 1934-35. tanévre 47-re olvadott. Hátrányosan érintette az egyetemet Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszternek elfordulása a vidék fölemelését célzó klebelsbergi művelődéspolitikától. Nem kedvezett a szegedi egyetemi életnek az sem, amikor 1940-ben, a második bécsi döntés után, a Ferenc József Tudományegyetemet visszahelyezték Kolozsvárra. Ugyanakkor Szegeden jogilag új egyetemként megalakult a Horthy Miklós Tudományegyetem. Profesz-szorainak Kolozsvárra költözése miatt azonban ideiglenesen szünetelni kényszerült a Jog- és Államtudományi Kar.

A klebelsbergi művelődéspolitikának köszönhetően az egyetem mellett másik felsőfokú intézménnyel is gyarapodott Szeged. Az 1873-ban Budapesten alapított férfi és az 1881-ben föllállított női polgári tanárképző főiskolát helyezték a városba.

Az összevont intézetben 1928 októberében indult meg az oktatás. Elhelyezési gondjain a város és az állam összefogva sikeresen fölülkerekedett. A főiskolán 1942-43. tanévben három szakcsoportban már 448 hallgató tanult. Tanárai közül többen, például a kémikus Bruckner Győző vagy a növénytantudós Greguss Pál nemzetközi híru egyetemi tanárok lettek. Ebben az időben gyarapodott Szeged tudományos kutatóintézettel, a Gabonatermesztési Kutató KHT. elődjével. Ez is több világhíru tudóst (Obermayer Ernő, Somorjai Ferenc) adott megyénknek.

Szeged művészeti életében az 1930-as években külön színfoltot jelentett a színházi élet színvonalának emelkedése. A Dóm tér kiépítésével 1931-ben lehetőség nyílt az első szabadtéri előadások megtartására. A játékok 1933-tól rendszeressé váltak. A színházi élet e virágkorában színészetünk nagyjai közül sok kiválóság töltött több-kevesebb időt Szegeden. A színháznak nemzetközi ismertségre szert tevő karnagya egy évtizeden át Fricsay Ferenc, a szabadtérin pedig meghatározó szerepet kapott mint rendező Janovics Jenő.

A két világháború között az irodalmi élet éppen úgy fénykorát élte, mint a színészet. Makó és Szeged híret leginkább József Attila, az „átutazó” költő vitte

messze. Rövidre sikerült életéből Makón 1922 és 1924 között, Szegeden pedig 1924-1925-ben tartózkodott, és 1929-től többször rövidebb időt töltött Hódmezővásárhelyen. Életművében nemcsak meghatározó epizódot jelentett e három város és dinamikus szellemiségük, hanem költői indulását is segítették. Szegeden jelent meg első három verseskötete (*Szépség koldusa, Nem én kiáltok, Nincsen apám se anyám*).

A szegedi szellemi és irodalmi életnek József Attila költői indulását segítő Juhász Gyula meghatározó személyisége volt. A szegedi költő Babits Mihálynak és Kosztolányi Dezsőnek pályakezdésük óta méltó társa. Költészetével és újságírói tevékenységével közvetlenül hatott Szeged mellett a környező városok értelmiségére. A prózaírás első mesterének időszakkunkban a nép nyelvét irodalmi szinten megszólaltató Móra Ferencet tekintjük. A jeles prózaíró mélyesen humanista szemléletmódjával, hangulatteremtő erejével, finom jellemformáló készségével és hatalmas történeti ismeretével olvasói számára életre szóló élményt nyújt, egyúttal elviszi őket a Dél-Alföld 19. és 20. század eleji világába.

Tornyai távozásával Hódmezővásárhelyről, Koszta József Szentesre telepedése ellenére, hanyatlott a képzőművészet ereje megyénkben. Endre Béla jelentette a folyamatosságot a korábbi és az újabb országos jelentőségű nemzedék között. A városban azonban ekkor virágzott föl a nép kultúra felé fordulás jegyében az etnográfia művelése Kiss Lajos, majd Péczely Attila, Tálasi István és Tárkány Szücs Ernő munkásságával. Makón új kezdeményezés született. Eszperit János kívánságára 1925-ben nyári gyakorlatra érkeztek a városba Rudnay Gyula főiskolás tanítványai. Három év után nyári gyakorlatuk Szegeden, majd Hódmezővásárhelyen folytatódott. Makó szellemi élete virágzott a két világháború között. 1926-ban indult a Csanádvarmegyei Könyvtár sorozata, és ismét számos jeles író és költő fordult meg rendszeresen a városban.

A képzőművészetben Moholy-Nagy László művészete mellett Szegeden olyan alkotás született, amely a hagyományos ízlésvilágban élő helyieknek nem igazán tetszett, ám mégis a hazai első világháborús emlékművek legjelentősebbike lett. Ába-Novák Vilmos a Hősök kapujának mindhárom boltívére 243 m² nagyságú freskót készített. Művében három gondolatot jelenített meg: a háborús megemlékezést, a hősi halottak fölmagasztalását és Horthy Miklós szegedi indulását. A freskó helyi vonatkozásokat is tartalmaz.

A két világháború között a legjobb hazai női festők közé tartozó művész, a szegedi Vass Vera is részt vett a mű létrehozásában. A remekmű mostoha sorsra jutott. 1946-ban lemeszelték, 1949-ben levakolták.

Bár a 19. század közepétől Magyarországon a jelentős politikai események általában a fővárosban következnek be, megyénk ugyanúgy, mint a Monarchia korszakában a politikai életben két fontos mozzanatával hívta magára a figyelmet.

A tanácsköztársaság szegedi direktóriumának tagja, Wallisch Kálmán, miután Ausztriába emigrált, az osztrák baloldali szociáldemokraták egyik vezetője és a párt fegyveres szervezetének, a Schutzbundnak tagja lett. Részt vett 1934-ben a bécsi munkásfelkelésben, és utána, bár Bruck an der Mur polgármesterre volt, statáriális eljárással kivégezték. Wallisch ausztriai szerepével nemzetközi híre tett szert.

Makón Eszperit János és köre a 48-as hagyomá-

nyokat őrizve a két világháború között a baloldali mozgalmak központja maradt, sőt egy évtizeden át (1929–1939) a magyar progresszív élvonalához tartozott a nemes gondolkodású, demokrata és népies gondolkodású lakosairól ismert város. E szellemiség eredményezte, hogy két héttel budapesti megalakulása előtt, 1937. február 28-án Makón bontott zászlót a Márciusi Front. A Korona Szálló nagytermében többek között Illyés Gyula, Veres Péter, Féja Géza és Erdei Ferenc vett részt a nyitó ünnepségen, majd októberben ugyancsak a város adott helyet a Makói kiáltvány megfogalmazóinak.

Főképp a népi írókból és a velük rokonszenvezők csoportjából alakult meg 1939-ben Makón a Nemzeti Parasztpárt. A pártalapítás H. Szabó Imre kezdeményezte. Mivel gyűlésüket betiltották, óvatosságból egy motorcsónak vontatta déreglyére szálltak, és a Maroson hajózva mintegy negyvenen határozták el a párt megalapítását, amelyhez nem kevés bátorság szükségeltetett a háború felé sodródó Magyarországon. Az alapítók közt volt Szabó Pál, Kovács Imre, Darvas József és Farkas Ferenc; a házigazda szerepét Erdei Ferenc, Erdei Sándor és H. Szabó Imre töltötte be. A távol maradók közül is sokan csatlakoztak a párthoz.

A középiskolák megalakulásuk óta nemcsak a tudományoknak, hanem a sportnak is otthont adtak. Például 1721-ben, amikor a kegyesrendiek iskolát alapítottak Szegeden, alma materük a testedzés műhelyévé is vált. A környék szervezett sportjának hajnala az 1861-ben alakult és sokáig egyetlenként működő Szegedi Lövész Egyletben derengett. A kiengyézés, még inkább az 1879-es szegedi árvíz után sorra alakultak a dualizmuskori polgári átalakulás hajtóerejének számító sportszervezetek.

A labdarúgás a 20. század elején indult vidéki hódító útjára. A 20-as években a Hódmezővásárhelyi Torna Vívó Egylet, a Makói Atlétikai Torna Klub, valamint a szegedi csapatok, a Szegedi Atlétikai Klub, a Szegedi Vasutas Sport Egyesület, a Kolozsvári Egyetemi Atlétikai Club és a Szegedi Testgyakorlók Köre mérkőzéseit hozták lázba a szurkolókat.

A Csongrád megyével kapcsolatba hozható olimpiai helyezett sportolók listáján Gönczy Lajos neve az első. Az 1872-ben alakult Szegedi Torna Egylet magasugrója az 1900. évi párizsi olimpián bronzérmet nyert. Az ugyancsak harmadik helyezett Simon Pál az 1908-i londoni játékokon tagja volt olimpiai váltófutó-csapatunknak. A tornász Herczeg István 1912-ben, Stockholmban ezüstérmes. A Szegeden szolgálatot teljesítő kardvívó, Schenker Zoltán 1912-1924 között két olimpián vett részt, s a dobogó mindhárom fokára főlállt. A Szentesről elszármazott birkózó, Papp László az 1928. évi amszterdami rendezvényről ezüstéremmel tért haza. Wanie András, a Szegedi Úszó Egylet kiválósága, 1932-ben, a Los Angeles-i olimpián tagja volt a harmadik helyezett 4x200 m-es gyorsúszó-váltónak. Erdély szülőtte, a birkózó Lőrincz Márton 1936-ban Berlinben lett olimpiai bajnok. Szentes díszpolgárává fogadta.

Az európai és világesemények nyomán napról napra sodródott az ország a háború felé. A második világháború éveit emberveszteségek és nélkülözések (beszolgáltatás, jegyrendszer) közepett szenvedte meg a megye lakossága is. Az utolsó években egyre nyomasztóbbá váltak a háború terhei. A bombázás (Szegeden hat alkalommal) és a front átvonulása azonban szerencsére nem okozott pótolhatatlan anyagi veszteséget.

Az újjáépítés során a hidakat és épületeket, a sze-

gedi vasúti híd kivételével hamarosan helyreállították.

A gettókból a haláltáborokba hurcolt zsidó családok zöme azonban már nem térhetett vissza. Sokan lelték halálukat a frontokon és a foglytáborokban. A háborús embervesztéseket bemutató kötete alapján mintegy 5%-ra tehető a megye lakosságának embervesztése a második világháború idején. Megrázó olvasmány a hódmezővásárhelyi levették háborús kálváriáját bemutató kötet, amelyben a túlélők már megőszült halántékkal mondják el mindazt a borzalmat, amelyet fogságuk idején átéltek.

Területünkön 1944. szeptember végétől október közepéig hömpölygött át a front. Miután elűzték a német megszállókat, Makóra szeptember 28-án vonultak be a szovjet csapatok; október 8-án Hódmezővásárhelyt és Szentest, október 11-én pedig Sze-

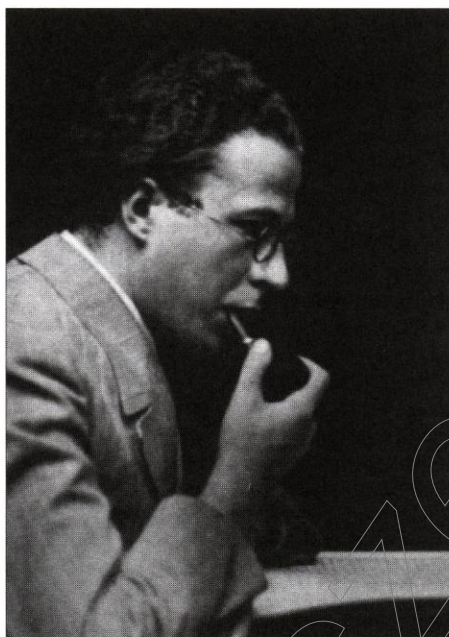
gedet foglalták el. Szeged helyzeténél fogva országos események színhelye lett. November 5-én itt alakult meg a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetősége, december 2-án pedig a színházban mutatkozott be a baloldali erőket tömörítő Magyar Nemzeti Függetlenségi Front.

Lassan megindult a mindennapi élet is. Mivel általában a városok és községek vezetői elmenekültek, a megszállók helyi parancsnokságai által kinevezett polgármesterek és előjárók irányításával szervezték újra a közigazgatást. Nemzeti bizottságok jöttek létre, és hamarosan működni kezdtek a politikai pártok. Üzemi bizottságok indították újra a gyárakat, igyekeztek az ellátást megszervezni és a szovjet hadsereg igényeit kielégíteni.

Blazovich László

Makó irodalmi életét reprezentáló fotó 1924-ből. Hátsó sor: Espersit János, József Attila, Károlyi Lajos és Vertán Endre. Elöl Juhász Gyula, Móra Ferenc és Réti Ödön.

Buday György emlékezete

Összeállításunk elé

Buday György, akit fametszőként is, a bajdani Szegei Fialalok Művészeti Kollégiumának vezéregyéniségeként is méltán tart számon a magyar (s talán nemcsak a magyar) művelődéstörténet, 95 éve, 1907. áprilisában született. Sokágú, gazdag életműve – a műalkotások is, az emberi viszonyokban realizálódó személyes sugárzása is – ma még a maga bonyolultságában kevésbé áll előttünk tisztán; sok még a teendő. Most, e „majdnem” kerek évfordulón, kicsit a 100. születésnap elé is barangozva, néhány írással emlékezünk rá. A fiatal művészettörténész, Nátyi Róbert, a fametszőművész mutatja be, Tandi Lajos pedig Buday egyik nevezetes fametszet-sorozatát, az úgynevezett magyar íróportrékat elemzi. Mellettük személyesebb jellegű írások sorakoznak, amelyekben az egykori barátok, ismerősök vallanak Budayról. Ezek az írások egy tervezett, de sajnos meg nem valósult Buday emlékkönyv-anyagából valók, a nyolcvanas évek végén fölkeresemre íródtak, szerzőik közül ma már senki sem él – közlésük így némileg a leletmentés gesztusa is. S nem szabad felednünk: ezek az emlékezők a művész életének, személyiségének biteles tanúi: a Betlen Gábor Kör bajdani elnöke, a Művészeti Kollégium tagnévsorából utóbb méltatlanul „kifelejtett” egyenes ember, Ádám László; a bányatott sorsú, de élete utolsó periódusában Szegegre is visszatérő jeles szociálpszichológus, a Művészeti Kollégium egykori aktív tagja, Váróné Tomori Viola; a Szegei Fialalok mozgalmanak peremén föl-fölbukkanó, utóbb matematikusként nemzetközi hírre jutó Vincze István; a magyar könyvművészet egyik nagymestere, művésze Haiman György; s nem utolsó sorban a legbensőbb barátok egyike (az irodalomtörténészként és a szegei egyetem 56-os rektoraként is tisztelt) Baróti Dezső, akinek itt egy rövidke, de mégis nagyon jellemző kondoleáló levelét közöljük, – valami olyasmit örökítenek meg Buday Györgyről, amely csak a személyes élmény megrögzítésével idézhető föl. Ezek szubjektívitásukban is becses bozzájárulásuk a majdan megírandó Buday-portréhoz. Most, ezzel az összeállítással, kicsit rájuk is emlékezünk.

L. A.

Boldogasszony búcsúja

Buday György grafikai munkássága

Buday György 1907-ben Kolozsvárott született, 1924-től Szeged szellemi életébe kapcsolódott be, majd önkéntes angliai emigrációba vonult. A XX. századi magyar grafika és könyvillusztráció egyik legjelentősebb képviselőjének életműve nálunk, a számos kiállítás ellenére kevésbé ismert, jóformán csak alkotóperiódusának első két évtizedét, a Magyarországon készült műveket tartja számon a hazai közönség.

Budayt Györgyöt korán, kisdíák korában megérintette a képzőművészet, ifúsága abban a városban, Kolozsváron telt, ahol a könyvnyomtatás hagyományát Misztótfalusi Kis Miklós neve jelenti. Talán nem véletlen, hogy felnőttként ő is méltó folytatója lesz, igaz más indítással ennek a hagyománynak. A középiskolában már szenvedélyesen járta ceruzával és pasztelkével felszerelve szűkebb pátriájának, Kolozsvárnak és környékének, Kalotaszegnek varázslatos tájait. A kezdeti években hagyományos, akadémista ízü tájképeket rajzolt és festett, melyek zömében nem erősebbek mint a művészi ambícióval bíró ifjak átlagos próbálkozásai. Tudatosabb művészeti képzést két helyi festő, Daday Gerő és Meczner Lajos műtermében szerzett. Meczner portréfestő volt, tőle a szakma alapjait és alakrajzot tanult Buday. Daday nem annyira művészetével, mint inkább szemléletével hatott az ifjú grafikusra. Az ő műtermében ismerkedett meg reprodukciókról az európai művészeti forradalom legfrissebb áramlataival, így a német expresszionizmus fontos orgánumával, a Blaue Reiter folyóirat néhány számával. Daday műtermében a brassói származású Máttis-Teutsch Jánosnak, a huszadik század eleji magyar avantgárd piktúra egyik legjelentősebb alkotójának számos linóleummetszete is megtalálható volt. Máttis linómetszeteinek nincs gyökere a magyar művészeti hagyományban, nem véletlen, hogy az új művészeti áramlatokra mindig fogékony Kassák Lajos lapjában jelentek meg először. Budayra, aki járt Brassóban, minden bizonnyal hatással volt ez a nem csak nálunk, de Európában is forradalminak számító, jelentős művészegyenység, aki a német expresszionistákkal egyidőben alkotta a nonfigurációval kacérkodó műveit. Buday későbbi, már Szegeden készült ex librisein visszatérnek a német expresszionizmus stílusjegyei, erre példa Ortutay Gyulának vagy Klein Sándornak az ex librise, sőt bizonyos jegyek Máttis metszeteinek a tanúságait idézik. Ex libriseire általánosságban a stílusbeli sokszínűség jellemző. Ez a műfajnak a sajátossága, hiszen itt a megrendelő kívánságait a művésznek messzemenően figyelembe kell vennie. Ennek köszönhető, hogy Buday oeuvrejében számos dekoratív jellegű, szecessziós hatású, vagy art deco-s grafika mellett találkozhatunk a kubizmus formajegyeit is magánviselő könyvjegyekkel.

A legfrissebb művészeti eredmények feldolgozásáról tanúskodik a Haladjunk! című litográfiát Buday által szerkesztett és illusztrált gimnáziumi újság, bár ennek a címlapja még szecessziós ízü. Középen medalionban Luther Márton alakját növényi ornamentika veszi körül. A huszas évek elején készült színes rajzaiban a helyi magyar piktúra leghaladóbb hagyományait követte. Az 1923-ban készült Mester utcát ábrázoló rajza a nagybányai neosok, elsősorban Perrott-Csaba Vilmos festészetéhez közelítenek. Ezeket a rajzokat már megcsillan a későbbi, érett fametsző Budayra jellemző magabiztos komponáló és szerkesztőkészség. Határozott, erőteljes, szögletes vonalai a kubizmus és az ebben az időszakban már bécsi, illetve berlini emigrációban élő magyar aktivizmus mestereinek hatásáról tanúskodnak. Egy ebből az időből származó, templombelsőt ábrázoló szénrajzán a térnek és a formáknak – az analitikus kubizmus megoldásaihoz hasonló – deformálásával és torzításával találkozunk. De nem csak a kubista felbontás eszközeivel élt, hiszen ugyanezeket a rajzokon hatlatlan finom, festői hatású tónusokat is alkalmazott. Egyfajta kettősség figyelhető meg ezeken az alkotásokon. A látvány, lírai kompozíciók mellett, megjelennek a kemény, szögletes vonalak, a határozottan meghúzott mélyfelekék. Ezeket a műveket szinte festői rajzoknak lehet felfogni, ugyanabban az értelemben mint a nagy francia neoimpresszionista mesternél Georges Seurat-nál. A vázlatokon már kísérletezett a vonalak, a tónusok különböző viszonylataival, a kifejezés gondolati és érzelmi fokozataival, ami majd legjelentősebb sorozatainak lesz kifejező sajátossága.

Későbbi hivatására, a fametszésre nézve még egy meghatározó tényező fűződik a kolozsvári évekhez. A helyi múzeum – melynek édesapja az igazgatója volt – asztalosműhelyében két

nyáron keresztül inaskodott, így kitanulva a faragás különböző technikáit, a fa megmunkálásának a módzatait. Ebben az időszakban kolozsvári napilapokban számos illusztrációja megjelent, s némi hírnevet is szerzett a városban, sőt már egy gyűjteményes kiállítást is maga mögött tudhatott, amikor érettségi vizsgái előtt, tizenhét éves korában a család átköltözött Szegedre, mivel édesapját áthelyezték a szegedi egyetem régészeti tanszékére. Új környezetébe csöppenve rögtön hozzáállott a rajztanulmányok készítéséhez. Ceruzája alól az alföldi tanyavilág jellegzetes motívumai, a Szeged környéki napsugár-díszes oromzatú házak jellegzetes rajzai kerültek ki.

1927-től jelentek meg Szegeden először tollrajz-illusztrációi. Ugyanebben az évben három kisméretű, rajzos jellegű illusztrációt készített Jókai Mór egyik művéhez (Mauritius Jókai: *De dabus salicibus Enyedensisibus*, Szeged, 1927). Szintén ennek az évnek a termése a Juhász László fordításában megjelent *Homerosi Békaegérhárc* című kötet díszítése, melyben az antik gemmák hatását idéző karakterisztikus, humoros ábrázolásokat láthatunk. Később, angliai működése alatt az ötvenes években amikor a *Penguin Classics* sorozathoz készített illusztrációkat visszatért az antik gemmákat idéző könyvillusztrációhoz, például Vergílius Aeneis-ének címképén.

Az 1930-as év fordulópontot jelentett művészetében, mivel ekkor kezdett a fametszés technikájával megismerkedni, mely művészi kifejezési módhoz egész életén keresztül hűséges maradt. Ő maga erről a következőképpen nyilatkozott: „A fametszéshez való fordulásomat nemcsak rajzaimnak fametszetbe kívánkozó formái jellege okozta, mint ahogy azt több kritikusom hangoztatta, hanem a művészet hivatásáról való vélekedésem is indokolta. Úgy éreztem, hogy a művész és a műalkotás számára nem lehet kielégítő, hogy a festő megalkotta legyen a festményt, belefoglalva mindazt az inspirációt, érzést és mondánivalót, amire képes, és akkor pár heti kiállítás után az alkotás sorsa beteljesedik azzal, hogy a közönség valamely tehetősebb tagjának tulajdonába kerül, és az idők végezetéig annak és családjának falait díszíti, tökéletesen elzárva a társadalomtól, sőt magától a művésztől is. Az ún. easel-picture-nek ez a társadalomtól elvonatkoztatott, magánlakásban való szabadisz-pályafutása nem lehet kielégítő a modern idők művésze számára, aki alkotásaiban közölni kíván valamit, amit fontosnak érez, saját kora és a jövő emberével. Így gondolkozva jutottam el a talán paradoxonnak hangzó, de ma is hiszem: igazsághoz, hogy a modern képzőművész számára éppen a legősibb közösségi gyülekezések számára szolgáló épületek (az őskorban barlangok) falfestménye és a színpadi díszlet, a grafikában pedig az ugyan-csak ősi fametszés a legkiemelkedőbb médium vagy műfaj.” Ez a társadalmi célú, erős elhivatottság művészi pályáján végig jellemzi Buday grafikai munkásságát. Ennek tudható be, hogy a napjainkban alkalmazottnak nevezett művészeti ágakban előszeretettel alkotott, és ezt több írásában és cikkében tudatosítani is igyekezett a közönséggel: „Ezzel szemben a bontakozó közösségi élet kitermelte azokat az eszközöket, melyek egyes művészeti ágak előtérbenyomásával a művészi egyetemes misszióra alkalmasak. A többi művészetágról most nem szólván, a tökéletesség felé haladó reprodukáló eljárások, a szép könyv sokezers példányszáma ill. ennek lehetősége, a grafika fellendülése, kínálókozó anyagi eszközei a hitvallásos, missziót hordozó és világnézetes művész ható, nem öncélú alkotásának. Az új művész, a könyv és a plakátművész, a grafikus pl. ismét ezekhez és ezekhez szól alkotásában, s így ismét szerves elemévé válik az emberi társadalom egészének s főleg annak a fajnak, annak a közösségnek, melynek gyűjtőlencséje alkotásában...”

A fent említett elveknek megfelelően a harmincas évek elejétől egyre több könyv illusztrálásával foglalkozott. 1931-ben már olyan jelentős sorozattal jelentkezett, mint a *Boldogasszony búcsúja* című kiadvány, amelyre nemcsak hazánkban, de külföldön is felfigyelt a korabeli könyves szakma és a kritika. A Magyar Bibliophil Társaság „Az év legszebb könyve” címmel tüntette ki. Ez a könyv volt a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának első kiadványa. A tizenöt fametszetből álló sorozatot a szeged-alsóvárosi boldogasszony-napi búcsú ihlette. Ebben a sorozatban, a viszonylag rövid idő ellenére, amit a sokszorosított grafika műfajában gyakorolhatott, már kiforrott technikával, kész fametszőként jelentkezett Buday György. A technika ugyan még egyszerű szülő-vésős, de a tömegek, a térbeli kiterjedés ér-

zékeltetését már kitűnően tudta megoldani, ami általában a kezdő xylográfusoknak problémát szokott okozni. A XX. század nagy német fametsző művészeinek, Emil Nolde-nak, Masereel-nek a hatása ebben a művében érződik leginkább. Nemcsak a látomásos, expresszionista hangvételén érhető tetten ez, hanem az emberábrázolás drámaisága, a formák szinte szoborszerű, plasztikus kezelése is rokonítja őt az idézett német mesterekkel. 1931-ben készítette el másik nagyhatású művének a *Szegedi Kis Kalendáriumnak* első kötetét is. 1937-ig minden évben megjelent ez a kalendárium, kivéve az 1933-as évet amikor anyagi nehézségek miatt nem tudták kinyomtatni. A kisméretű könyvecske kétszínű, piros-fekete fametszetei a szöveghez és a tartalomhoz szorosan illeszkedő illusztrációk. Az ábrázolások jórészt a népművészeti motívumvilága ihlette. A rajzok levegősebbek, könnyedebbek, nem idézik azt a súlyos, összefogott szerkesztési módot, melyet a Boldogasszony búcsújában alkalmazott a mester.

Nemzetközi népszerűségét misem jellemzi jobban, minthogy 1932-ben meghívták a Hundert Künstler der Welt huldigen Goethe című kiállításra, ahol a Faust Walpurgis-éj jelenetével szerepel. A metszetet az *Archiv für Buchgewerbe und Gebrauchsgrafik* című folyóirat ünnepi számában leközölték.

A harmincas években számos könyvillusztrációt készített Buday, mindig szem előtt tartva a szöveg elsőbbségét az ábrázolásokkal szemben. Fontos nevelő eszközt látott a könyvillusztrációban, mivel a társadalom széles rétegeihez így látta eljuttathatónak a modern művészetet: „A grafika ily módon, a mai könyv sokszere példányszámával párhuzamosan – kitűnő nevelője és magasrendű művelzetben részesítője a szélesebb néprétegek kultúrát szomszójához tömegeinek. Széles rétegekhez juthat el és képes hatni rájuk, amiképpen minden nagy korszak nagyjai akartak hatni, akartak emelni és segíteni embertársaikon. Ma, a nagy lendületek korában az teszi fokozottan korszerűvé a fametszés művészetét.” Számos esetben nyilatkozik még erről a kérdéstről: „A grafika az a művészi technika, mely a művész vízióját nem egyetlen, hanem sok példányban valósítja meg... Igazi művészi értéke viszont annak a grafikai lapnak van, melynél mindkét funkció a művész keze munkája... Mert hiszen a művészet nem csak az idea (ami jelen esetben a rajz), hanem nem kevésbé éppen az anyagban megvalósulás hogyanja... A fametszetnél a véső és a fa kezeléséből adódnak azok a sajátos jellemvonások, melyek a művész formai mondanivalóját jelentik. Éppen ez a grafika művészetének óriási jelentősége, hogy az alkotó eredeti munkája hamisítatlan teljességében egyszerre százkhoz vagy ezrekhez juthat. Legyőzi a tér dimenzióinak azt a gátlását, mely minden egyéb képzőművészeti alkotásban jelen van. A másik, szociális hatás szempontjából nem kevésbé jelentős vonása a grafikanak az, hogy rititási értéke relatíve kisebb lévén az egyetlen példányban készülő pl. olajfestményénél, anyagilag is könnyebben megszereshető a kevésbé vagyonos osztályba tartozó emberek számára is.”

1933-ban Arany János balladáihoz készített tizenkilenc fametszes illusztrációt. A kötet az Erdélyi Szépművészeti Céh gondozásában jelent meg. A sorozat, minőségileg, nem teljesen homogén, egyik-másik illusztráció gyengébbre sikerült, de az *Agnes asszonyban*, *Vörös rétekben* a tartalom és a forma szerencsés egységét sikerült a művésznek ötvöznie.

Budapesten az Egyetemi Nyomda 1935-ben jelentette meg Ortutay Gyula *Székely népballadák* című könyvét, melyet Buday negyvenhat fametszete díszít. Az ifjúkor barangolásainak emlékei a Barcaságban, a Hargitán, Marossszéken, Enyeden tett kirándulások, az ott élő néppel, székelyekkel, románokkal, szászokkal való találkozások, a helyi hagyományok, motívumvilág ismerete újra felszínre kerülnek a sorozatban. Még ebben az évben illusztrálja Radnóti Miklós *Újhold* című verseskötetét melyben nyolc fametszettel jelentkezett, továbbá Ortutay Gyula *Nyíri és rétközi parasztmesék* című kötetét, aminek külön érdekessége, hogy a gyomai Kner Nyomdában nyomtatták. A negyvenöt metszet a népmesék realitásokon túli világába kalauzolja a nézőt, misztikus fény-árnyék hatások fokozzák a látvány intenzitását. Az embert körülvevő természetes környezet és az emberfeletti összeolvadása jellemzik a sorozat rajzait.

Buday életművének egyik jelentős állomása volt Madách Imre *Az ember tragédiája* illusztrálása. Az illusztrációk magyar nyelvű kiadásban nem jelentek meg, csak folyóiratokban tettek néhányat közzé: Nouvelle Revue de Hongrie (1936), Gutenberg Jahrbuch (1936). Az eredeti kötet a Stockholmi Egyetem kiadásában jelent meg Olof Lundgren és Leffler Béla fordításában.

Különleges feladatot jelentett ennek a kötetnek az illusztrálása, hiszen olyan elődökkel kellett felvenni a versenyt, mint Zichy Mihály méltán nagysikerű illusztrációi. Buday tökéletesen megfelelt a kihívásnak, amennyiben teljesen új megközelítést adott az irodalmi műnek. Ebben a sorozatban nem is igyekezett stílusában homogén darabokat létrehozni, a technika adta lehetőségek számos változatát kipróbálta az együttesben. Az Angyalok kara vízióárus jelenetétől, a londoni szín mozgalmás, dekoratív megoldásán keresztül a gépkorszak művészetét idéző falanszter jelenetig, vagy Ádám és Lucifer hihetetlenül dinamikus, a repülés képzetét keltő kompozíciójáig, amely a sorozat egyik legkiemelkedőbb darabja.

Ezután Francois Mauriac *Vie de Jésus* című könyvéhez, az Újtestamentum eseményeihez készített különböző méretű illusztrációkat. Ez a sorozata a székhely népballadák darabjaival együtt 1937-ben a Párizsi Világkiállítás Grand Prix-jét nyerte el.

A huszadik századi grafika kiváló ismerője, Tóth Ervin hívta fel a figyelmet arra, hogy Buday metszői technikája ezekben a grafikaiban már korábbi – szülő-vésős – korszakához képest jelentősen megváltozott, egyre sűrűbben használta a párhuzamos vésők vonalait. Egyes lapjain pontokkal bontotta fel a részeket, amivel vibráló fényhatásokat ért el. Technikai biztonságára jellemzők a művész saját szavai, melyek Michelangelo szobrászi technikáját idézik fel: „Jómagam csak egészen nagyjában vázoltam fel a kompozíció szerkezetét a kiszemelt fadúcra s azután késekkel és vésőkkel magán a fán faragom ki a képet, amelyet tulajdonképpen megszületése előtt is már csaknem készen látok a fában, magam előtt... benne van már a dúcban a fametszet, csak ki-kell vésni, ki kell vágni a dúcból azokat a forgácsokat, rostokat, melyek az avatatlan szem előtt eltakarják a kész, megérett fametszetet.”

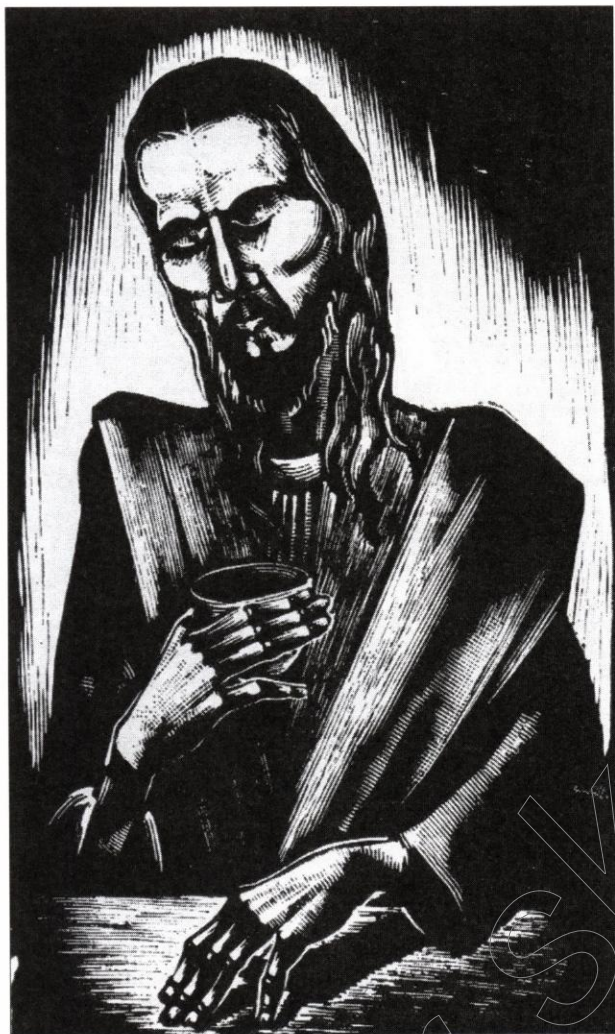
1936-ban és 1937-ben Buday olaszországi tanulmányútján vett részt. Itáliában tizenöt egész oldalas fametszetet és egy tollrajzot készített Tamási Áron Ábel-trilógiájához. Az egyik lap, az *Ábel Amerikában* című grafika a szentszalódot ábrázolja, ahogy ezt az európai művészetben meghonosodott menekülés Egyiptomba ikonográfiai típusnál megszokhattuk. Az a keret, ahová a szentszalódot a művész elhelyezi, a harmincas évek rohamosan fejlődő metropolisza, New York a maga óriás toronyházaival, felhőkarcolóival. A lap Masereel 1925-ben megjelent A város című száz lapból álló sorozatával állítható párba, még ha kompozícióbeli szoros analógiákat nem is találunk bennük. A szociális tartalom, ami rokonítja a két művet, mindkét esetben a kiszolgáltatott ember és az őt örlő nagyváros, mint az ipari civilizáció megjelenítője a kép főszereplője.

A római Collegium Hungaricumban töltött idő alatt készítette az életművében nagyon ritka színes fametszetű illusztrációkat Ortutay Gyula *Bátorligeti mesék* című művéhez, mely a Hungária Könyvek sorozatban jelent meg. A humoros, könnyed rajzok színességük miatt eltérnek a XX. század elejei magyar könyvművészet (Kner) alapvetően fekete-fehér illusztrációkat alkalmazó hagyományaitól.

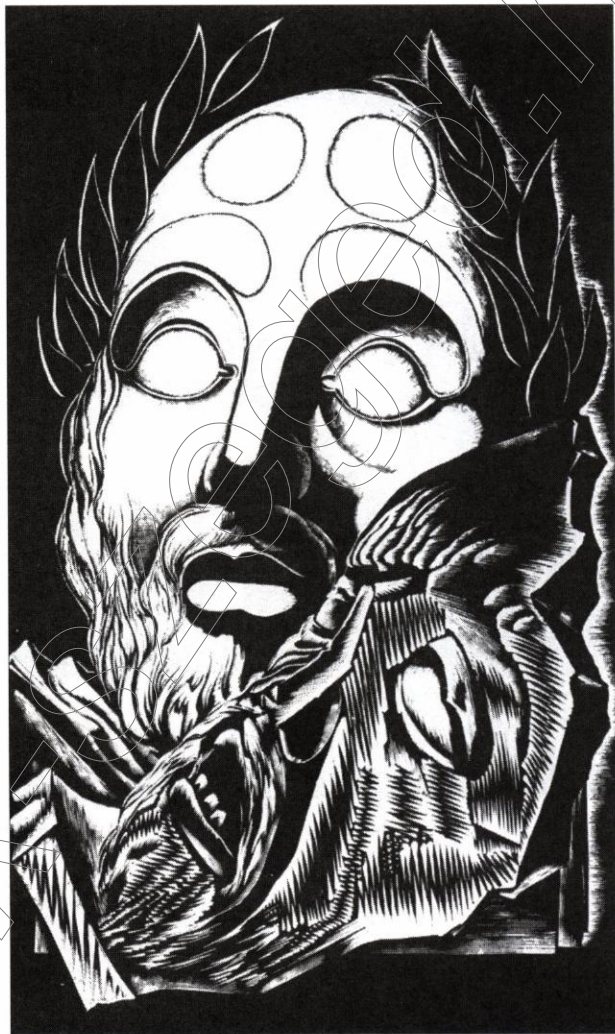
Római útja során a klasszikus inspirációk, az európai hagyományok hatására korábbi, népi ihletettségű munkáihoz képest egy újfajta, egyetemesebb tematika jelenkezik műveiben. „Az újabb időkben a politikai, társadalmi és gazdasági területeken – különböző formákban ugyan – de egyre határozottabban fellépő összműködési, közösségi kényszerűség, s ennek megfelelő hajlam magában a társadalom egyedeiben, új korszak eljövételét jelzik. Korszakét, melyben nem az egyéni különállóság, egyéni differenciáltság a végcél, hanem ellenkezőleg, az embertársakkal közös jegyek, közös vonások, közös igények, tehát az alapvető emberi vonások felismerése, kifejezése és megvalósítása ... Ez a kollektív felé való ösztönös törekvése a társadalomnak természetesen jelentkezik a művészetben is.”

Ekkor jelenek meg az ábrázolások előterében, elsősorban női portréi, melyek az ábrázoltat valóságként igyekeznek visszaadni, újfajta humánusmal telítve képeit. A képek hátterében a lankás, dombos Toszkán tájak, itáliai kisvárosok jelennek meg, mint például a *Primavera Italiana* hátterében. A Római Iskola, és elsősorban Molnár C. Pál – aki maga is jelentős grafikus, illetőleg illusztrátor volt – művészetének hatása letagadhatatlan ezeken az ábrázolásokon. A római iskola tagjai közül Aba-Novák Vilmosmal már korábban is jó kapcsolatot alakított ki a művész.

Budayt a világháború kitörése Angliában érte, ahonnan nem is tért haza. Ekkor már Európa szerzte népszerű művész volt, amit az is bizonyít, hogy tagja lett az Angol Réz- és Fametszők s

Mauriac: Jézus élete

Shakespeare: Atheni Timon

Festők Királyi Társaságának. A szigetországban első jelentős munkája az *Athéni Timon* illusztrálása volt 1940-ben. Egy New Yorki bibliofil kiadó, a The Limited Editions Club harminchét kötetben jelentette meg Shakespeare életművét. Az egyes köteteket a világ különböző ismert grafikusművészei díszítették hat-hat fametszettel. Buday tíz egész oldalas metszettel vésett a gondolati koncepció teljessége érdekében. Itt az epizódok illusztrálása helyett, a tragédia hőseinek Timonnak az arcképe szerepel az összes lapon, amint a darab történéseit követi a főhős arcának, s így érzelmeinek változása. Az érzelmeiket igyekszik kifejezni az egyszerű grafikai elemekkel, a kezdetben görbülő, később egyre inkább megtört vonalakkal. A sorozat kezdeti darabjain a harmónia érzetét kelti a gondosan mérlegelt egyensúly a fekete és fehér között, a sorozat utolsó lapjain ez az egyensúly felborul, ahogy Timon arca is a családások és hűtlenségek hatására egyre komorabbá, reménytelenebbé válik. Az Athéni Timonban Buday eljutott fametszői tevékenységének és művészi kifejezőképességének a csúcára.

A háború után, 1947-ben Omar Khayyam *Rubaiyat*-jához tíz különböző méretű grafikát készített. 1952-ben következő fontos megbízatása a *Privilegium Veneris* latin-angol bilingvis kiadás huszonkét fametszet illusztrációja volt. 1952-től kezdve már saját Albion Hand Press nevű bibliofil nyomdájában készültek művei. Ifjúságának egyik legnépszerűbb próbálkozása, a Szegedi Kis Kalendárium új hazájában is folytatásra talált. „Georg Buday's Little Books” néven 1943-tól egy, a szegedihez hasonló jellegű sorozatot indított.

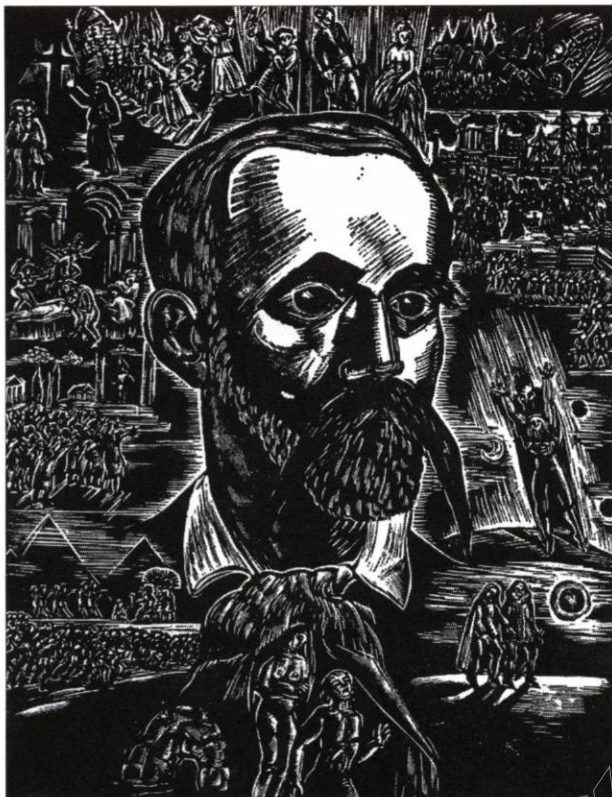
Az ötvenes-hatvanas években rengeteg fametszet-portrét készített az európai irodalom és gondolkodás nagyjairól, Arisztoteléstől, Vergiliustól kezdve Benvenuto Cellinin át Joyce-ig, új kiadásai címlapjára. Ezeknek a portréknak forrásai általában a különböző egyéniségekről készült korabeli metszetek, festmé-

nyek, szobrok voltak. Ezekben a lapokon a leginkább érezhető, hogy Buday alkalmazkodott új környezetének igényeihez, lépésről-lépésre érvényesül a műveken az angol fametszőiskola precizitása, technikai fejelem.

1971-ben a magyar irodalom jeleseiről készített portréssorozatot. Olyan kitűnő darabok jelzik ezt mint Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Csokonai Vitéz Mihály, Madách Imre, Arany János, Babits Mihály, Radnóti Miklós arcképei. A portrékban a valóságú ábrázolásra törekedett, felhasználta az egyes jeles személyiségekről fellelhető ismert ábrázolásokat, de a háttérbe a műveikből vett jelenteket örökítet meg. Saját korábbi metszeteit is felhasználta ehhez a sorozathoz. Arany arcképe mögött fölsejlik a Vörös rébék korábról már megismert görnyedt alakja, Madách portréját körbeveszik a Tragédia különböző színeit megjelenítő illusztrációk.

Buday György grafikus pályája közvetlenül a századelő nagy művészeti megmozdulásainak lezajlása után indult a húszas-harmincas években, abban az időszakban amikor a fametszés és a művészi könyvillusztráció műfaja Európa szerte, így Magyarországon is reneszánszát élte. Olyan pályatársakkal indult párhuzamosan, mint Vadász Endre, Mata János, Divéki József, Gáborjani Szabó Kálmán, akik a grafika műfaját európai nővéra fejlesztették a két világháború közti időszakban. Buday a harmincas évek végéig szintén ezt a hazai hagyományt folytatta a maga sajátos nyelvezetén, majd az ismert történelmi események „jóvótából” az emigrációban valamelyest stílusa, még inkább műveinek inspirációja, átalakult. A magyar hagyományokat felváltotta az egyetemesebb inspiráció, bár sohasem szakadt el véglegesen a hazai témáktól, illetőleg az ifjúsága idején megfogalmazott elvektől.

Nátyi Róbert

Madách Imre

Arany János

„Régi és új magyar poéták”

Huszonöt tenyérművészeti lap, s tulajdonképpen fél évszázad művészi törekvéseinek, eredményeinek, küzdelmeiknek summája. Ez a huszonöt grafika pedig nem más, mint Buday Györgynek, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma hajdani alapítójának költői arcképcsarnoka, a magyar irodalom kiválóságainak fába metszett portrészora.

Buday György, a Londonban élt világhírű magyar grafikusművész 1970-ben nálunk megjelent kötete bevezetőjét e sorokkal zárta: „...úgy érzem, jó tudni azt, hogy az ember hátralévő évei nem lesznek elegendők arra, hogy... megalkossa, illetve befejezze azoknak az ember-társainak új arcképsorozatát, akiket az emberiség – benne a magyarság – kultúrájához és jólétéhez való hozzájárulás tett vagy tesz méltóvá arra, hogy az arcképcsarnokba felvéssék!” A huszonöt magyar költő fába metszett portréja egy amerikai kiadó angol nyelvű magyar költői antológiájához készült 1972-ben. Tulajdonképpen megrendelt program, de mint minden igazán nagy művész, Buday is szétfeszítette a kereteket, letörte a konvenciókat. Így fejezhette ki a magyar költészet legszebb ívét, mutathatta be legmagasabb csücskeit, utalhatott nemcsak maga irodalmi kapcsolataira, de érzelmi kötődéseire, gondolati kapcsolódásaira, művészpályájának megannyi állomásaira is. Íme a névsor: Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Berzsenyi Dániel, Csokonai Vitéz Mihály, Kölcsey Ferenc, Madách Imre, Vörösmarty Mihály, Vajda János, Petőfi Sándor, Arany János, Ady Endre, Kaffka Margit, Babits Mihály, Tóth Árpád, Kosztolányi Dezso, Juhász Gyula, Kassák Lajos, József Attila, Illyés Gyula, Radnóti Miklós, Szabó Lőrinc, Sinka István, Vas István, Weöres Sándor, Nagy László.

Nincs képzőművészetünknek ilyen egységes, ha nem is teljességre törekvő, de majdhogynem átfogó ábrázolási vállalkozása. De nem is lehet. Hisz ez a huszonöt név fél ézredet fog át, egyes korszakokban csak egy-két kiemelkedő alkotót vonultat föl. A munka párhuzamaként említhetjük Borsos Miklós szobrászművész csodálatos vállalko-

zását, aki az általa legnagyobbra becsült kortársainak portróját faragta kőbe, márványba. Gondoljunk csak Déry Tibor, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Illés Endre, Kassák Lajos, Tóth Árpád stb. Borsos-féle portréfogalmazásaira. Ugyanezt a vonalat követi a fotóművészet eszközeivel Molnár Edit, aki rendkívüli érzékenységgel, az irodalom iránti tisztelettel és a mesterek iránti alázattal több mint két évtizeden át követte és örökölte meg fényképein legkiválóbb kortársainkat csakúgy, mint Sváby Lajos expresszív portréfestményein. Buday arcképcsarnoka mégiscsak más. A történelem vertikális íve és egy XX. századi művész horizontjának metszéspontjában születtek ezek a fametszetek. Egységes szemlélettel, egységes stílusban, azonos technikával, mintegy szintetizálva egy fél évszázad alkotó eredményeit. Érdemes hát arra ez a huszonöt lapból álló portrészor, hogy próbáljunk betekinteni ikonográfiájába.

A kolozsvári Buday család az egyetem Szegedre „reparálásával” került városunkba. Az akkor 17 éves György már grafikai és festői sikerekkel büszkélkedett. 1930-ban korán elhunyt Kálmán öccsétől fadúccokat, metszőkéseket, vésőket kapott ajándékba. S attól kezdve a művészi szerzőmunkát, a grafika ezen ősi eszközeit haláláig nem tudta letenni, az eljegyzésből örök hűség lett. Bár az inspiráció nem csupán ilyen külsődleges, mondhatnánk sorsszerű volt. Mint írja „Úgy éreztem, hogy a művész és a műalkotás számára ne lehet kielégítő, hogy a festő megalkotta légyen a festményt, beléfoglalva mindazt az inspirációt, érzést és mondanivalót amire képes, ... a társadalomtól elvonatkoztatott magánlakásba való szabadísz-pályafutása nem lehet kielégítő a modern idők művésze számára, aki alkotásaiban közölni kíván valamit, amit fontosnak érez, saját kora és a jövő emberének... a modern képzőművész számára éppen a legösszebb közösségi gyülekezések számára szolgáló épületek... falfestmények és a színpadi díszlet, a grafikában pedig az ugyancsak ősi fa-

metszés a legkielégítőbb médium vagy műfaj.”

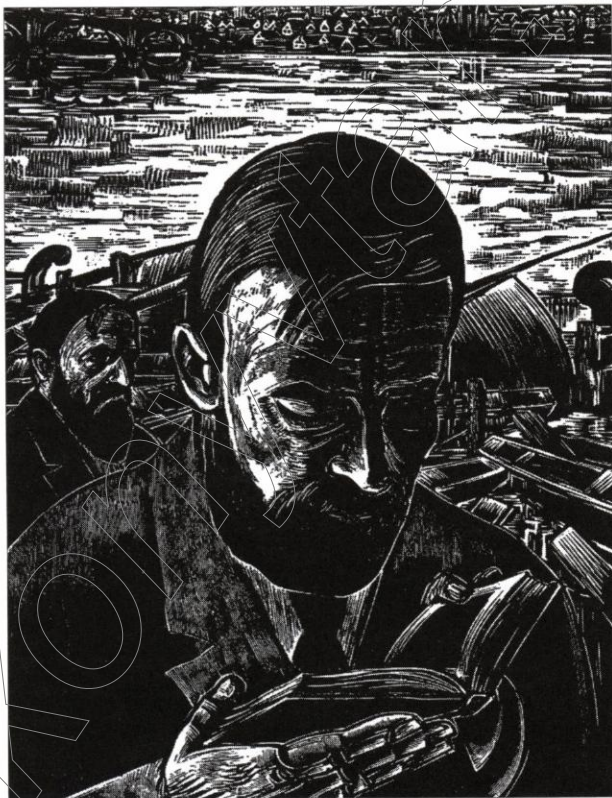
Hatalmas és gazdag életművet metszett fába Buday György. Már az első munka nem várt nagy sikert hozott. Tizenöt dúcba faragta a szegedi alsóvárosi templom Boldogasszony-legendáját, melynek százpéldányos kinyomtatásához Klein Sándor, a Dél-magyarországi Nyomda művészetekre érzékeny művezetője ajánlott más munkából kimaradt szép papírt. De ki legyen a kiadó? – merült fel a kérdés. Egy ötlet nyomán ekkor szerepelt kiadóként a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. A Magyar Bibliofil Társaság Az év legszebb könyvei között minősítette e kiadványt, mely Tóth Ernő szerint „tragikus képsorozat”, mely „évek óta formálódó látomások megfogalmazása... A parasztság tragédiájának vetülete, s hangulatilag erősen kapcsolódik a Budayhoz baráti szálakkal fűződő Radnóti Miklós Kesergőjéhez.” Ettől kezdve szinte egymást érték az immár nemzetközi visszhangot kiváltó munkák. Ortutay Gyula Mondotta... címmel paraszteséket és balladákat közreadó gyűjtemények, a Székely népballadának, az Arany-balladának, Radnóti Miklós Újhold című verseskötetének fába metszett illusztrációi, kísérőrajzok Az ember tragédiája svéd kiadásához. Majd a 30-as évek végétől a választott új otthon, London egyik műtermében tíz ars poetica érvényű metszett Shakespeare Atheni Timon-jához, 22 illusztráció a Pervigilium Venerishez, rajzok Ovidiusz Metamorfózisához, Horatius ódáihoz. S a huszont magyar költő portréja. Erről írt Buday az 1981. május 10-én keltezett levelében: „Nagyon inspirált a feladat, hogy ifjúságom egyik legszebb élményét, a régi és az új magyar poéták – az utóbbiak között több személyes barátom – művészetét, mintegy köszönetként... a képzőművészeti eszközeivel vizuálisan is segítsek tolmácsolni.”

A fametsző művészet gyökereit a világ képzőművészetében Dürer lapjain találhatjuk legmagasabb szinten, legnagyobb kisugárzó erővel. Ehhez kapcsolódott Budaynál az erdélyi fadaragó művészet sokszínű folklórjának tiszta forrása is. Hagyomány és korszerűség szintézisét teremtette meg lapjain, ahol a fekete-fehér számtalan variációs le-

hetőségét bontotta ki. Egyszer szinte tónusosan puha, pókháló finomságú felületeket „vonalaz”, máskor vésője drámaian zaklatott, foltritmusa az ellentétek harcára épít, a küzdelmet jelképezi, ismét máskor sejtelmes hangulatokat teremt nagy fekete felületeibe vésett apró, jelszerű vonalaival, mintha csak távoli éjszakában fölsejő fényforrásokra lelne. Így kapcsolódik pályájával az egykori fába metszett könyv, illetve a metsztilusztráció százados hagyományaihoz, amikor az író-képzőművész-nyomdász kezének és szellemének kollektív nyomata a társadalom széles rétegeihez juthatott el egyazon időben. Meghatározta metszeteinek stílusát az a közösség, ahol együtt dolgozott Ortutayval, Radnóttal, Erdei Ferencsel, Hont Ferencsel. Az a fiatal értelmiségi csoport, amely fontos feladatának tartotta a magyar népművészet, a szellemi néprajz föltérképezését, forrásvidékeinek föltárását, örökségének újraélesztését. Úgy hatott emberi magatartására, képzőművészeti látásmódjára a népművészet kikristályosodott, jelképekre építő, asszociatív motívumkincse, mint ahogy a népdalkincs és a népdalköltészet megtermékenyítette poétabarátjának, Radnóti Miklósnak költészetét. Ehhez társult később, főként a Rómában töltött időszak hatására, majd a Shakespeare-rel való találkozás után a klasszikus reneszánsz öröksége, illetve ezen az áttételen a görög és római művészet impulzusa. S e két forrás szintéziséből teremtett, senkihez sem hasonlítható, világszerte ismert és elismert fametsző kultúrát, grafikai életművet.

Költőportréit a következő ismérvek jellemzik: a fekete-fehérben is pontosan megjelenített karakter, a „többes portré”, az arcképek köré szőtt sokféle utalású környezet.

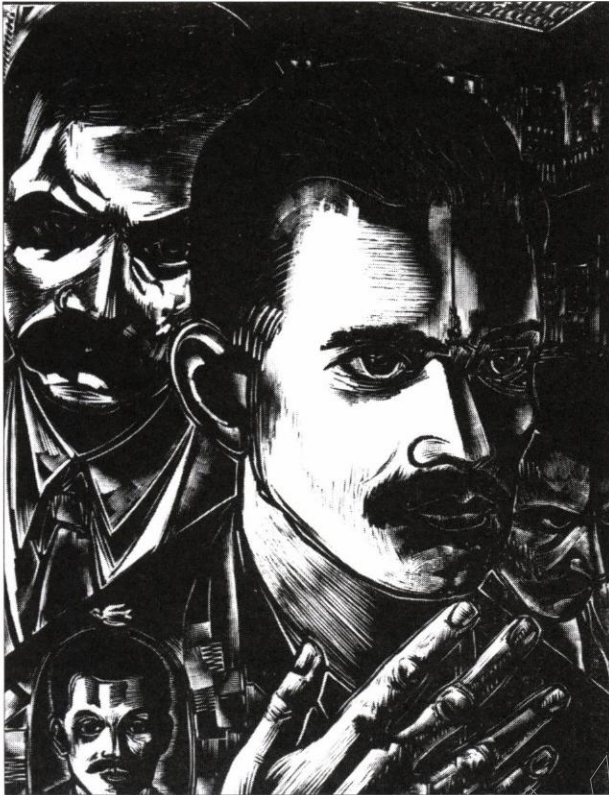
Vajon milyen forrásokra támaszkodott, amikor kereste a költők arcmását? A régi művészek esetében legtöbbször az ismert korabeli ábrázolások, rézmetszetek és festmények adták a legjobb fogódzót. Gyakran a legismertebb ábrázolásokat választotta kiindulópontul, például Balassi Bálint, Csokonai Vitéz Mihály vagy Kölcey Ferenc esetében (ez utóbbinál ugyanúgy fordított arcképet használ, mint a megtévesztő korabeli ábrázolás, mely szerint Köl-

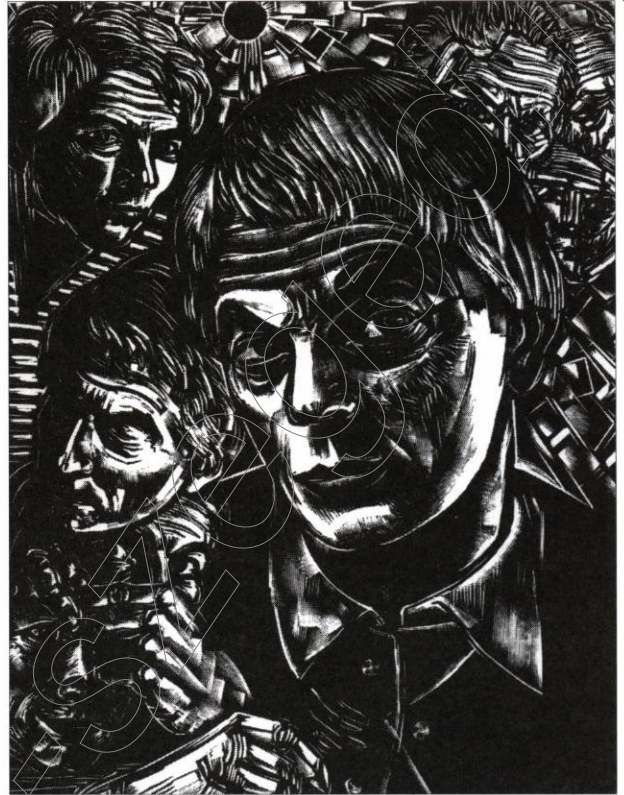
Juhász Gyula

Kafka Margit

József Attila

Nagy László

csey nem a jobb, hanem a bal szemére volt sérült.) Zrínyi Miklósnál viszont egy kevéssé ismert, bársonysapkás metszet nyomán keresi a költőhadvezér karakterét. Az 1800-as években már egy-egy neves költőről többféle ábrázolás is született, az akkori divatos arcképfestés és rézmetszet nyomán bőséggel válogatható. A századforduló táján megjelenő fotográfia aztán olyan lehetőségeket tárt Buday számára, amely közül válogatni sem volt könnyű. Tudatosan próbált a legismertebb portrékra építeni, hogy első pillantásra is nyilvánvalóvá váljon a karakter. Különösen a XX. század költőportréknál érdemes figyelni válogatásának sajátosan egyéni és karakterisztikus szempontjait. Az Ady-lap középső arcképe egy, az édesanyjával közösen készített fotóról átmentett portré, mely a költőt inkább befelé forduló, merengő férfinak ábrázolja, mint lánglelkű forradalmi poétának. Juhász Gyula is mintegy tükörbe, könyvbe néz, nem hagyományos fotó-beállítás. Babitsnak egy kevéssé ismert képét választja központi arcképül. A Kassák-portré fölidézi a nézőben Borsos Miklós keményre faragott portréját, Szabó Lőrinc Bernáth Aurél csodálatos festményét juttatja eszünkbe, Illyés Gyula esetében a bőltözöt koponyára ügyel, Vas István jellegzetes sasorrán keresi a karaktert, Nagy László sztaniolba csomagolt táltosfej.

Jellegzetes módszere Buday Györgynek a „többes portré”, amikor egy-egy lapon a költő két vagy több arca jelenik meg. Ez részint szembesít, részint az élet állomásait jelzi, máskor a születés és halál közötti élet-szakadékok igyekszik fölrajzolni. Természetesen ott van igazán elemében, ahol dúskálhat a választási lehetőségekben. Bár Vörösmarty arcánál megjelenik a kettős portré, amikor a középkorú közéleti költőt szinte szembesíti az önkényuralom gondolkodó poétájával. Petőfinek már három arcát láthatjuk, Arany egyik arca a 40-es évek

Barabás Miklós rajzáról ihletődik, a másik az Öszikék költőjét, az akadémiai bársonyszék tulajdonosát idézi föl. Vajda Jánosnak három arca jelenik meg három életkorban, három nézetben a húsz év múlva illetve a harminc

év múlva időjátékra utalva. Babitsnak és József Attilának négyes portréja ismert arcait teszi egymás mellé szinte mozaikszerűen, a legismertebb portréja mellett ott a 35-ben készült megfáradt tekintet, melyről Dési Huber István expresszív grafikája is készült, s a lefelé tekintő portré, majd mintegy amulettként a Barta Istvánék lakásán készült fényképek mosolygó költőjének grafikái adaptációja. (E lap előtt nem mehetünk el úgy, hogy ne idéződné föl bennünk a szegedi Tápai Antal rézbe kalapált négyarcú József Attila műve.) A lezáró lapon, a Nagy Lászlót ábrázoló nyolc arckép vonásait fedezhetjük föl.

A gazdag, többretegű, összetett életművek megidézésére kétféle módszert is választhat Buday György. Egyrészt a portré körüli környezetet benépesíti a költőre vagy a korra jellemző motívumokkal. Így például Balassi arcképe mellett a felkelő Nap a magyar költészet kezdeteire utal. Zrínyi Miklós mellett ott a vadkan-halál legendájának képe. Kölcsy portréja körül a szödemeteri szülőház és a csekei síremlék klasszikus oszlopa fedezhető föl, az Orlay Petrics Soma, Barabás Miklós és Benczúr Gyula művei által ihletett hármas Petőfi-portré átlója az 1848. március 15-i eseményekre utal, illetve 1942-es Márciusi Front által szervezett antifasiszta tüntetésre. Ady körül ott az érmindszenti szülőház, a párizsi Notre Dame, tehát az az ív, amit a költő befogott; a két nő, Léda kalapos és Csinszka rajongó arcúja. Kosztolányit, a nagyváros költőjét Budapest látképe elé helyezi, Sinkát a sárréti parasztok „görög kórusa” veszi körül balladás tömörséggel és súlyos hangulattal, József Attila portréi mellett fölfedezhető a szülőház zsúfolt függőfolyosója, Szabó Lőrinc mögött könyvek sorakoznak. Más esetekben műveikhez készült illusztrációk (leggyakrabban saját munkái), egykori kiadások címlapjai, sőt Kassáknál egy festménynek motívumai is felfedezhetők. Így jelenik meg a Zrínyi-lapon a Szigeti veszedelem első kiadásának rajzos címlapja, Csokonai körül az ihlető Lilla-arc, a csikóbőrös kulacs, Ámor a Dorottyából vagy a versek mulató vitézei, Arany János kettős portréja körül Budaynak 1933-ban készített illusztrációi

idéztek a Vörös Rébékét, a Mátyás anyját, a Tengerihántást. Madáchtot az 1936-ban a svéd kiadáshoz fába metszett Tragédia-illusztrációk veszik körbe, Juhász Gyula mögött a háttérben egy 1936-ban készített Tisza-part című alkotás motívumaira ismerhetünk a szegedi sziluett nélkül, a vibráló vízfelszínnel, a csónakokkal. Babits arcát a Hatholdas rózsakert első kiadásának címlapjáról kölcsönözte, mögötte a Babits-fordította Dante-mű, az Isteni színjáték Révay-kiadásának címlap-variációja. Radnóti Miklós, a testvéri barát arcképe mellett az Újhold című kötethez 1935-ben készített illusztráció sorakoznak, mindenekelőtt a Táj változással és a Szerelmes vers az erdőn című költeményekhez készített munkái, valamint a Radnótinak készített

ex libris parafrázisa. A Kölcsey-lap különösen érdekes, hisz többszörös áttétellel, a képzőművészet eszközeivel utal egy vers megzenésített változatára, a Himnusz kottájának néhány fába metszett hangjegyeivel. Külön elemzést érdemelne, hogy az arcok mellett milyen jelentős szerepet szán Buday – bizonyára tudatosan – a kezeknek. A halál is jelen van nemcsak Balassnál az esztergomi vár képében, Zrínyinél a vadkan jelmezében, több lapon – Kölcsey, Tóth Árpád – a síremlék ábrázolásában, de Ady és Babits esetében, mint halotti maszk ábrázolásában, Petőfinél pedig már az utókor által emelt szoborként, emlékműként is.

Tandi Lajos

A közösséget teremtő ember

Szívesen hagynám nálam méltóbbakra az emlékezést, ha az idő nem végzett volna ekkora takarítást azok között, akiknek közvetlen emlékeik lehetnek az itthoni Buday Györgyről. Hangsúlyozom az „itthoni”-t, bár ez ma már az itthoniak számára sem a leglényesebb.

A huszonéves Buday Györgyben, amikor 1929-ben megismertem, már az első találkozásaink a kivételes embert sejtettem meg. Azzá tette a tudatosság és az a képesség, amivel az embereket magához tudta kötni. Ezt azért tartottam és tartom nagyon lényegesnek, mert voltak nálunk bőven önfeláldozó nagy egyéniségek, voltak magányos farkasok, elszigetelt gondolkozók, de kevés volt az egy cél érdekében okosan együttműködő csoport.

Mindjárt az elején láthattam, hogyan formál a Bethlen Gábor Körből a többiekkel elűtő diákmozgalmat. Rövid időn belül át tudta alakítani a szegény diákok patronálása fejében az egyházat szolgáló egyesületet. A magyar társadalom nagy gondjaira figyelő, bátor szavú kis közösséget hozott létre az éppen keze ügyébe eső emberekből.

Már belülről figyelhettem, hogyan tágítja ki a közösség hatókörzetét. A legeredményesebbnek a Szegedi Kis Kalendarium bizonyult. Ennek címjegyzéke igazolhatná, hogy azok túlnyomó részéhez, akik akkor Magyarországon valakik voltak, vagy később valakik lettek, eljutott ez a kis kiadvány. Túlzás lenne azt bizonygatni, hogy ezáltal ezeket egy táborba hozta. Annyi azonban igaz, hogy tudomást vettek róla, és hogy ennek a fiatal kezdeményezésnek a létezését elfogadták, és azt is, hogy van egy Buday György nevű fiatalember, akire akár mint közéleti tényezőre, akár mint művészre érdemes odafigyelni.

A közéleti ember és a művész együtt indult a fiatal Buday Györgyben. A művész átütő sikerét a „Boldogasszony

búcsúja” hozta, amely a dél-alföldi népi katolicizmus mind máig leghitelesebb ábrázolása. Az említett kettősség tette lehetővé a Buday György köré csoportosuló közösség kibővülését. Ez, mint a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma túlnőtt az alapító Bethlen Gábor Körön, s olyan összefogás volt, amelyet kizárólag Buday György egyénisége és képességei tettek lehetővé. Aki valamennyire is tájékozott volt az önmagukat kereső húsz év körüli értelmiségiek körében, el tudja képzelni, milyen nehéz – szinte reménytelen – feladat az aktív katolikustól a szalon-bolshevikig húzódó sávban elhelyezkedő egyéniségekből egységet formálni.

Buday György közösség alapító képességének „titkát” aligha fogom megfejteni. Kisszerűségeken felül emelkedő értelem, sok-sok emberi tapintat és meggyőző erő mellett az is jellemezte, hogy nemcsak akkor törődött valakivel, amikor szüksége volt rá. Elfogadta akkor is őket, amikor néha magukhoz sem méltó dolgaikkal terhelték. Esetleg éppen alkotó munkája feszültsége közepette.

Érzelmekkel és esetlegességekkel formálódott életünk aspektusából meghökkenően nézzük azokat, akik tudatosan maguk alakították az életüket. Nem lettek sem kiszolgálók, sem áldozatok. Megvalósították mindazt, ami képességeikből megvalósítható volt, s ott, ahol ere lehetőség nyílt. Így kellett Buday Györgynek „csak” művésznek lennie. És nem idehaza.

Életműve előtti tisztelgésnél ne essék ünneprontásnak vagy különködésnek, hogy nem a sikeres nagy művészt emlegetem, hanem az irányító, összefogó, közösséget teremtő embert, akinek a kibontakozásához sem a 45 előtti, sem a 45 utáni Magyarország nem tudott teret adni.

Adám László

Három fénykép Buday Györgyről

Buday György mai szemmel

Nem vagyok nagy művésze a tollnak (mint ő a vésőnek), hogy méltó szavakká tudnám formálni az élményt, amit Buday György nekünk, nekem jelent. De tagja voltam és vagyok annak a közösségnek, mégpedig büszkén, amelyet ő formált valaha és amely őt is formálta itt Szegeden a század második negyedében. Mert a cselekvés visszahat a cselekvőre bizonyára évszázadokon is át. Különösen, ha olyan közösségben formálódik a lélek, amilyen a mi fiatal éveinkben formált minket, Szegedi Fiatalokat.

Öreg fejjel írni az egykori Szegedi Fiatalokról? A mai fiatalok már jobban tudják a mi varázslatos kis közösségünk tevékenységének adatait, mint mi magunk. De az ő tárgyi tudásukat mégis a mi máig ható érzéseink hitelesítik, mert csupán az adatokból nem lehet valóságot összerakni. Az élmény gazdagabb minden adathalmaznál! A szavakká formálódó élmény pedig maga a tudat. Ez a tudat azonban a nyolcvanadik életév körül már sok mindenben megbízhatatlan.

Ellentmondásos törekvés tehát, hogy én beszéljek mai fejjel a régi Tomori Viola élményeiről! Könnyebb lenne és talán hitelesebb is régi írásaimból összerakni a „Buday balladás életét” és idézni a „közösségi élmény melegét”, hogy csak a kolozsvári Korunkban megjelent cikkeim közül ragadjak ki kettőt, és szaporíthatnám a szót a régebben leírt és kinyomtatott szavak idézetésével hosszan. Hiszen Radnóti Miklós, Erdei Ferenc és még sokan mások adtak alkalmat, szolgálták ürügyül a szó emelésére, de szerencsére az élet ellentmondásosságát valami fel tudja oldani és ez a művészet. Mekkora szerencsém van most is, hogy egy művészről kell írjak, mert minden dadogó szó, amely segít megérteni a művészetet, egyben segít megosztani az élményt.

És ezzel már be is léptünk a bűvös körbe! Mert a lelki közösség volt és a Buday metszetek jövőtábol van és lesz örökké a nagy élmény, amit ő tudott megteremteni és tud a metszetei művészetével kisugározni. Mert emberfaragó volt előbb, mint fametsző, lelki közösséget teremtett, mert ő maga is arra áhított. Segítőképző volt a kapcsolatok mindenféle folyondárjainak táplálásában, teremtésében, míg végül a maga számára is kikínálta a fekete-fehér éles ellentétek mégis árnyalt művészi kifejezését. Szintézist teremtett az ellentétek feloldására, kifejezésére, vagyis művésszé magasztosult.

Ifjú töprengései során szavakkal is megfogalmazta, hogy a fametszés kollektív műfaj, s ezért választotta a maga kifejező eszközévé. Mindenkihez eljut, aki maga is akarja. Vonzó varázsával bekapcsol a közös élménybe. Ősi élmény és a legmodernebb technika ötvözte. Egyéni sorsokat és a természet

Tomori Viola

alapvető szépségeit kifejező eszköz, amely át tud ívelni országhatárok felett. Egyéni sorsa is Kolozsvárt köti össze Szegeddel. Erdélyi magyar sors vetette az alföldi nagyvárosba, ahol kezdetben a Tisza-parti füzeket rajzolgatva, emberi alakokat látott bele a fák rajzolatába. Mert „embert keréset” ő is, ebben segítette az alkotó képzelet. A kifejezés eszközeivel küszködve a föld népének sorsát és vágyait képpé varázsolja és így fejezi ki a nép balladait és a paraszti sors mesélő vágyát. Majd az emberi lélek legnemesebb törekvéseinek kifejezését tökéletesíteni Rómában és Londonban tanul és így kapcsolja be a magyar művészetet a nagyvilág kultúrkinccseibe. Egyéni hányattatásaiból pillért épít a nagyvilág felé s egyéni élete ellentmondásait művészetével oldja fel. Alkotó a maga, a magyarság és az emberiség javára és örömére. Művésszé oldja a társadalom gondjait, bajait és vágyait. A szépség és a szeretet örök erejével.

Nemzetközi sikere, művészetének kimagasló alkotásai csak a csúcspontok jelentik. Már ifjúkorának alkotásai közül is kimagaslik a Walpurgis éj, amely fénykoszorúval sugározza a goethei gondolatot és az emberiség szellemi kincseinek óriásait segít tolmácsolni, amikor pl. az Atheni Timont úgy illusztrálja, hogy Shakespeare drámájának hőse az emberi arc játékaival lesz az ember tragikus sorsának hordozója. A látvány így segít megérteni a társadalmi igazságot a szépség eszközeivel. Az Ember tragédiájának külön tragédiája, hogy ez a világirodalmi mértékkel mérve is remekmű, egy ilyen kis nép nyelvén íródott, mint a magyar. Az ő metszetei is segíthetnének méltó megismeréshez juttatni Madách mondanivalóját egy megfelelő, pl. két nyelvű kiadásban. (Hogy ne csak a sikerekről beszéljek, hanem a hiányértekről is.) Nehéz a remekműveket méltóan illusztráló fametszetek közül való-

gatni, de talán mégis a mindenképp fölé emelkedő csúcspont éppen a legnehezebb időkben a Buday egyéni tragédiáját is megpecsételő második világháború vérvizárában született. A történelem tengerének háborgó habjai fölött a szeretet melegével egy szépséges nőalak szívéhez szorítja a könyvet, élő cáfolatként a nemzetközi közmondás pusztító bölcsességének: „Inter arma, non silent Musae!” Igenis él, hát és szól a művészet a legzivatárosabb időkben is, az örvények lehozó erejét is megcáfolva!

A szépségnek ez a diadalmas cáfoló ereje, azonban olyan, mint a hajszálgökök kerekéből táplálkozó élet maga. Számátlan apró, tapadó felületen szívja és továbbítja az éltető erőt.

A régi Szegedi Kis Kalendáriumok stílusos köntösben terjesztették a magyar népzene az egész világon s nehéz volna eldönteni, hogy a Buday rajzok szolgálták-e a népi kultúrát, vagy a népi dallamok táplálták azt a lelkületet, amelyből a Buday rajzok kivirágoztak. Kalotaszegtől Dudaig a magyar falu talajából táplálkoztak azok az indák, amelyek művészetét éltették, éltetik.

A székely népballadák illusztrációin kanyargó ösvények hirdetik a művészet szívós erejét a téridő bonyolult akadályainak megkerüléséhez.

A technika tökéletes ismeretével párosult művészet feloldó ereje felszívódott a kis székely falu (melyet szintén egy nagy magyar alkotó írt bele sajátos ízeivel a világirodalomba), Farkaslaka amatőr követőjén keresztül éppen úgy, mint a más földrészekén alkotó művészekre tett hatás köbevésett áhítata a szépség iránt. Az „Új Magyar Könyvtár” a harmincas évek derekán Buday György szerény szignettjével díszítve indul, hogy Veres Péter írását hatékonyabban tolmácsolja: Az Alföld Parasztságáról és a „Cries of London” apró metszetsora a világváros szellemiségeinek szócsöve lesz azok számára is, akik az angol nyelvet nem értik. Az élet-éltető folyondárjai szövik át a hétköznapi apró szolgálatait, és közülük emelkednek ki a kivételesen nagyszerű alkotások.

A szépség szolgálatával vinni előre az élet göröngyös, kanyargós utakon, de mégis makacsul a csúcspont felé.

Nehéz volna eldönteni, kinek és kinek az élete szorult rá inkább a segítségére. A szépet termő szegénység a székely faluban vagy a világvárosok forgatagában elmagányosodó civilizált ember. Nem az anyagi javak önmagukban, hanem a dolgozókhöz való viszony jelenti a kultúrát. Nos, Buday metszetei ezt a kultúrát, az emberek lélektől lélekig sugárzó erejét terjesztik, erősítik Székelyudvarhely képtárából Washingtonig és Londonig. A politikában is a tiszta szívű törekvések erősítésére.

Váróné Tomori Viola

Egy levél előélete

Érettségi után, 1930-ban vettek fel a szegedi Tudományegyetemre és akkor kerültem szorosabb kapcsolatba Reitzer Bélával, akit ugyan elemista korom óta ismertem, a gimnázium felsőbb osztályaiban már jóban voltunk – bőven volt miről beszélgetni –, de rendszeresen 1931 óta jártunk össze, tanítottuk egymást, tanultunk egymástól. Többször beszélt Buday Györgyről, de csak egy véletlen találkozás alkalmával mutatott be neki. Ezután nemegyszer találkoztunk Budayval, néha megálltunk egy pár szóra, de mindketten elfoglalt emberek lévén, nem telt hosszabb eszmecsereire. Ezek a rövid beszélgetések is megerősítették bennem azt az érzést, hogy Reitzer Béla nem túloz, amikor őt rendkívüli egyéniségnek tartja, robusztus szellemi, lelki alkat. 1932-ben Béla kerített szót arról, hogy csinálhatna nekem egy ex libris-t, hiszen már eléggé ismerjük egymást. Ettől kezdve gyakrabban és hosszabban beszélgettünk, vitatkoztunk, de a „nagy politikáról” alig esett köztünk szó. Már közölte elgondolását, mint tösgyökerező „szögedi” fiataalt ismert meg – erősen „ő”-ztem – és ezt a Fogadalmi templom ábrázolásával akarta kifejezésre juttatni. A templom ugyanis a Dóm-téri felavatással a város félhivatalos szimbóluma lett. – A náciizmus győzött Németországban, ami egy alkalommal arra a kérdésre indította, hogy „ugyebár kommunista vagyok”. Mondtam, hogy ez ideig alig-alig foglalkoztam politikával, különösen nem nemzetközi méretekben, ha pedig egyáltalán tettem, sokkal inkább az országon belüli pártpolitikával. Marxista műveket jóformán nem olvastam (egy keveset, egyik nagybátyám szocialista könyvtárában mégis). Erre ő kifejezte a véleményét, hogy a most előállt helyzetben egy haladó embernek a kommunista oldalon a helye. Ismételttem, hogy van tudomásom baloldali mozgalmakról, állásfoglaláshoz tanulmányoznom kell ezeket. – Erre „válasza” a következő volt: az ex librisen a felhők fölé nyúlva elmé-

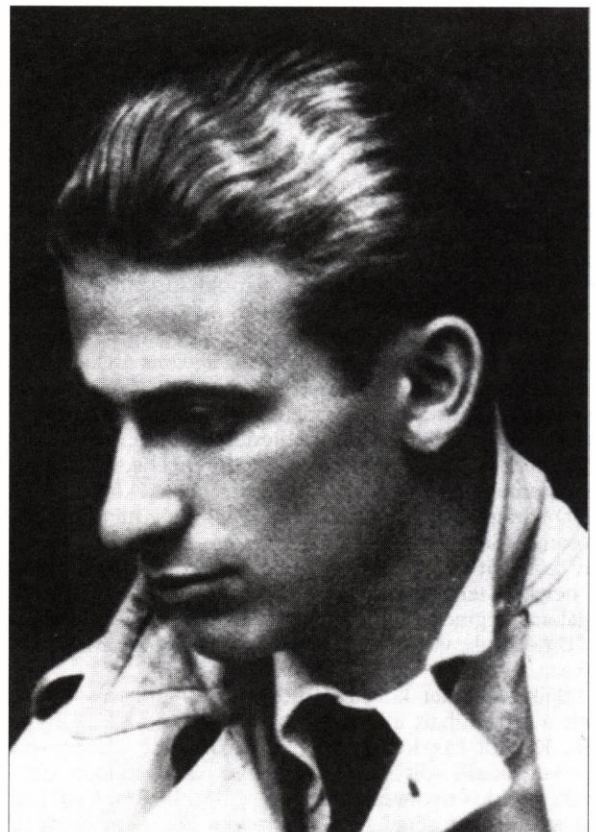
lyülten olvasok, lábaimnál – a szegedi Fogadalmi templom helyett – egy sarló-kalapácsos kommunista és egy horogkeresztes náci csoport ökölrel fenyegetve egymást menetel kibontott zászlókkal. – Még egy vitás kérdés volt köztünk: Buday szerette volna, ha felírásul „V.I. könyve” áll, én ragaszkodtam az „Ex libris” megjelöléshez; akkor az Egyetem Matematikai tanszékén kitarult előttem a világ, reggelente professzorainkhoz a világ minden tájáról érkezett a posta és ez közelebb vitt az internacionalizmushoz. – Ebben a kérdésben teljesítette kívánságomat, de itt is riosztozott. Ők akkor a „magyarítás a nyelvben” elvi alapján álltak. Nem sokkal későbbben tanárom és mesterem, Kalmár László arra figyelmeztetett, hogy nagyon figyelmesen nézzem a Kárász utcai kirakatokat. Néhány napon belül az Est-lapok kirakatában megláttam a Magyar Út legújabb számának a címlapján az ex librisemet, mellette a felírás: egy számtantudós könyvjegye. Haragra gerjedtem és kérdőre vontam Budayt: hogy írhatja rólam, hogy tudós, mikor még meg sem száradt a tinta a diplomámon. Erre a magyarításra hivatkozott, szerette volna elkerülni a latin matematikus szót. – Aztán egymás után mindketten eltűntünk Szegedről, bár még ezután is előfordult vele találkozás szülővárosomban.

1988-ban került sor 8 napos londoni látogatásomra. Odaérve küldtem neki egy levelet, amire választ kaptam; rendkívül szívélyesen fejezi ki ama reményét, hogy egy következő látogatásomkor fogadni tud – jelenleg igen rossz állapotban van. Életem egyik legkedvesebb, legértékesebb dokumentuma ez. Kölcsönös szándékunk megvalósítására nem került sor.

Vincze István

Hajnál dumál párányról azébernel
 Lágyaunk a tőte kontyolha zörnyáivá,
 minhet csak a csókul miris naja fullant! igaz,
 futánk csondye néhpepedt unuár s hajnal
 dumál párányról azébernel s igaz, hogy
 fűl a néhuel most vicronhá felelnek, de
 a heger, fűl felhő legelnek, hírala várn!
 vágd arcal a régi utágot s dalold, domogot
 s mütva, vagy éhs arcolat, vunt auyáilban,
 mielőtt elvütetél, a magrat, nagy dalt:
 kárads! kárads! drága, te forradalom!

Buday Györgyvel beszéltem azon ut az 1930-ban
 írt s toha meg nem jelenhetett esszemt:
 Radnóti László
 heged, 1934. november 16.

Egy barátság történetéből

Buday Györgyről írok, a szegedi Lengyel András kérésére. Hosszú és veszélyekkel teli pályánk ellenére még mind a ketten élünk. Nem tanulmányt írok – de csak úgy, ahogy eszembe jut, vagy időrendben, ahol levelezésünkből idézek, vagy arra támaszkodom.

Nagybátyám, tanítómesterem, apám helyett apám, Kner Imre ismertetett bennünket össze. A harmincas évek első felében meleg barátság szövődött Imre és a Szegedi Fiatalok, elsősorban Buday között. Ehhez tartozott, hogy Gyomán nyomtatták 1934-ben Buday Books of Ballads című fametszetes könyvét, majd a rákövetkező évben Ortutay-Buday Nyíri és rétközi parasztmesék című fametszetekkel szépen illusztrált kiadványt. Imre, aki akkor már megtanított a tipográfus mesterség alapjaira, azon volt, hogy minden irányban bevezessen az életbe. Kapóra jöttek új, korban hozzám közelálló (bár néhány évvel idősebb) szegedi barátai. Ortutayhoz ő maga vitt el, ha jól emlékszem a Rádiónál levő munkahelyére. Ez 1935-ben lehetett. Budayval való első személyes találkozásunkra nem emlékszem. Azt tudom, hogy én a háború előtt nem jártam Szegeden. Lehet, hogy kapcsolatunk levelezés útján kezdődött, talán 1936-ban. Én ekkor a budapesti Hungária-nyomdában dolgoztam. A nyomda vezetőinek könyvművészeti ambíciói voltak és akkor már három kötet jelent meg a bibliofiljának szánt Hungária Könyvekből. Én, mint fiatal betűszedő és tipográfus, már az első kötetnél közreműködtem, noha akkor még nyomdásztanonc voltam. A negyedik kötethez a gyomai Nyíri és rétközi kötet adta az ötletet és tudván, hogy nekem a két szerzőhöz kapcsolatom van, rám bízta a kiadás néhány vonatkozásának gondozását. Én beszéltem meg Budayval a fametszetű illusztrációt a könyvhöz, amely a Bátorligeti mesék címet viselte és Ortutay Gyula gyűjtéséből származott. Buday út-törő vállalkozása volt a nem megszokott színes fametszetek készítése, amit nem kis invencióval oldott meg, mi pedig a nyomdában, Schiller Alfréd főgépmesterrel, igyekeztünk a technikailag is nem mindennapi feladatnak megfelelni. A könyv végül 1937 karácsonyára jelent meg, de a kolofonja szerint az év nyarán nyomtatták.

1937-ben személyesen is találkoztunk Györggyel. Ő akkor már Rómában élt a Magyar Akadémián. 1937. május 20-án együtt vacsoráztunk egy tavernában a városközpontból a Termini pályaudvar felé vezető sugárúton, ahová György, aki többek között gourmand is volt, tengeri halleszre és scampira hívott meg bennünket, mármint engem és feleségemet. A vacsoráról egy közös képeslapunk tanúskodik máig, ezt Kner Imrénék küldöttük. György élvezettel és iróniával beszélt a Mussolini-országról, ahol egyik barátját éppen azokban a napokban vették körül a Palazzo Venezia mellett gyalogjárón motoros járőrök, miután gyanússá vált, ahogy a falhoz támaszkodva megkötötte kibomlott cipőfűzőjét (a Palazzo ugyanis a Duce rezidenciája volt). Mesélt az „agitátorok” munkájáról, akik az országot járják és a nép körében különböző, a Duca nagyszerűségét beléjük plántáló hiedelmeket terjesztenek. Vagy arról, hogy a Duce ellátogatott Firenzébe, abba a városba, amelynek lakóival (valamiféle ellenzékieskedésük miatt) haragot tartott s beszélt hozzájuk, még mindig indulatosan, a Signoria erkélyéről. Közben, haragjában az erkély korlátját markolta és hajlongott. Az agitátorok pedig ott helyben terjesztették a hitet, hogy a Duce éktelen haragjában megmozgatta a Signoriai ballusztrádájának köveit... Úgy láttuk, vidám és termékeny élete volt a római napokban.

Találkozásunkat követően két közös munkánk is volt. Ezek a háborúban elhunyt barátom és nyomdász-kollegám, Kóródi László nevéhez is fűződnek. Kóródi apja papírkereskedő volt a Mester utcában és az időben megkezdte egy kis nyomda berendezését. Mi ketten, László fiával ezt a lehetőséget néhány bibliofil kísérletre használtuk fel. A félig kész nyomdában, 1937-ben készült Ortu-

tay, Buday, Kóródi és magam amatőr vállalkozásából a Jézus jelenése című kis füzet, egy Fedics Mihály által mondott népi legenda Ortutay lejegyzésében, Buday három szép fametszetével. Én terveztem és szereltem hozzá századbeli diósgyőri merített papírt, Kóródi barátom sajátkezűleg nyomtatta. A példányokat barátaink kapták.

1938-ban Hont Ferencék Független Színpada előadta Madáchnak A civilizátor című komédiáját. A Városligetnek a Dózsa György út és az Ajtósi Dürer sor sarkán volt Feld Matyi színházában (tisztességes nevére nem emlékszem) megtartott előadásoknak a baloldali és németellenes körökben viharos sikere volt. Az ekkor már működő Kóródi-nyomda vállalta a komédia kinyomtatását. Rám bízta a kiadvány megtervezését s a címlapra Buday Madách portréját tettük. Nem emlékszem, hogy a háború kitörése után meddig tudtuk és egyáltalán tudtuk-e tartani Györggyel a kapcsolatot. Én 1939. február 1-én bevonultam katonának és a háború végéig alig voltam civil. Ebből az időből semmi emlékem nincs, ami pedig az írásos nyomokat illeti, holmim elpusztult, elveszett, nincs minek utánanéznem.

A háború végétől újra kapcsolatba léptünk. Sajnos, ebből az időből sem maradt fenn semmi levelezésünkből. Az egyetlen Györgynek egy levele akkori, London Chealsey-i műterméből, 1946-ból, amit Kner Erzsébetnek írt, s amelyben családunk elpusztult tagjaira emlékezve, köszöntü az életben maradtakat.

Az utóbbi két évtizedben újjáéledt barátságunk tüzet mindkettőnk érdeklődésének homlokterébe került Tótfalusi Kis Miklós hagyatéka szítotva.

György már 1938-ban, Angliába településekor közeli barátságba került Harry Carterrel, az oxfordi Egyetemi Nyomda könyvtárosával és történészével. Carter az angol könyvművészet reneszánsz figurája volt: filológus és történész, író, nyomdász, de olyan, aki saját kezűleg metszett betűt stb. Carternek valamikor a háború után kezébe került Tótfalusi Kis Miklós amszterdami betűmintája unikum példányának egy fényképe. Az eredeti a budapesti Országos Levéltárban van és volt akkor is: kevesen tudtak róla, mint a kolozsvári Kelemen Lajos, aki 1942-ben figyelmeztette rá Kner Imrét. Kner javasolta Szentkuty Pálnak, hogy keresse meg a levéltárban és publikálja. (Aki meg is tette, elhallgatva Kner nevét.) Minderről Buday és Carter a háború miatt semmit sem tudott, Carter azonban Buday segítségét kérte a mintalap vizsgálatához. Így azután kiderítették, hogy Kis Miklós betűi fennmaradtak és egy frankfurti betűöntőde kezére kerültek, amely azokat egy Janson nevű lipcei betűöntőnek tulajdonította és e néven – mégpedig hatalmas üzleti sikerrel – hozta forgalomba. 1954-ben jelent meg Carter és Buday szenzációs bejelentése arról, hogy a világszerte ismert Janson betűnek valójában Kis Miklós a szerzője.

Ezek után ide tartozik az is: hogyan kerültem én is Kis Miklóssal kapcsolatba. Már ifjú koromban foglalkoztam betűtörténettel és első tanulmányaim egyikében, amely nyomdászoknak szólt, javasoltam Kis Miklós betűinek a modern nyomdászatba való alkalmazását. A háború utáni évek nem kedveztek ez irányú érdeklődésem kielégítésének, csak a hatvanas években tértem vissza a betűtörténet műveléséhez. Hozzákezdtem Tótfalusi Kis Miklós betűművészi és nyomdász életművének módszeres kutatásához, ami végül 1972-ben Tótfalusi-monográfiám kiadásához vezetett. Nem sokkal utána megkezdtem egy kiadás előkészítését is.

Buday, mindezekről tudomást szerzve, 1972. augusztus 25-én keresett meg újra, Coulsdonból írott levelével, amit Gyomára küldött, nem tudván, hogy hol élek. Ebben tudósított Carterrel közös kutatásairól, és érdeklődött Tótfalusi kötetem felől, javasolva együttműködésünket. Írja, hogy utolsó levelém, ami a kezében van, 1946. februárban kelt...

Most már nem témák szerint, hanem az időnként sűrű,

néhá ritkább levélváltás sorrendjében tudósítok. Tehát: az első levélre válaszolva, tájékoztattam rövidesen elkészülő könyvemről, egy újabb cikkemről, amely Tótfalusi leltárai-val foglalkozik, a Tótfalusi halotti kártyájáról készülő kiadványról stb. és természetesen magam és családom történetéről az elmúlt és barátságunk számára elmulasztott 25 évről.

1972. szeptember 6-án és 8-án két levelet is ír György, néhány Tótfalusival kapcsolatos küldeményemet is nyugtázva. Látható, hogy Carterral közös, 1954. évi publikációjuk hazai elismerése és elsőbbségük kérdése izgatja. Tótfalusi könyvem bevezetőjének kefelevonataról írja: „... jóleső érzéssel olvastam, azonmód írtam is róla Harry-nek, hogy mire érti ezt, az innen derül ki: „...magyar cikkek között akadnak olyanok, akik ahelyett, hogy saját kutatásaikat, mint az identifikálás folytatásának és konfirmálásának tekintenek, egy teljes évtizeddel a mi első publikációink után úgy tüntetik fel, mintha a dolog újdonság volna. Engem kivált azért bánt a dolog, mert külföldi barátaim előtt röstelkednem kell, hogy ilyesmi magyar szakkörökben lehetséges... „Hát igen, volt egy 17. századi Tótfalusi-ügy, az „irigyek” hajszája Kis Miklós ellen és sajnos, valóban röstelkedhetünk több nyugati barátunk előtt, akik nemtetszésüknek adtak hangot e 20. századi „shame” látván... Itt tudósít György a The Library részére készülő Tótfalusi cikkéről. Küldi az Illustration c. német folyóirat 1971/1. számát a róla szóló cikkel.

1972. szeptember 24-én egyéb, Tótfalusival kapcsolatos hibákról és mulasztásokról ír, Szentkúty 1942-es cikkét bírálja. Említést tesz a magyar Poetical Anthology-ről (amely tudommal azóta sem jelent meg), az ahhoz készített metszeiről és hosszasan foglalkozik a maga tipográfiai gondolataival. Couldsoni műtermében ugyanis egy kis nyomdát rendezett be, kézszeredésre alkalmas betűkkel és egy régi kis Albion sajtóval. Az Anthology metszeihez így feliratozat szedett és nyomtatott. Elmélkedik a kiskapitális betű magyar használatának arról a problémájáról, hogy a neveknel a kettős mássalhangzókat vajon összefüggő egységnek kell-e tekinteni és így szedni pl. GYÖRGY? Ezt végül „gyatrának” tartja és elveti. Kolozsvári olvasmányaira, az ottani lányokra, halálos szerelmeire emlékezik...

1973. július 26: nyugtázza Tótfalusi könyvem vételét.

1973. május 23-án írja: dolgozik Ovidius illusztrációin.

1974. augusztusában elküldi a The Library-be írandó cikkének „Some more notes on Nicholas Kis of the >>Jan-<< types” kefelevonátát, amelynek ügyében gondolatokat cserélünk. – Megjelent – az antedatált 1974 márciusi száma –, azzal, hogy a számot Harry Carter 70. születésnapjának tiszteletére szánták. A születésnapról azonban, amely 1971-ben volt, megfeledeztek és arra Buday hívta fel a figyelmet. Tehát Angliában is van figyelmetlenség, ha az nem is olyan súlyos, mint a hazai „eltulajdonítás és elhallgatás”, ami Györgyöt állandóan foglalkoztatja és panaszkodik emiatt 1974. november 21-i levelében is...

Oly annyira, hogy november 3-i levelében el kellett határoznom magamat ezektől a hazai manipulációktól – igaz, sohasem volt közöm hozzájuk, ellenkezőleg, távoltartottam magam tőlük – amit György ezután elégtétellel nyugtázott.

1974 júliusában Kolozsvárott jártam. Jakó Zsigmond rám bízta „Erdélyi fénis” kötetének tiszteletpéldányait Buday és Carter számára. Miután ezeket és még többeket sikerrel kicsempésztem a határon át, György már augusztusban nyugtázta a példányát, és Carter is. Ez a könyv egy érdekes felfedezést indított el. Tulajdonképpen Jakó Zsigmond érdeme, hogy Kis Miklós 1684. augusztus 15-én kelt, Telegi Mihályhoz és Tófeus Mihály püspökhöz intézett levelében boncolás alá vette Kisnek arról a „készületről” szóló fejtegetéseit, amelynek segítségével Kis majd itthon olcsó és hibátlan bibliákat tud majd előállítani. Jakó feltételezte, hogy a „készület” szó alatt Kis egy olyan eljárást értett, aminek akkor a magyar nyelvben nem volt és

nem is lehetett bevezetett neve, tekintve, hogy az eljárást nemhogy Magyarországon, de világszerte sem ismerték: s ez a sztereotípa volt.

A „készület” Carter újabb szenzációs felfedezésére inspirálta: Budayval együtt az amszterdami Quaerendoóban publikálták 1975-ben, „Stereotyping by Joseph Athias” címmel, bebizonyítva, hogy a sztereotípiát már a 17. század harmadik harmadában alkalmazták Amszterdamban, fél évszázaddal korábban, mintahogyan ezt eddig a nyomdásztörténet nyilvántartotta. S ez a felfedezés Kis levele nyomán születhetett meg. Egyébként Kis az említett Athias nyomdájára hivatkozott levelében.

A Quaerendo cikket lefordítottam magyarra és Buday közreműködésével leközöltük a Magyar Grafikában.

1975. január: Stanley Morison, a 20. század angol nyomdászattörténet nagy alakja, egy helyütt Kis Miklós neve után az „alias Klein” névalakot tette. Ez a botrányos ferdtetés, felteszem, valamilyen pöffeszkedő teuton műve, megdöbbsentett, Györgyöt kérem, járjon utána, hogy honnan származhat. 1975. január 25-én válaszol. Emlékszik, hogy találkozott az ügyvel, de már nem tudja kideríteni, hogy hol.

1975. április 20: értesítem Györgyöt, hogy Tótfalusi monográfiámnak 70-80 százalékban új változatát átadtam a kiadónak angolra való fordítás végett.

1975. május 17: György tudósít a Fell types (1967) c. könyv oxfordi betűmintákkal kapcsolatos vonatkozásairól, valamint Horace Hart hason témájú könyvének néhány problémájáról. Ezek engem az Oxfordban volt Tótfalusi betűk miatt érdekeltek.

Még 1975-ben küldi meg György Carterről készített szünetnapra „Hármas portréját”.

1975-ben kérdéseket tesz fel a 18. század elején megjelent „Biblia-plágium”-ról. Ezt ismeretlen kalóz adta ki, az amszterdami szöveg átvételével, nagyon csúnya tipográfiával, talán Németországban, de Tótfalusinak még a címlap szövegét is átvette, csak a kiadás dátumát változtatta 1700-ra. Mi sem jutottunk többre, mint mások az ismeretlen kalózkidás agnoszkálását illetően. Majd Borosnyai Nagy Zsigmond Hollandiában, a 18. század elején nyomtatott könyveivel kapcsolatban tesz fel kérdéseket. Vajon nem Kis Miklós betűivel nyomtatták-e őket? Megtalálom őket a Széchenyi Könyvtárban. 1975. június 7-én írom Györgynek, hogy nem!

1975. július 4-én fotókópiát küldök neki egy Radnóti Miklós-exlibriséről, melyet Szegeden metszett és a nyomdában járva, megmutatták egy megmaradt példányát.

A Magyar Grafika 1975/6. számában, amely azonban csak 1976 márciusában jelent meg – éppen Harry Carter 75. születésnapjára – cikket közlök „H.C. életművéhez” címmel. A cikket Buday „hármas portréja” kíséri (bár ez a 70. évfordulóra készült).

1976 áprilisában „sajnos, nem valami vidám” húsvéti kártyát küld. Mint írja, annyiaknak tartozik levéllel, hogy ezzel igyekszik az embereket levél helyett kibékíteni. Az üdvözlőlapon metszet, egy megsebzett és vérző kéz, érdeme a feliratát ide írni: „THE RESURRECTION OF THE BODY” (An earlier version of this design and idea – depicting the restart of bleeding from old wounds, representing the problem renewal of earthly pains also, – I made, while in Rome 1936-7, as one of my 55 illustrations for the American, Canadian, Hungarian and Italian editions of the late Francois Mauriac’s ‘Vie de Jesus’.) Mellette kézzel írott, nekem szánt értelmezés: „Ez az értelmezés bármily logikus – aligha nyerné el a >>nihil obstat<<-ot és az >>imprimatur<<-t!”

1976. május 25: beszámolóok hollandiai tanulmányutamról.

1976. augusztus 25: a Magyar Grafika lefordította az említett sztereotípa történeti cikket. Használhatatlan. Megírtam, hogy újra fordítom. Tótfalusi könyvem angol fordítása rövidesen elkészül. Angol lektort kérek Buday-tól, aki Carterral együtt Colin Clair-t ajánlja.

1977. január 4: György nyugtázza a Magyar Könyvszemle 1976/1-2. számát, amelyben megjelent Harry Carterről szóló születésnapjaim cikkem, valamint Buday György: Újabb jegyzetek Kis Miklósról, a „Janson”-betűk megalkotójáról. Ez a The Library-ben előző évben megjelent cikk fordítása. A születésnapjaim cikket Carternak lefordította angolra és a kéziratot nekem is elküldte.

1977. március 7: a St. Bride Printing Library-ből kéresemre a holland Wetstein 18. századi betűmintáiból fotókópiákat küld. (Ezekre Tótfalusi görög betűinek azonosításához van szükségem.) Az ajánlott lektor – Clair úr – könyvem angol fordítását gyatrának, az én munkámat „of great importance”-nak tartja. Magyar kiadóm pedig mindent elkövet, ami bürokráciában elképzelhető, hogy a lektorálást nehezítse, hazai könyvkiadásunk angliai hírnevét pedig minél mélyebbre nyomja a sárba. Több levélben tanakodunk Györggyel, hogy mentsük a nehezen menthető... György következő levele március 9-ről egészében ezzel az ominózus üggyel foglalkozik, s ezzel még nincs vége.

1977: a Magyar Grafikában írott cikkemben gratuláltam György 70. születésnapjára. Április 14-én melegen megköszönte a metszeteivel illusztrált cikket.

1977. október 24-i levelem, Buday válasza 1978. február 9: Horst Heiderhoff cikkében, amely az Imprimatur évkönyv 1976. évfolyamában jelent meg, ismét felbukkan a „Miklós Kis (Nikolaus Klein)” formula. Közös felháborodásunkon kívül most sem sikerül az inszINUÁCIÓ nyomára jutnunk. – György tanácsot kér: hogyan juthatna hozzá egy magyar ékezetekkel ellátott írógéphez?

1978. június 17: elküldtem a „Tótfalusi Kis Miklós halotti kártája” c., Tolnai Gáborral közösen kiadott könyvünket.

1979. május 17: György nyugtázza A könyv műhelyében című tanulmánykötetem vételét.

1980. május 10: Buday köszönti a Városmajor utcai Nyugat emlékmúzeumban rendezett kiállításának látogatóit.

1982. március 10-én meghalt Harry Carter, 80. éves korában. György április 10-én értesít róla. „Én benne egyik legrégibb és legjobb angol barátomat gyászolom...”

1983: György nem ír, bár újrívüldvözléteket küld. Augusztusban levelet kapok Nicolas Barkertől a British Museum főkonzervátorától. Buday egyik neki írott levelében, örömet fejezi ki, hogy angol Tótfalusi-könyvem rövidesen megjelenik.

1984. augusztus 27: légzési zavaraira panaszkodik. Megkapta a Quaerendo különnyomatát Tótfalusi görög betűiről írott cikkemmel.

Tervezett londoni látogatásom alkalmával számít szeptember 26-i látogatásomra, ha „akkor éppen tűrhető állapotban lesz”. „Fizikai gyötrelmemet nem szívesen osztanám meg Veled és senki más közelálló barátommal...” Londoni szállásom telefonszámát kéri, hogy látogatásomat majd ittlétemkor beszéljünk meg.

Szeptember 20-án levelet ír szállásomra, amelyben pontos utasítást ad Goulsdon megközelítésére (vonattal a London Bridge állomástól, odaérkezve taxit rendelni, a csatolt térképen jelölt útvonalon a kórháznak ahhoz a bejáratához hajtani, amelyhez közel található Buday műterem-pavilonja). 25-én kedden reggel felhív a szállodámban: megállapodunk, hogy szerdán délután megyek hozzá.

1984. szeptember 26-án délután 3 óra körül érkeztem Goulsdonba. A falusias környezetben levő állomáson kilépve, egy fülkéből taxit rendeltem. A kocsni mintegy három kilométeres úton, kertek és rétek között vitt a falu nagyságú „Netherne” kórház egyik bejáratához (a kórház nincs bekerítve). Megérkezve, egy füves térség közepén rögtön felfedeztem a György által leírt fából épült, sokszögletes, körben csupa ablakos, alacsony pavilont, amely műterméül szolgált. (Múlt időben, mert most hallom, hogy gyenge egészsége miatt talán egy éve be sem tette a lábát a pavilonba.)

Szorongással közeledtem az ajtóhoz, hiszen György

nemrégiben is fulladási rohamaira panaszkodott. Nem tudtam, milyen állapotban fogom találni. Beléptem, s már az első pillanatban kellemesen csalódtam (vagy ilyen illúzióm támadt?). A 47 évvel ezelőtt látott karesű fiatalemberhez képest teltebb, de nem elhízott, jó tartású tekintélyes idős urat láttam magam előtt. Természetesen összeölelkezünk, azután szétnéztem a műhelyben. A műhely közepén betűszekrények és az Albion sajtó, egyéb szerszámok. Körülöttük papír, íratok, könyvek méterestől embermagasságig terjedő halmokban. Ugyanígy körül az ablak alatt. A két terület között keskeny ösvény, rajta villanyfűtőtestek és néhány szék. És természetesen némi szűk hely, amelyen a holmik mégiscsak megközelíthetők. György helyet csinált egy íróasztalszerű oázison és egy darabig mindketten elfogódottságunkkal küzdünk. Azután többször is kimondjuk, hogy ez a találkozás a sors kiszámíthatatlan, de kegyes ajándéka.

Kávével és előrecsomagolt csokoládés süteménnyel kínál, a melegvizet hópalackból önti a Nescaféra. Úgy látszik, berendezkedett a legényéletre. És a pavilon pársá lehet: a kávé, a cukor mind műanyagzacskókban van, gumipántokkal gondosan lezárva. György egyébként minden életmegtérítésében pontos: leveleit filológiai gonddal írja és minden gépelesi hibát, gondosan kijavít, de másoknál sem tűri a pontatlanságot. Az itthon bocsánatos bűnnek számító szakmai trehányságok felett nem siklik át kritika vagy szemrehányás nélkül.

A háborús évekre terelődik a szó. Számomra hősi korszaknak tűnt, amikor a BBC magyar adásának dolgozott és megrendítő élménye lehetett, amikor időnként, a speaker távollétében, a mikrofonnál az éterbe kellett szólnia hozzánk, reményvesztett és mégis remélő barátaihoz, honfitársaihoz.

Úgy tűnik itthonról és itthoniakról – kivéve azokat a közeli barátait, mint pl. Tolnai Gábert, akikkel amúgy is rendszeres kapcsolatot tartott – nem igen akart hallani. Ezt szinte észrevétlenül elhárította magától, akárcsak a magyar emigráció ügyét, amelytől úgy tűnt, ugyancsak távol akart maradni. Emlékszem, megemlítettem neki Huszár Tibor akkor megjelent könyvét, kérdeztem, elküldjem-e neki, de határozott nemi válaszolt. Az okokat természetesen nem kérdeztem, de értettem.

A beszélgetés második felében – két órát lehettünk együtt, a taxit jó előre odarendeltem a visszaúthoz – fáradtabbnak látszott és az asztmások ismert fecskendőjét használta, majd meg is mondta, hogy az emlékek felkavarták, éri, hogy nincs jól.

Mindketten úgy búcsúztunk, hogy az együtt töltött idő perceknek tűnt, ahhoz képest, amit el kellett volna egymásnak mondanunk. Délután 5 óra körül verőfényes nap-sütésben köszöntünk el egymástól a pavilon pázsitján.

1985. április 25-27-én Tótfalusi Kis Miklós konferenciát rendeztünk Debrecenben az amszterdami biblianyomtatás 300-ik évfordulója alkalmából. Györgytől előadást kértünk és vártunk: sajnos, ez egészségi állapota miatt nem született meg. A konferencia táviratban üdvözölte és jobbulást kívánt neki. 1985. július 24-én írt nekem is erről.

A napokban Kass Jánossal találkoztam, aki meglátogatta és egy csomó fényképet is csinált róla (1989. október végén-november elején). A közbenső években (több mint négy év telt el utolsó levele óta) már nem írt. Én többször írtam és megjelent munkáimból is küldtem, amelyekre azelőtt mindig nagy gonddal és figyelmességgel reagált...

1972-es újratalálkozásunk óta több-kevesebb rendszerességgel küldte fametszetes újrívüldvözléteket. Az utolsón a postabélyegző kelte 1986. január 2.

(Nem találom, hogy Nicholas Kis, magyar-amerikai kiadása, angol nyelvű kötetemre, amelyet 1984 elején küldtem el neki, reagált volna. Lehet, hogy válasza kallódik valahol – alig hiszem, hogy erre a munkára, ami közös Kis Miklós-ügyünk betetőzése lett volna, nem reagált.)

Haiman György

Baróti Dezső levele Buday Margithoz

Budapest, 1990. július 8.

Kedves Baba,

Keserves szomorúsággal értésültünk arról, hogy Györgyöt többé már nem láthatjuk. Életem egy része távozott el velem, hiszen ha egyáltalán lettem valaki, azt nagy mértékben annak köszönhetem, hogy már elsőéves egyetemista koromban szárnya alá vett. Életre szóló impressziókat adott, s az ő hírével-nevével díszítve léphettem be abba a világba, amit kulturális életünknek szokás nevezni – és léphetek be immár jórészt halott társaink is. Példája (nem szégyellem a romantikus kifejezést) életem vezérlő csillaga volt s tetteim során örökké kérdezni fogom majd továbbra is, vajon mit szólna hozzájuk. Nagyszerű emlékét szívem legmélyén őrzöm meg, írni fogok még róla, most azonban csak arra van erőm, hogy testvérként osztozzam a kedves testvér fájdalomában.

Klára részvétét is tolmácsolva,
Sókszor csókolja:

Dezső.

Kedves Baba,

Keserves szomorúsággal értésültünk arról, hogy Györgyöt többé már nem láthatjuk. Életem egy része távozott el velem, hiszen ha egyáltalán lettem valaki, azt nagy mértékben annak köszönhetem, hogy már elsőéves egyetemista koromban szárnya alá vett. Életre szóló impressziókat adott, s az ő hírével-nevével díszítve léphettem be abba a világba, amit kulturális életünknek szokás nevezni – és léphetek be immár jórészt halott társaink is. Példája (nem szégyellem a romantikus kifejezést) életem vezérlő csillaga volt s tetteim során örökké kérdezni fogom majd továbbra is, vajon mit szólna hozzájuk. Nagyszerű emlékét szívem legmélyén őrzöm meg, írni fogok még róla, most azonban csak arra van erőm, hogy testvérként osztozzam a kedves testvér fájdalomában.

Klára részvétét is tolmácsolva,

Sókszor csókolja:

Dezső

Buday György átveszi a Magyar Köztársaság Csillagkeresztjét

Az éneklő iskola robotosa

Kardos Pál emlékezete születésének 75. évfordulóján

Kardos Pál Liszt-díjas karnagy (1927–1978) élete során sohasem került a média érdeklődésének fénykörébe. Sorsa tipikus vidéki művészsors volt: tanítványainak hálás szeretője, ragaszkodása és saját generációjának kollegiális elismerése ellenére kicsinyes szakmai féltékenység, áskálódás, értetlenség vagy éppen irigység mérte közvetlen környezetét, és hajtotta Miskolcra, Szegedre, Szegedről Kecskemétre. A három város nemcsak földrajzi, társadalmi, kulturális környezetként különbözött egymástól, hanem főleg abban, hogy a zenei nevelés más-más területét kínálta számára. Miskolcon a zenei szakemberképzés alapozó munkáját végezte: szolfézst tanított és kórust alapított, mindkettőt kimagasló eredménnyel. Szegeden az általános iskolai énektanárképzés területén dolgozott, karvezetést tanított és rövid idő alatt az európai élvonalba emelte a tanárképző főiskola női karát. Kecskeméten az ország első tizenkét évfolyamos ének-zenei iskolájában tanítva bizonyította, hogy Kodály elképzelései a zenei nevelés terén megvalósíthatók, és az iskolatípus országos elterjedése áttörést jelenthetne a magyar köznevelésben. Váltásaiban az újabb feladatok vonzásának legalább olyan nagy szerepe volt, mint az említett negatív hatások taszításának. Nehéz választásaiban a végső szót mindig egy erkölcsi páranca, a szolgálat vállalása mondta ki.

Mit kívánt szolgálni? Kodály „Száz éves tervének” megvalósulását.

Ezt az egész pályáján végigvonuló vezérelvet vallotta szakközépiskolai tanárként, tanárképző főiskolai docensként, a kecskeméti Kodály-iskola tanáraként, a Kodály Intézet igazgatójaként, kórusvezetőként és szakfelügyelőként zenés növendékek, tanárjelöltek és kollegák, művelődéspolitikusok és laikusok körében. Szóban és írásban számos alkalommal tett hitet Kodály zenei nevelési elvei mellett. Racionális érvelése sok kételkedést oszlalt el, lelkesedése a pályakezdőkre és a tapasztalt, olykor megfáradt kollégákra is serkentően, megerősítően hatott. Mindezt az az intenzív zenei munka hitelesítette, amelynek eredményeként a koncertjein megszólaló egyedülállóan tiszta kórushangzás, az érzelmek árnyalatait is pontosan kifejező megformálás, az éneklés felszabadult örömeinek élménye csak a jéghégy csúcsát jelentette. A háttérben az a különleges képessége hatott, amellyel az élet és a zene jelenségeit összekapcsolva élvezetessé tette az aprólékos elemző munkát és a fárasztó gyakorlatot is. Szegedi és kecskeméti kórusaiba a hangszeres kollegák is szívesen jártak, élvezve, ahogyan a magasrendű művészi igényességű próbák nyomán lépésről lépésre kialakulnak a hiteles tempók és karakterek, a mű hangzásvilága.

A tiszta intonáció témakörében végzett tudományos kutatásai is a gyakorlatot szolgálják. Könyve, a *Kórusnevelés – kórushangzás* két magyar kiadás után már olvasható angolul és japánul is. Hatása nemcsak növendékei munkájában, hanem pályatársai gyakorlatában is jelentős. A könyvről elismerően nyilatkoztak többek között Bárdos Lajos és Gárdonyi Zoltán. Legutóbb Tillai Aurél karnagy úr említette az 1969-ben megjelent könyvet, mint az ideális kórushangzásról kialakult elképzelésének és kórusnevelő gyakorlatának egyik legfontosabb tényezőjét.

Kardos Pál művészi tevékenységének hangzó dokumentumai alig maradtak. Pályatársai közül azok, akiknek megadatott „az idő kegyelme”, és több évtizedes pályájuk alatt nem kellett munkahelyet (várost) változtatniuk, ma hangfelvételeik, rögzített TV- és rádióműsoraik birtokában remélhetik, hogy művészetük nem múlik el nyomtalanul.

Kardos Pál emlékezetét halála óta sem a média vagy a hangfelvételek tartják fenn, hanem annak a kisugárzásnak a hatása, amely élénken él az egykori kollegák és növendékek élményeiben, értékrendjében.

Az életét és munkásságát bemutató könyv (*Kardos Pál, Bába és Társai kiadása, Szeged, 2000*) a szegedi Kardos Pál Alapítvány kezdeményezésére jelent meg. A benne szereplő dokumentumok és a pályatársak visszaemlékezései egy fáradhatatlanul tevékeny, önmagát nem kímélő, kettős hivatásáért – előadóművész és tanár – minden áldozatra kész, a magyar zenei nevelésért szenvedélyesen küzdő, sokszor újrakezdő, alkotó ember sorsát idézik fel. Hátrahagyott, eddig kiadatlan írásait a Kardos Pál Alapítvány a következő évben készülni fogja közzétenni. A bennük papírra vetett gondolatok Kardos Pál szellemi hagyatékának fontos részét alkotják. Születésének 75. évfordulóján álljon itt egyik utolsó, 1977-ben fogalmazott feljegyzésének néhány részlete a kodályi életműről, a tanárképzésről, a tanári hivatásról, az énekes iskolák jelentőségéről, a humán műveltség szerepéről, hogy látva lássuk: az eltelt negyed század alatt semmit sem veszítettek érvényességükből, időszerűségükből!

*

„Az éneklő iskola Kodály pedagógiai életművének szerkesztésének nagy alapelvektől a gyakorlati megvalósítás irányába ható nevelő tevékenységének záróköve, összegezője. Századunkban – a tudományos és technikai forradalom századában – egyre nyilvánvalóbbá válik az egyoldalú értelmi, racionális képzés káros volta, amely – ha nem ellensúlyozzák kellő mértékben – törvényszerűen ‘az érzelmi élet és művészi érzék elsorvadásához’ vezet.

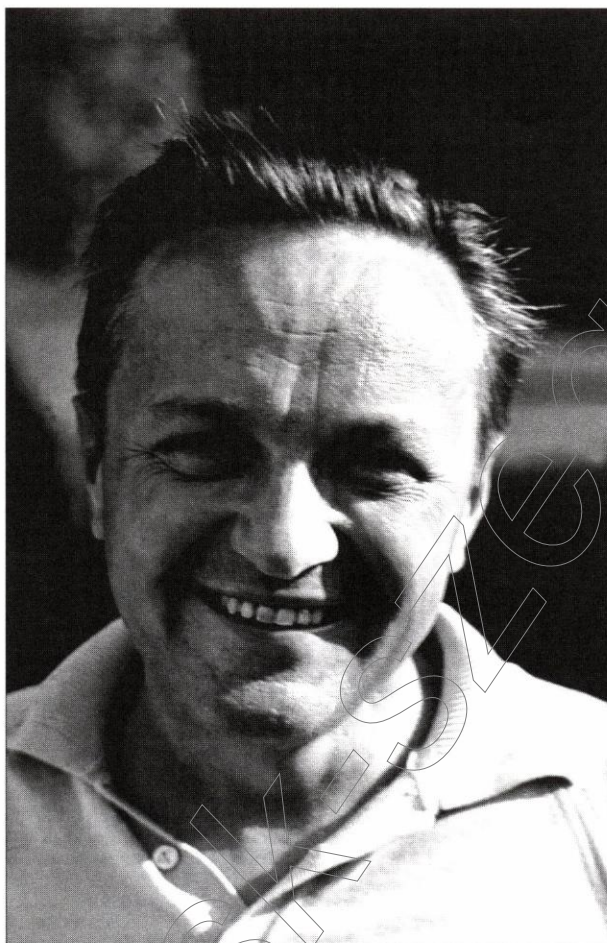
Csoda-e, hogy az érdeklődő külföldi pedagógusok – nem zenepedagógusok is – zömmel éppen a technikailag fejlett országokból jönnek iskoláinkat látogatni, tanulmányozni az itt folyó munkát. Keresik az egyoldalú technikai-intellektuális nevelés zsákutcájából kivezető utat, amelynek káros hatása a fejlődő ember életében már-már *civilizációs ártalomként* jelentkezik.

Mert világosan kell látnunk: az iskolai képzés korunkban rohamosan, úgyszólván feltartóztatatlanul specializálódik. A korszerű oktatás ugyanis kénytelenül kényszeríti és éppen ezért viszonylag korán kényszerül a differenciálódás útjára. (Gondoljunk meg: csak a 30-as években is mi minden tanítására volt elegendő egy tanítói oklevél... Ma egy-egy szakág kiváló tudósai kísérleteznek – itt-ott már az óvodában – saját szakterületük tanítása alapjainak korszerűvé tételén). De éppen itt kerül mindennél élesebb megvilágításba Kodály tanítása, aki az oktatás differenciálódásának káros tendenciáival, a specializált, töredék emberrel szemben a teljes ember megalapozását tartotta a nevelés legfőbb feladatának, amelyben a zenének – mindenirányú kisugárzó erejénél fogva – döntő szerepe van.

1964. február 18-án a kecskeméti Kodály Iskola új épületének avatásakor mondott beszédében Kodály újraemlélt, többszörös nyomatékkal hangsúlyozta:

‘Ez az iskola nem zeneiskolának készült és nem is ismételtük eléggé, hogy nem zeneiskola, mint még máig is tévesen hiszik sokan. De ez az első iskola, amely szívesen beépíti a zenét az általános emberi műveltségbe.’

A Kodály által megálmodott éneklő iskolát – a többiekétől megkülönböztetésül – ma még ‘ének-zenei’ iskolának, vagy ‘ének-zenei tagozatú’ iskolának nevezik, szem-

Kardos Pál (1927–1978) (Fotó: Horváth Dezső)

ben a 'normál' iskolákkal. Holott az éneklő iskola egy új és korszerű normál iskola. Attól új, hogy Kodály Zoltánig senkinek nem jutott eszébe a zenét az általános emberi műveltség részévé tenni a teljes ember megalapozására hivatott *általános* iskolában. S attól oly mélységesen korszerű, hogy a maga legalapvetőbb tartalmával a század embere fejlődésének káros tendenciáit van, hivatva ellensúlyozni.

'Ha egy szóval akarnók jellemezni a nevelés lényegét, az a szó nem lehetne más, mint: ének. Mechanizálódó kórnunk olyan úton halad, amelynek végén az ember géppé válik. Ettől csak az ének szellemé véd meg.'

Voltaképpen az ének-zenei tagozatú iskoláknak az elnevezése még *félvezető* is. Mert a tagozat mindenütt az oktatás *speciális* irányát jelöli, míg Kodály iskolatípusában ennek éppen az *ellenkezőjét*: a töredékkel szemben a teljést, a résszel szemben az egészt.

Kodály zenepedagógiai koncepciójában a zenei nevelés tehát nem csupán a szaknevelés, szakemberképzés egyik ága, hanem a teljes emberré válás alapja és nélkülözhetetlen feltétele. Nem kevesek előjoga, hanem – mint maga a zene – mindenkié. Megalapozásának színtere az általános iskola, közelebbről – Kodály tanítása értelmében – az az *'általános'*, ahol mindennap énekelnek. Mert valójában ideiglenesnek szánt – és némiképpen megtévesztő – neve ellenére az énekes iskola az *igazi* általános – a teljes embert megalapozó – s az ún. 'normál' csak alsófokú.

Élete utolsó időszakában Kodály egyik legfőbb gondja az iskolák, köztük is első helyen az éneklő iskolák munkája, számuk gyarapodása s eredményeik figyelemmel kísérése volt. De megfelelő számú és jól felkészült szakember hiányában még megbukhat Kodály ügye Magyarországon. Szokolay Sándort idézem: 'csak nehogy egyszer kül-

földről kelljen visszatérnünk a „legyen a zene mindenkié” iskola módszereit!

A korszellem nem látszik kedvezni a nevelés évezredes, humanisztikus gondolatának. A természettudományos tárgyak egyoldalú előretörése, az iskola rendeltetésének szűk, utilitarisztikus szemlélete mintha lassan, de egyre biztosabban háttérbe szorítaná a nevelés humán jellegét. Holott a nevelés legfőbb eleme soha nem a tudomány volt – még felsőfokon sem – hanem a növekvő, fejlődő, bontakozó ember. A nyiladozó értelem, a harmonikus személyiség.

Az eddig idézett írást Kardos Pál Szent-Györgyi Albert szavaival fejezi be: „Számptalan fejezete ellenére, oktatásunknak lényegében csak egy célja van: olyan emberek megformálása, akik szemüket a táguló horizontra függesztve szilárdan megállnak a lábukon. Ez a feladat az iskolát minden szinten a legfontosabb közintézménnyé és a tanárt a legfontosabb közéleti alakká teszi. Amilyen a ma iskolája, olyan lesz a holnap.”

Szőnyi Erzsébet

*

2002. március 22-én Szeged megyei jogú város önkormányzata emléktáblát állított Kardos Pál Liszt-díjas karnagynak, aki 1961-től 1972-ig a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola docenseként kórusnevelő munkájával és kimagasló karnagyi teljesítményével országos tekintélyt és nemzetközi hírnevet szerzett. A Kardos Pál Alapítványnak az emléktábla avatását követő hangversenyén egykori növendékei (Czakóné Forgách Gabriella, Korsósné Balogh Katalin, Ordasi Péter és Rozgonyi Éva) vezényeltek.

Tudatos építkezés, igazi élmény

A kortárs zene harminc éve Szegeden

A Mai Magyar Zene Hete sorozat 2001-ben ünnepelte 30. évfordulóját. Erre az alkalomra egy szép kiadványt jelentettek meg, mely a műsorfüzet szerepén túlmenően bemutatta az eddig felhangzó darabok jegyzékét *Sós né Karácsonyi Mária* összeállításában.

Visszatekintve a sorozat rövid történetére, elmondhatjuk, hogy *Vántus István*, az akkoriban még pályakezdő zeneszerző és kortársai azt a célt tűzték ki, hogy közönséget toborozzanak, értő embereket neveljenek a mai magyar zene számára. A kortárs zene fórumával szereplési lehetőséget teremtsenek a városban élő előadóművészeknek.

Az első rendezvények támogatói a Magyar Zeneművészek Szövetsége Csongrád megyei Csoportja, a Szegedi Karnagyi Klub, a Bartók Béla Művelődési Központ, a Zeneművészeti Szakközépiskola, a főiskolai tagozat, a Somogyi-könyvtár és a JATE, akik részt is vállaltak a szervezésben.

A bevezető előadás dátuma: 1971. november 28-án, melyet *Földes Imre* tartott, majd a továbbiakban kóruskoncertre és kamaraeszt. került sor.

1971-től a sorozat megújult és Zenei Hét Századunk Zenéjéből címet viselte. Ekkor már nem csak magyar művek szóltak meg, hanem többek között felhangzottak Elgar, Villa Loboz, Webern, Schönberg, Stockhausen, Doina, Petrassi, Messian művei is.

1971 és '90 között Vántus István volt a sorozat megtervezője és fő mozgatója. Ez idő alatt 102 rendezvény zajlott le. Vántus István halála után *Huszár Lajos* zeneszerző szakmai tudására támaszkodva a Város Tanács Művelődési Osztálya *Papp Györgyné* szervezőmunkájával folytatta az eddig megkezdett utat a Zenei Kollégium pártfogásával és egyetértésével. 1995-től *Száz Krisztina* vette át Papp Györgyné munkáját és azóta is nagy szerepet vállal a rendezvények lebonyolításában. 1996-ban *Kiss Ernő*, a Bálint Sándor Művelődési Központ igazgatója révén megalakult a Vántus István Társaság, kettős céllal. Vántus István műveinek bemutatása mellett Vántus örökségének folytatása, így a Kortárs Zenei Napok megrendezése immáron Vántus István Kortárs Zenei Napok néven szerveződik. A társaság tiszteletbeli elnöke *Kocsár Miklós* Erkel- és Kossuth-díjas zeneszerző, elnöke *Hollós Máté* Erkel-díjas zeneszerző-titkára *Kiss Ernő*, a Bálint Sándor Művelődési Ház igazgatója. Az 1971-ben elkezdett egyedülálló sorozat napjainkban is igen nagy jelentőséget képvisel a kortárs zene megismertetésében. Mondhatjuk, hogy a budapesti Minifesztivál és más fővárosi rendezvények mellett a legjelentősebb kortárs zenei fórum, amely széles körre terjed ki.

A programok a következő szisztematikus rendet követik:

1. *Szerző és közönsége* (itt beszélgetés nyílik egy kortárs zeneszerzővel, melynek a Somogyi Könyvtár ad otthont)
2. *Kamarahangverseny*
3. *Kórus- és szimfonikus zenekari hangverseny*
4. *Kamarazenei hangverseny*
5. *„Törpék és óriások”* – hangverseny fiatalokkal, fiatalokkal. Itt lehetőség nyílik Csongrád megye zeneiskolái tehetséges növendékei bemutatkozására, valamint a konzervatóriumban, a tanárképző főiskolán és a zeneművészeti főiskolán- és egyetemen tanulók számára.

A Vántus Társaság fennállása óta a sorozatnak érdekes színpolthoz az *Egy zeneszerző és vendégei* című rendezvény, amely során lehetőség nyílt a Szegeden élő zeneszerzők – így *Huszár Lajos*, *Horváth Barnabás*, *Molnár László* és *Kerek Ferenc* – bemutatkozására. Továbbá rendhagyó zeneirodalom órákat szervezett a sorozat zeneszerzőinek, előadóinak közreműködésével, így került sor több alkalommal *Hollós Máté*, *Földes Imre*, *Kocsár Miklós*, *Durkó Péter* előadására, melyet a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar Ének-zene Tanszékén tartottak. Bővült a sorozat támogatóinak köre. Pályázatok révén a Soros Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alapprogram Zenei Kollégiuma, az Artisjus Zenei Alapítvány is segítette a rendezvényt.

A Magyar Rádió is sokat tett a sorozat népszerűsítése érdekében, hiszen évente egy-két hangversenyt mindig felvett és közvetített.

*

A 2001-es jubileumi sorozat három zeneszerzőt hívott meg kerekasztal-beszélgetésre. *Lendvay Kamilló*, *Kocsár Miklós*, *Sári József* voltak *Hollós Máté* vendégei, akik az elmúlt harminc év emlékezetes pillanatait idézték fel. Többek között tisztelettel emlékeztek Vántus István emberi nagyságára, a mai magyar zenébe vetett hitére és népszerűsítésére tett törekvéseire. A kerekasztal-beszélgetések folyamán *Lendvay Kamilló*: *Six B. to B.* című darabját *Kemény Erzsébet* adta elő. A mű népszerűségére vall, hogy két évvel ezelőtt *Maczelka Noémi* mutatta be a darabot Szegeden.

A beszélgetést követően jubileumi kamarahangversenyre került sor a Konzervatórium megújult hangversenytermében. *Szervánszky Endre*: Három vallásos ének, *Kocsár Miklós*: Vonóstríó, *Lendvay*

Kamilló: Két dal Csoóri Sándor versére; *Hollós Máté*: A remény dala, *Sári József*: Jelenetek, *Szónyi Erzsébet*: Hárfás kvintet, *Vántus István*: Quintetto d' Ottoni művei hangzottak el.

Szervánszky Endre: Három vallásos ének című művét a jubileumi kiadványban *Huszár Lajos* mutatta be (*Vántus Kortárs Zenei Napok* 7 p.). E mű a szerző késői kompozíciók közé tartozik, expresszionista érzelmi túlfűtöttség, rövidre fogott töredékes formálás mód jellemzi. A művet *Huszár Lajos* (zongora), *Avvakumovics Györgyi* (ének) és *Szabó Norbert* (fuvola) szolgáltatták meg. A mű rendkívül érzékenységet jól át tudtak adni a közönségnek.

Kocsár Miklós: Vonóstríója a szerző ismertetője szerint (*Műsorfüzet* 8 p.) az 1990-es évek termése a mű zenei anyaga hosszabb, rövidebb egymáshoz megszakítás nélkül kapcsolódó variációk füzere. A művet *Szecsódi Ferenc* (hegedű), *Bebán Pál* (brácsa) és *Sín Katalin* (gordonka) előadásában hallhatta a közönség.

Lendvay Kamilló: A két dalt Csoóri Sándor versére *Vántus István* emlékének ajánlotta. Az első dal az Anyám fekete rózsza mély drámaiságot fejez ki, a versben foglalt fokozást a zene lélektani mélységek érzékeltetésével ábrázolja. A második dal, a Virágvasárnap első versszaka ritmikai változatosság után a Szent István térdepelj mellénk szövegrésznel magasatos hangot üt meg, majd a harmadik részben újra visszatér az aszimmetrikus ritmus és fokozással fejezi be a művet, amelyet *Temest Mária* Liszt-díjas operanékes adott elő teljes belső átéléssel *Kemény Erzsébet* zongorakíséretében.

Hollós Máté: A remény dala a szerző megfogalmazása szerint (*Műsorfüzet* 10 p.) váltakozó ritmikájú, a zene retorikája szerint kérdéseket formázó témával indul. Ennek variánsai után szép dalam tűnik fel, amely Beethoven Örömdójára hivatkozik. Kiemelkedő *Kerek Ferenc* előadásánál zongorahangja, amellyel felejtetlenné tette ezt a művet. *Kerek Ferenc* zongoraművész azok közé tartozik, akik a kortárs zene legelső programjában is szerepeltek és azóta is folyamatosan újabb és újabb műveket mutatnak be élményszerűen... *Sári József*: Jelenetek című műve az est fénypontjához tartozott. A több tételes karakterdarabokat két fuvolára *Sutyinszky Beáta* és *Bálint János* magas színvonalú előadással szolgáltatták meg.

„Tudatos építkezés és a lendület mind jelen vannak a műben, igazi élmény volt” – írta a Délmagyarország kritikus, *Illés Mária* (Délmagyarország 2001. november 21. 4 p.)

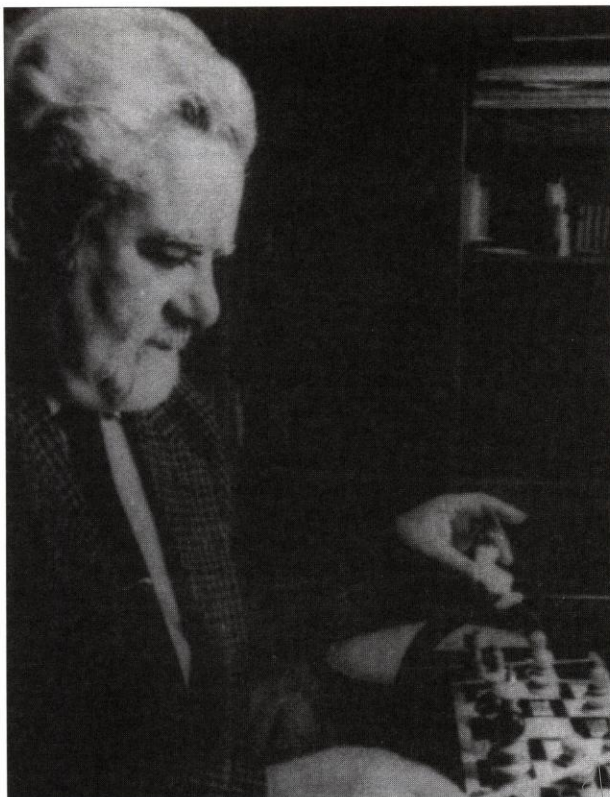
Szónyi Erzsébet: Hárfáskvintett című műve szintén az utóbbi évek alkotása, melyet a Szőlősy Vonósnyegys és *Natali Gorbunov* (hárfa) adott elő. A Kodály nyomdokain járó táncritmikában és fugatában is bővelkedő mű nagy tapsot aratott.

Az estet *Vántus István* részűfűs kvintette zárta. *Boros József*, *Pintér Attila* (trombita), *Kálmán János* (kürt), *Sasvári Csaba* (harsona), *Nagy Zsolt* (tuba) előadásában. „Gondosan megkomponált hanghatások, ritmikusság, másból lírai szemlélődő hangvétel jellemzi a művet, mely nagy sikert aratott.” (Délmagyarország *Illés Mária* 2001. november 21.)

November 20-án este kórus és szimfonikus zenekari hangverseny volt a Konzervatórium zsűfólagig megtelt nagytermében. Először a *Cser Miklós* vezette Victoria Kamarakórus, majd a Tömörkény István Gimnázium Leánykara – karnagyuk *Dobány Gabriella* – lépett fel, aki az előadott műveket igen magas színvonalon szolgáltatták meg. A teremben izzott a levegő, amely még fokozódott az utolsóként fellépő *Vaszy Viktor* Kórus, a Szegedi Szimfonikus Zenekar *Gyüdi Sándor* vezényletével és *Altorjay Tamás* szólójával.

Az esten ősbemutatóként hangzott fel a még főiskolás *Cser Ádám* 6 tételes miséje, a szerző megfogalmazása szerint művében három zeneszerző hatása jelenik meg: *Arvo Part*, *John Tavener* és *Francis Poulenc*. A tételek szölamzáma 4-7 között mozog, amely helyenként szoprán és basszus szólóval egészül ki. (*Műsorfüzet* 15 p.) A zenei anyag homofon jellegű, az orgonapontok meghatározó szerepet kapnak és emellett a színező diszsonanciák a dinamikai és érzelmi tetőpontokat segítik. A Victoria Kórus előadásában az ősbemutatóknak igen nagy sikere volt, mutatja ezt az is, hogy *Agnus Dei* tételt meg kellett ismételn. Programjukon továbbá elhangzott még három darab. Lenyűgöző volt *Karai József*: *Miatyánk* című műve, *Gyöngyösi Levente*: Ha én veszemről gondoskodom című alkotása és *Tóth Péter*: Álmatlan éj expresszív stílusú telített műve.

A Tömörkény Gimnázium Leánykara előadásában élvezhettük *Orbán György*: *Lauda Sion* örvendező zenéjét, *Horváth Barnabás*: A kis Jézus aranyalm, karácsonyi dalfeldolgozását, valamint *Vántus István*: A bánat és *Nagy Olivér*: Párizsan járt az ősz című műveinek előadását. Vezényelt *Dobány Gabriella*, aki évtizedek óta a szegedi középiskolák közül egyedülállóan magas színvonalat képvisel kórusoknál a XX. századi zene tolmácsolásával. A hangverseny befejezéséig *Vántus István*: *Fragmenta Bathoriana* című műve hangzott el

Vántus István

Gyüdi Sándor vezényletével. A háromtétéles nagyszabású művet megrázó erővel tolmácsolta mind az énekkar, mind a zenekar és külön kiemeltést érdemel Altorjay Tamás a Prédikáció szuggesztív előadásáért.

November 21-én este kamara- és kamarazenei koncertre került sor. Először *Kurtág György* feleségének ajánlott Három régi felirat op.25. darab hangzott el *Tóth Judit* (ének) és *Zsigmond Zoltán* (zongora) előadásában. Majd Durkó Péter Hangzásoképek-zongorára című műve következett. A szerző szándéka, hogy a különböző időtartamú tételek egyfajta zenei egységet alkossanak (Műsorfüzet 24 p.). Az utolsó tétel Perpetuum Mobile karakterét a különböző hangzások megszólaltatásának lehetőségeit jól visszaadta Maczelka Noémi nagyszerű tolmácsolása. Maczelka Noémi zongoraművész folyamatosan magas színvonalat képvisel a kortárs zene előadásával, nevéhez fűződik több mű bemutatása is *Kovács Zoltán*: Három dal József Áttila versére című kompozíciója impresszionista hatásokat tükröző igazi kamarazene, amelyet Altorjay Tamás (ének), *Lutz Ilona* (zongora) ihletett tolmácsolásában hallhattuk.

Az est további részében a Weiner Kamarazenekar működött közre *Weininger Richard* vezetésével. Először Hollós Máté Cornotturó című műve hangzott el, amely *Magyar Imre* felkérésére készült és az ő megszólaltatásában hangzott fel most is. A közönség sokáig emlékezni fog a csodálatos hangszínekkel felvonultatott ariozus tételre.

Az est befejezéséért Huszár Lajos: Ikonok Pilinszky János emlékére – szopránszólóra és zenekarra című műve hangzott el, melyet a szerző 2000-ben írt és a mise latin nyelvű tételeivel öleli körbe – Pilinszky: Harmadnapon című versének feldolgozását. A szolista, *Szécsi Edít* nagy szerepet játszott abban, hogy a tételek eltérő zenei világát átadta a hallgatóknak. 22-én délután a „Törpék és óriások” hangversenyen ösbemutatóként hallhattuk *Csiky Boldizsár* két darabját és *Kocsár Miklós* öt kis zongoradarabját. Az előadók sorából kiemelkedett *Tóth Boglárka*, a *Sanda testvérpár*, *Hermann Péter* és a szentesi ütőegyüttes.

Molnár László és vendégei című hangversenyre 22-én este került sor. Molnár László 23 éve a Szegedi Nemzeti Színház karmestere, de közben zeneszerzéssel is foglalkozik (Műsorfüzet Molnár László Magamról és vendégeiről 30.p.). Az esten elhangzott két vázlat női karra a *Kardos Pál* Női Kar előadásában, melyet *Ordasi Péter* vezényelt. Felvételről hallhattuk a *Meditazione per flauto solo ed orchestra* de camera. Majd *Vajda Júlia* (ének), *Kerek László* (vibrafon), *Kálmán Csaba* (mélyhegedű) a 2001-ben keletkezett *Lago Lasceno* című művet adta elő, mely olaszországi emlékeket idéz. Ez a kamara összeállítás különleges déli hangszínt adott vissza, mely nagy közönségikert aratott. A műsorban elhangzott még Huszár Lajos Harangelégiája a szerző előadásában, és Vántus István Kuli című dala Altorjay Tamás (ének), *Tóth Erika* (zongora) megszólal-

Neuberger István: Századvégi zene

tásban. A Gyüdi Sándor által vezetett zenés beszélgetés hangulatos fináléja volt a Vántus Napoknak.

*

A Vántus Kortárs Zenei Hetek keretében nyitották meg a Szegedi Zene Konzervatórium I. emeleti 106-os termében – melyet Vántus Teremnek hívnak –, a Vántus életművét reprezentáló kiállítást.

A megnyitó beszédet Kerek Ferenc zongoraművész, a Konzervatórium igazgatója mondta, amelyben röviden összefoglalta Vántus zeneszerzői és zenepedagógiai jelentőségét.

A terem fő falán olvashatjuk Vántus István ars poétikáját „Meggyőződésem, hogy igazuk volt a régieknek, van szférák zenéje, s valóban isteni ajándék a muzsika. Mert egy kozmikus eredetű „zúgás” vesz körül bennünket, amelynek a hullámaira nemcsak az énekesmadarak képesek ráhangolódni, hanem az ember is. Ez a „zúgás” ez a polemális zene a mozgatórugója a legkifinomultabb hallású európai zeneszerzők műveinek éppen úgy, mint a klasszikus keleti zenének, vagy a különböző korok, földrészek népzenejének. Ha a zeneszerző megérzi és megérti ezt a különös akusztikai rendet, a munkája során követi ennek törvényeit, zenéje tisztán szóló, megtisztító lesz, gyógyítani fog.” Az egyik falon hangversenyplakátok találhatók, amelyek az operák bemutató előadásait fémjelzik.

Az ars poétikával szemközti tablók Vántus életútja fontosabb állomásait követik a gyermekkortól haláláig. Életrajzi vonatkozású fényképek mellett a három vándor és az Aranykoporsó előadásairól korabeli kritikákat olvashat a látogató. Vántus nagy felfedezését a sakk és a zene összefüggéseiről szintén reprezentálja a kiállítás.

Megtalálhatjuk Vántus utolsó fényképét, majd ez után a halála utáni emlékeket, a temetőben lévő kopjafát, és a Vántus Társaság megalakulásáról szóló dokumentumokat.

A bejáratnál szemközti falon *Várnagy Lajos* (1921–1997) hegedűművésznek, a Konzervatórium művésztanárának fényképe látható. A 70. születésnapjára megjelent cikk méltatja életútját, aki száznál több hegedűtanárt is nevelt. Ő vitte sikerre Vántus István szólóhegedűre írt szvitjét. Vántus István köszönetét a dedikációjával kifejezte, a Szvit szólóhegedűre című kottáján ez látható: „*Várnagy Lajosnak a többszöri kitünő előadásáért rádió-felvételéért köszönettel, barátsággal, Szeged, 1976. március 1. Vántus Pista.*”

Vántus István és Várnagy Lajos fényképe mellett egy kis koszorú található, az emlékezés virágai. A kiállítás megtervezése és kivitelezése a Vántus Társaság titkára, Kiss Ernő munkáját dicséri, emellett segítségére voltak *Rózsa János*, *Kissné Fazekas Ibolya* és *Kerek Ferencné Fekete Éva*, *Szabó Károly* és *Bulik István*.

A harmadik évfolyam jól sikerült hangversenysorozata Hollós Máté (a Vántus Társaság elnöke) és Kiss Ernő (a Vántus Társaság titkára) szervezőmunkáját dicséri.

Dombi Józsefné

Az égő ház

Joseph Haydn operája a Kövér Béla Bábszínházban

Szellemes, hibátlan és szépen tervezett meghívó invitálta a közönséget a szegedi Kövér Béla Bábszínház legújabb premierjére, pontosabban annak szakmai bemutatójára. Már a színes nyomtatvány is érzékeltette: nem mindennapi eseményre készül e közkedvelt és nagy hagyományokkal bíró művészeti intézményünk. Városunk bábművészei néhány évvel ezelőtt már adtak ízelítőt abból, miként tudnak konzseniális produkciót varázsolni klasszikus zeneművekből. Dukas: A bűvészinas, Saint-Saens: Az állatok farsangja és Prokofjev: Péter és a farkas című darabjainak (az utóbbi eredetileg is zenés mese) adaptációi a legkisebbeket vezették be e művek zenei világába, s remek szórakozást nyújtottak az e darabokat jól ismerő felnőttek számára is.

Most azonban valódi és „egészestés” báboperával léptek elő, mellyel mindenekelőtt egy évszázadokkal ezelőtti virágzó műfaj újjáélesztésére vállalkoztak – városunkban először.

Igen szerencsés volt már az „alapanyag” kiválasztása is: a 270 éve született Haydn, aki szimfóniák, vonósnyegyesek, kamaraművek és természetesen a nagy oratóriumok szerzőjeként él bennünk, jó operaszerző is volt; bár erről a tényről többnyire elfeledkeznek művészetének elemzői. A napjainkra már – finoman szólva – elavult, s igen sok esetben pontatlan „magyarított” Brockhaus-Riemann-féle zenei lexikon szerint 24 operát alkotott a „Papa”, ezek közül azonban mindössze 13 darab címét olvashatjuk a megfelelő helyen; a kiadvány szerint ezek jórészt az eszterházi színház számára készült zenés darabok, illetve *marionettooperák*. Ilyen lehetett a lexikonból hiányzó Philemon és Baucis is, melyről pedig Szentkuthy Miklós is megemlíkezik Doktor Haydn című nagyszabású regényében: „A bábszínházban az én Philemon és Baucis-omat játszottuk, a vendégszerető hűséges és vallásos vén házaspár történetét. Mindenki pityergett a meghalottságtól, és mikor vége volt az előadásnak és a császárnőnek sorba kellett mutatni a marionetteket a színpad mögött, meg a rikató áriákat és mozdulatokat megismételni: a császárnő váratlanul igen érzékeny, igen erkölcsnemesítő és igen cicerói beszédet intézett a zeneszerekhez és a többi művészhez.” Szegeden eddig két Haydn-operát ismerhettünk meg: A patikus-t a Városházi Estékre éven-

ként újjáéledő Szegedi Kisopera tagjai adták, még főiskolás korukban, *Bárdi Sándor* remek fordításában és rendezésében, a Szegedi Nemzeti Színház pedig néhány éve mutatta be az *Aki hűtlen, poruljár* című operát, parádés előadásban (sajnos, csak egyetlen alkalommal). Mindezek után igazi fölfedezés *Az égő ház*, mely – a meghívó szövege szerint – 1776-1778 között készült; de kézirata az 1960-as évekig lappangott (így aztán szintén nem szerepel a többször említett, valamint sürgős átdolgozásra szoruló lexikonban). Haydn-, bábopera- és magyarországi ősbemutató tehát e mű, mely voltaképp vásári komédiából sarjadzó vígopera, lényegében daljáték (singspiel). Haydn zenéje e műben sem igénytelen: remekül felépített áriák, kettősök, zenekari be- és átvezetések váltják egymást; a „tűzjelenetben” és a finálékban pedig a későbbi oratóriumok hangvételét is hallani véljük. Az opera – „sztorija” szerint – a magyar bábművészetben – mindezenekelőtt Kemény Henrik zseniális egyszemélyes bábszínháza jóvoltából – közismert Vitéz László-történetek egyike is lehetne. Az egyszerű történet mégsem csak a megszokott klisékből építkezik: fordulatos, jól poentírozott; s ebben meghatározó szerepe van *Oberfrank Gézának* és *Balogh Gézának*, kik a fordítást és a dramatisztálást a lehető legmagasabb szinten oldották meg. Egészen kimagasló munkát végzett Balogh Géza, mint rendező: már a korhű kortina előtt játszó bábzenészek – az opera bábzenekara – megjelenítése is nagyszerű; s örömmel láthattuk: mozzgatásuk is pontosan, ütemre történt. S még ezután következett maga a produkció: a sokféle szituációban, jelenetben mindig adekvát módon elhelyezett változatos figurák, az akciók pontos, változatos vezetése, a világítás (*Vadai István* munkája), a díszletek pontos váltása – az előadás teljes felépítése sikeres és elragadó volt.

Valamennyi jelenet díszlete tökéletes látványt nyújtott – *Matyi Ágotának* köszönhetően – biztosítva, hogy egyszerre érezzük magunkat a mese képzeletbeli és az egykori Eszterházy-kastély valamikori valódi miliójában; szuperlatívuszokban kell jelmeztervezői, ill. a bábfiguratervezői munkájáról is szólnunk, hiszen kedves, hiteles „játszó személyeket” alkotott. (S meg ne feledkezzünk a hat ügyeskezdő kivitelezőről sem: *Tóth*

Jelenetek a bábjátékból

Fotó: Révész Róbert

Andrea, Csontos Irén, Lele Éva, Arató Attila, Huszár Zoltán, Póda Károly)

Operáról lévén szó, ideje méltatnunk a kiváló zenei stábot, mindenekelőtt Gyüdi Sándor karnagyot, aki stílusosan, jól frazeálva, a zenei poénokat pontosan időzítve vezényelte a – természetesen – felvételen megszólaló Szegedi Szimfonikus Zenekart és az énekart (sajnos, a meghívóból nem tudtuk meg: melyiket?), s a négy szólistát. E műben nyilvánvalóan Paprikajancsi a központi szereplő, így Altorjay Tamásra jutott a legtöbb énekelni való, aki nehéz és sokrétű feladatát (kéregető cigányasszonyként még „tiszteltbeli alként” is kellett funkcionálnia) szinte lemezre éretten, szépen oldotta meg. Gyönyörűen énekelt Szécsi Edit és Megyesi Zoltán is, s örömmel csodálhattuk meg a Szegeden mostanában sajnálatos módon ritkán hallható Marosvári Péter hajlékony tenorját. Hat prózai színész adta kölcsön hangját a figuráknak, az egyszerű szövegeket teljes szakmai biztonsággal adva – Borovics Tamás, Janik László, Galkó Bence, Patáki Ferenc, Sarádi Zsolt és Varga T. Zsuzsa. Eszem ágában sincs szerepüket elvitatni; ám az a véleményem, hogy egyes szerepek prózai szakaszait maradéktalanul tudták volna interpretálni az énekesek is; gondolok itt Paprikajancsira, kinek egyik szövegét valóban Altorjay Tamás mondta el, vagy Colombinára, mint egyetlen női szereplőre: Szécsi Edit univerzális művészként kiválóan szólaltatta volna meg a kényeskedő, úrhatnám hölgyet – az előadás pedig így vált volna valóban egységessé.

Hibátlanul sikerült viszont a hangfelvétel, s ez nemcsak a „tisztá” hangzásra, hanem dinamikára is értendő: különösen remek volt a tér- és visszhanghatások kivitelezése (zenei rendező: Kardos Gábor, hangmérnök: Pétervári Lajos)

S végül a legfontosabbról: a bábok mozgatásáról. Az égő ház marionettjáték, mely a bábművészet csúcsa: e műfaj rendkívüli ügyességet, ritmusérzéklet kíván. A nyolc bábművész – Balasi Jolán, Kiss Ágnes, Lukucza Hajnalka, Rózsa Teodóra, Huszár Zoltán, Jenei Endre, Matuska Zoltán és Szalkai Dénes – csodálatosan mozgatta a szereplőket, nemcsak azok akcióira, hanem karakterük hitelességére is ügyelve.

A Szegedi Bábszínház korszakos jelentőségű produkciót hozott létre, s ebben kiemelkedő szerepe van Kövér László igazgatónak – ki szerényen Altorjay Tamást nevezte meg ötletadóként (a művész valóban sokat tett a mű színrevitele érdekében) – aki a művészetet, alkotókat egymaga nyerte és szervezte meg. Az nem kérdés, hogy a Kövér Béla Bábszínház életében új fejezetet nyitott; de új fejezet ez bizony a magyar bábművészet és a teljes szegedi színművészet történetében is. Bábszínházunk – mely a jelenleginél sokkal több támogatást is megérdemelne, hiszen még a nyilvánvaló arányok figyelembevételénél is csak töredékét kapja annak, amit nagyszínházunk – repertoárját már a közeljövőben szeretné újabb báboperával, egyben újabb, felnőttek számára is élményt adó előadással bővíteni. Érdemes lesz tehát városunk érettebb korosztályainak is betérni időnként a Tisza Lajos körüti kis mesés-varázslatos teátrumba; ha nem is úgy, ahogyan egy távozó és a Haydn-darabon igen fölleskült néző kérdezte: „Lehet, hogy ezután a bábszínházba járunk – operát nézni?”

Kiss Ernő

Ki van a kertben?

Nagy Zopán fotókiállítása az Impala Házban

Nagy Zopán nagy számban és igen alaposan készítet Békés megyében festményekről műtárgyfotókat, mely munka leginkább alázatot és szorgalmat igényel, és a folyamatos színhűség-ellenőrzés közben valószínűleg elfáradhatott magában a színességben rejlő lehetőségek fényképezésének át gondolásával. Így maradt az aranybarna hullámhossz, amelyek árnyalatokban bár eltérnek egymástól, mégis leginkább megtestesítik azt a fogalmazási tartományt, amelyben Nagy Zopán feltett szándéka gondolatait velünk közölni.

A jelenetek egy kortalan kertből címvasztásban némi szentimentalista és nosztalgikus íz fedezhető fel. A kert fotó-sunk saját gyomaendrői kertje, valóságos, de mint látható, nem valóság. Részben saját gyermekkorának idilljéhez is megpróbál visszatérni, de a művek egyben magukban foglalják a férfivá válás lüktető füledtségének érzését is. A kortalansággal egyetértek, legfőképpen ezen alkotói szándék kortalanságának nyilvánvalósága tolakszik a megítéléskor előre. És minél többször forgatom a kortalan kifejezést, a túlkoptatott időtlen akar a helyébe lépni. Kortalan – időtlen. Igazából a kettő együtt magyarázza jól a kertben lejátszódó jeleneteket.

De mi történik a kertben? Mit is látunk? Lány/lányok/nő/nők + természet (fű, sár, levegő) + civilizációs nyomok, mint málló épületrészlet; hölgyeinket itt-ott fürdőruha által kitart – Nap által meg nem érintett – kis testfelület. A fiatal női test szépsége – azt mondja Nagy Zopán – nem érdekli őt, olyan kérdés, amelyet nem kíván tárgyalni. Hajlanék a szakmai etikátlanság irányába, hogy ezt csak akkor hiszem el, ha meglátom a sorozat tervbe vett s majdnem elkészülő darabjait; testek a kisgyermekkorától az aggkorig, a maguk pórságában, anyaszült meztelenségében, védtelenségében, kiszolgáltatottságában. A modellekkel – akik nem modellek, hanem outsiders – jellemzően minimalizmussal, néhány epizóddal meséltet egy-egy sorozaton belül élettörténeteket, mint például egy nő az eljegyzéstől az elmagányosodásig. A történeteket le tudja olvasni, azok között el tud igazodni könnyűszerrel az ember, Nagy Zopán szimbólumainak megfejtéséhez a befogadónak nincs szüksége megoldó kulcsra.

Amit látunk, nem szerepjáték, az alkotó szerint bizalmi, lelkiekben az intim szférájába tartozó dolog. A gátlások feloldása a modelleknél hosszabb-rövidebb ideig tartó folyamat lehet, a nevelésbeli, társadalmi és egyéb gátlástól megszabadítani őket nyilvánvalóan kíván pszichológiai érzékenységet. A képek azt sugallják, hogy a kertbe, az udvarba, azaz egy zárt mikrovilágba való belépés kinttről, a külvilágból, a szokásos különbségeket vonja maga után, olyan különbségekre gondolok, amelyek a hétköznapi életnek az alkotástól igencsak távol álló jelenségeit takarják. Akármilyen új helyzetbe vagy

más, főleg egy addig ismeretlen helyre való érkezés egyébként is feltételezi az addigotól eltérő, differenciált viselkedés minták megjelenését, olyan gesztusokat, olyan cselekmény lejátszódását, amelyekre máskor és máshol aligha lennének kaphatók, azoknak máshol való történésére nincs reális esély. A bent és kint ekként kivetülő ellentét Nagy Zopán még erőteljesebben tapasztalhatja, hiszen hét-nyolc éve rendszeresen bentlakásos munkakurzus lehetőségét kapja meg a szellemi és testi fogyatékosokkal foglalkozó örbottyáni intézetben. Ezen intézmény falai között – funkciójából adódóan – természetes, hogy minden más, a megszokottól eltérő gondolkodás, küllem és a gesztusok számtalan fajtája az, amivel kint ritkán találkozunk. Itt a különbség túlnyúlóan nyilvánvaló, evidens, a kint és bent kérdésének vizsgálatában igazunk belátásánál túl könnyű dolgunk van.

Térjünk vissza a kertbe, hogy megkíséreljük kitalálni, mi Nagy Zopán célja. Elsőként kell említenem szándékát, az ember valamiképpen, szerény eszközökkel véghezvitt felszabadítását, valamint ezzel összefüggésben azt, hogy a műveknek nem csak témája, hanem tulajdonsága is az egyszerűség. Azaz, hogy sár kerül a testekre – ami természetes és persze kézenfekvő anyag az amely folyamat közben modelljei szerint igazán megnyílnak – a születéstől rájuk és ránk rakódó érzelmi és testi szennyre való utalásra gondolunk. Arra vonatkozólag, hogy az attól való megtisztulás miképpen lehetséges, a képeken távolról sem kapunk egyértelmű útmutatást. Ez a sár nem az, amelyiken Korniss fotóján átgázolnak a szépen öltözött széki lányok iskolába menet. Itt a sár részben sokkal öntetűbb, másrészt alattomosabb. Az alapállapotokhoz történő feltétlen kötődés megnyilvánulása lehet, hogy a természetes

fényben való munkához szigorúan ragaszkodik – bár ezt úgy jegyzem meg, hogy a fotózás kívül esik a szakterületemen. Emiatt, ha a képen nincs közvetlenül a figurára vetülő napfény, a jelenet azon tompa fényfajtaiban fürdik, amely az oly rég és igen kedvelt északi fekvésű műtermek sajátja. E szándék magyarázata lehet az is, hogy így nem lehetnek joggalalanul és idegenül beékelődő világos felületek a kompozícióban.

Nagy Zopán az a fajta alkotó, aki nem kíván munkáin és munkáival semmiféle szellemi egyensúlyt megteremteni, múltira, jövőre vonatkozó állásfoglalást adni, tendenciózusan szűkíti látószögét a maga által kreált világra, és fókuszálja figyelmét oly kérdésekre, amelyeket muszáj ezek szerint újra és újra feltenni.

A kiállítás teljes anyagát bemutatta Párizsban, a Bastille zsenije című nemzetközi fesztiválon, a MAMŰ „alvállalkozásaként” működő Block Csoporttal képviselve Magyarországot.

Gyarmati Gabriella

Fali történetek

Darázs József legújabb műveiről

Téli tisztaság, téli titokzatosság. Ilyesféle képzetek kerültek Darázs József festőművész legutóbbi kiállításán (Alsóvárosi Kulturház, 2002. január 23-február 11.).

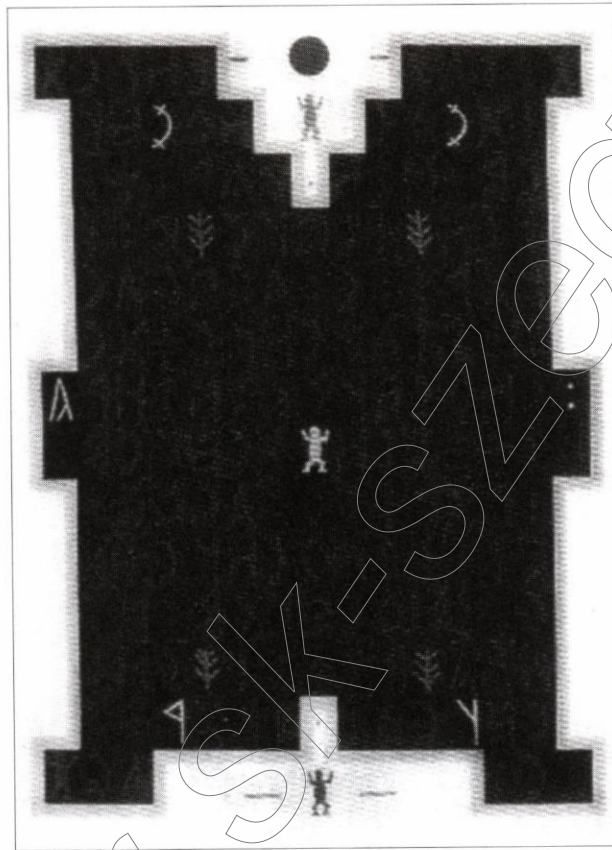
Bizonyára azért, mert képei többségét kimondottan puritán, visszafogott előadás jellemezte. Majd mindenféle keresetlen fehér és barnás, feketés kontrasztokkal szembesültünk, akárha egy grafikai bemutaton nézelődtünk volna. Igaz, művei belső terében alkalmanként szikrázó vörös, sárga vagy zöld betétek tűnnek fel, mint valami eleven, távoli emlékképek. A jelenlegi helyzet azonban másféle természetű. Továbbra is adott egy gondosan építő, mértani alapállású művész, aki mostanában egy szigorúbb hangvételű mítikus jelrendszer ki-munkálásán fáradozik. Rádásul az ősi rovásírás vizuális képleteit is felhasználja legújabb művein.

Úgy néz ki: a következetesen haladó, igényes alkotó meglehetősen távol került eredendő festői arcélétől. Ne feledjük: Darázs hosszú éveken át az archaikus töltetű, dekoratív ragyogású piktúrát kultiválta. Kezdetben architektonikus szilárdságú, monumentális erejű látomásokat teremtett, majd sorsszerű, jelképes motívumai egyre dinamikusabb, kötetlenebb térhelyzetet öltöttek. Később szikárabb, rajzosabb periódus következett, amelyben már az emberi alakok primátusa érvényesült. Az utóbbi esztendőben pedig azt láttuk: a művész mintha a végletes tisztaságú konstruktív szerkezetek felé tendálna. S ezzel együtt a plasztikus sugallatú tolmácsolás, a monokrom egyszerűség kifejezés is helyet követelt munkásságában. Annyi bizonyos: e derűs, dekoratív hangzatú festészet mostanában a legtárgyalogosabb, legpuritánabb formaképletekig jutott el. És korántsem tapasztalati, formai előzmények nélkül.

Más kérdés, hogy Darázs József művészi pályáját nem csupán a rombolás, a tagadás elve motiválja. Inkább egy dialektikus haladó alkotóval találkozhatunk, aki az antitézisek megfogalmazásával együtt bizonyos szintetikus látásra törekszik. Azt hiszem: most is egy ilyenféle periódust regisztrálhatunk. Még akkor is, ha a racionálisnak tűnő, díszetlen felületkezelés látszólag gyökeresen ellentmond a puránna színességnek. Csakhogy az alkotó szemléletét jelenleg is az archaikus népi mítoszokban rejlő átfogó tézisek irányítják. Innen adódik, hogy ezúttal is a természeti, emberi létezés befogadhatatlannak sejtő határpontjai foglalkoztatják. Néha függőleges és vízszintes, bábszerű figurákat állít egymás mellé, mintha ébrenlét és álom, élet és halál dilemmáit vizsgálná. Mäskor meg fiatal, rajzos és madárfejú női alakot szemléltet, akárha a második nem természetét, egyben kozmikus, magasrendű küldetését firtatná. Majd az efféle alapelemekhez megannyi apró értelmező jelzés kapcsolódik (égitestek, jelképes állatok és tárgyak), nem is szólva a székely rovásírás hieroglifikus megidézéséről. És csakugyan: ezek a rajzos, verbális betétek egyre nagyobb teret nyernek az alkotó felületein.

Mintha a kép és szó eredendő egyneműségét és lényegi egymásra utaltságát hangsúlyozná.

Ez pedig feltétlenül újdonság. Legalábbis a dél-alföldi képzőművészet kifejezési szférájában. Mert az egyetemes modern festészetben szinte a kezdetektől jelen van e komplexebb igényű látatás. Elég most csak a kubisták jellegzetes szóbetéteire utalni, amelyekkel csendeleitek hangulati, tartalmi sugallatait jótékonyan feldúsították. Aztán Mark Tobeyt is érdemes megemlíteni, akit a japán kalligráfia tanulmányozása vitt rá az

Tavaszpárt

látomást meghatározódott. Nem véletlen így, hogy a bemutató címe is az idő múlására, a narratívákra van kihegyezve (*Fali történetek*).

Vegyünk hát szemügyre egy konkrét, kiemelkedő alkotást! Közel sem meglepő, hogy Darázs József ezúttal is az évszakok diagnosztizálásával foglalkozik (*Tavaszpárt*). Számára azonban a természet, a kozmosz teljességét jelenleg egy népi bútorra emlékeztető sötét, geometrikus szerkezetű formatest prezentálja. Mi sem nyilvánvalóbb, minthogy e globális képelem egyféle antropomorf jelet mutat, közben duális természetét is nyíltan elénk tárja. Komor belső terében pedig amolyan díszítő sorok észlelhetők. Akár a népművészeti tárgyakon. Amde itt kékes tónusú rovásjelekkel találkozhatunk, amik közt ugyanilyen léptékű fehér és vörös tónusú figurák tűnnek fel. Ez önmagában is beszédes arányrend. Elvégre az ember csak parányi fűszál a természet és a kultúra dzsungelében. Mégis azt látjuk: a világotól centrális figura jóformán a többszörös létezés geometrikus metszéspontjában áll. Együtt szól a kiemelt rovásjelekkel, együtt a vörösön ragyogó napkoronggal.

Mintha a dolgok, a létsíkok szerencsés együttállásából születhetne meg az újjászületés kivételes ünnepe.

Ez az alázatos, megszállott titok- és teljességkeresés lendíti előre Darázs József érdemes munkásságát. Már csak azért is, mert jelenlegi szigorúsága, puritanizmusa ellenére is valójában egy optimista alkotóval állunk szemben. Hiába látat csupasz, kiterített angyali teremtményeket: ő korábbi helyzetüket is pontosan beméri. Vagyis meggyőzően hiszi, hogy valamennyi embernek szárnyalnia kellene. Hisz mindannyian angyaloknak születtünk. Csak éppenséggel a környezetünk, lelki és civilizációs benyomások révén kivetkőzünk eredeti önmagunkból. Szóval: komoly adósságaink vannak. Ha megfontoljuk: a rovásírás alkalmazása itt is roppant kifejezőnek mutatkozik. Nem csupán formailag, vizuálisan kapcsolódik a képi elemekhez, hanem bizonyos történelmi, erkölcsi atmoszférával is rendelkezik. Hiányt, járandóságot, tartozást juttat eszünkbe. Ami annyit tesz: Darázs József szépen alakuló, legendás festészetében a dialógikus nyugtalanság is hiteles formaképletekhez jutott.

Szuromi Pál

A nyalka harcos regénye

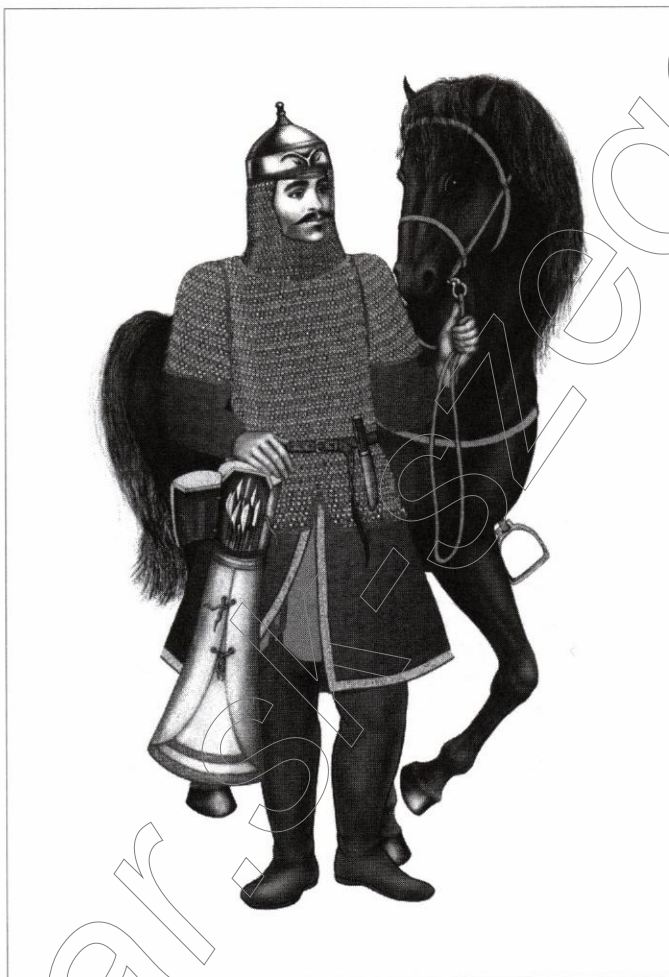
Horváth Ferenc: *A csengelei kunok ura és népe*

Nagyot nem téved, aki már a címből kéri az áthallást *Ceram* könyvére, *A régészet regényére*. Legalább akkora érdeklődéssel kezdtem bele Horváth Ferenc most megjelent kötetébe, mint negyvenvalahány éve amabba. Gyarló okom is van rá. Horváth ő is neve szerint, és a Dunántúlról jött. Legalább mi, dunántúli Horváthok tartunk össze. Ez is elég lenne, de van más is. Amikor első ásatásait kezdte a csengelei őtemplom falánál, ott nyüzsgöttem körülötte, notesszal a kezemben. Mostani könyve is onnan indul, és – remélem – befut vele a messze utókorba.

Már akkor bennem furkált az ellenkezés: régi sírt találni nem nagy kunst. Ahol állok, ahol lépek, valaki már járt ott, és el is temethettek valakit oda. Leszúrod az ásót, csont jön elő, vagy cserépdarab. Néha ásnod se kell, a rigolízó eke ingyen eléd fordítja, ha szülő alá dolgozik. Az aranybuzogányt keresd meg! Ma is ilyesféle kiáltással köszönök minden ismert régészre, de titokban minden csontporcika és fazékdarab megfogja agyamat, és gyors vágásra készíti. Szilkeroncokat is szoktam bevinni a múzeumba, és kertünkben is őrzök egy zacskóra valót. Talán a Lódri-tó mellett szedtem össze.

A csontoktól legtöbbször iródom, de a cserép érdekel. Emberzsír nyomaikat érzem ki belőle. Azét elsősorban, akinek még korongja se volt hozzá, mégis megalkotta; aki úgy-ahogy kiégette, de azét is, aki éveken át – netán évtizedeken át – használta. Főzött benne, vagy evett belőle. Néha az is megképződik előttem, akinek a kezében eltört. Talán megpróbálta visszailleszteni, mint Bence a kenyérbe törött kés pengéjét a Toldiban, hátha összeformá.

Onnan indul könyvében Horváth Feri, hogy 1975 januárjában ment Csöngölére, mert az a hír jött be a múzeumba, hogy a homokbányánál előkerültek valamik. Előbb Saliga László ment körülnézni, és egy hátsizákra való régiséggel jött haza. Január a tél közepe. *Akár szilaj régészeknek is nevezhetnénk a szegedi Móra Ferenc Múzeum munkatársait* – írtam akkor, a szegedi régészeti iskola állandó formulája a *ridég régészirtás* lett. A földdel örök idők óta bajlódó paraszt is behúzódik ilyenkor a kemence mellé, és a kutya is enyhelyet keres, a régi korok kutatóját meg kiverik Isten szabad ege alá? Régészünk itt találkozott

először a csengelei kunokkal. Kiásták az Árpád-kori templom romjait, védőréteggel is ellátták, aztán tovább álltak. Igaz, egy kun szíjvég még sokáig gondot okozott. A lovaszentként számon tartott Szent György gyalogszerrel viaskodik a sárkánnyal. Hát a lova hová lett? Ezer teória megfordult a fejében, mások is kölcsön adták gondolataikat, amíg végül megállapodott a legegyszerűbben: azért volt gyalogosan, mert a szíjvég mégiscsak a szíj vége, nagyobb csatajelenet rá se féme.

Egymást is szokták hergelni a régészek. Tiszteletbeli *főkunológusnak*, vagy a *csengelei kunok kiváló kutatójának* is titulálták.

Annak a bizonyos ridég tartásnak a sok kellemetlenség mellett megszámlálhatatlan haszna is származott. Aki megmaradt, kemény következetességgel üldözte a szerencsét. Egy évvel később, ugyan-

csak januárban már Ballagitonál vallatja Szeged talán legrégebbi temetőjét. Sokáig élt az a hit, hogy Szegedet nem is szállták meg a honfoglalók. Kábelfektetők találtak rá a nyomokra, régész kellett a bizonyításhoz. Következett *Kökénydomb, Tápé-Lebő, Deszk, Szegvár-Tűzköves*, sok évvel később meg jött Gorzsa. Csupa nagy betűvel kéne írnom Gorzsát, abban a reményben, hogy a következő könyv az ottani ásatás nyomán élénk tárulkozó ősi világról szól majd.

Hatalmas kényszer szólította vissza a kunokhoz: az autópálya-ásatás. Az a régész, aki aprólékos igyekezettel kialakítja a maga szintkövető módszereit, kénytelen megalkudni a régészet nagyüzemi módszerével. Éppen azt a réteget gyalulják le a humuszeltakarító gépek, amely legjobban őri az élet nyomait. Elibük kerül viszont egy soha nem használt réteg, amely már nem hoz elő beszédes nyomokat, legföljebb azokat, amelyeket beleástak. Oszlopok helyeit, ilyen-olyan gödröket, és sírokat. Közben korbáccsal a kézben parancsol az idő: hamar, hamar, hamar! Ahogy az eltelt évek mutatják, a szokásos alapossggal is haladhattak volna. Még mindig bizonytalan az autópálya Szeged felé történő folytatása, de sietniük kellett. Így is összegyűlt azonban annyi régészeti lelet, generációknak marad földolgozni valójuk. Azt a tételünket mindenesetre bizonyítani látszanak, alig léphetünk úgy,

hogy ne valakinek a nyughelyén taposnánk. Érdekes a kívülállóknak is, hogy Csengelén kun maradványok is kutatták a régi kunok földjét. A nevükben is kunok: *Kun, Kun Kovács, Kun Szabó*, meg a többi.

A nagyüzemi régészet hirtelen félre tétetett, olyan sír-ígéretet találtak, amelynek a régi, aprólékos kutatás eszközei lett a főszerep: a spakni, a söprű és az ecset dolgozott. Csontvázat találtak, együtt a ló vázával. Sőt, előbb találták meg a lovat, aztán az embert. Azt nem lehet mondani, hogy a módszer ismeretlen lenne, jó párat számon tart a régészirodalom, de ez azért mégiscsak más. Csengele homokja alatt *kun vezér* aludt. Mert meghalni ugyan minden rendű kun tudott, akár a többi nációbéli, sokat el is temettek közülük tisztességgel, de a lóval temetéshez rang is kellett. Az is kiderült, hogy a ló se akármilyen. Ezen a vidéken akkor még ismeretlen nemes fajta: arab mén. Sarokházat lehetett volna venni az árán!

Fölér ez is egy aranybuzogánnyal!

Egész sor tudomány segíti ma már a régész munkáját. Mivel a ló csontváza jött elő leghamarabb, a ló tudományok szakértői mondtak döntő véleményeket. Milyen fajta ló volt? Eddigi ismereteink szerint egyetlenegy középkori példány Eurázsia-szerte, amely saját lábán állva ma is szemléltethető. Nyolc-tíz *ekealja* föld – négy-öt száz hektár! – jövedelme kellett a teljes fölszerelésre. Mikor temették el? Föltehetően később, mint a harcost. Elbogarászatot szerzőnk itt is a kunvilág korábbi szokásainál, élvezet olvasni. A kedvenc lovat szabadon engedik a halál napján, és talán negyven nap múlva áldozzák föl. Miféle szerszámot viselt? Miért kellett *felemás* kengyel? A *föllépő* vas egyes talpalatú, a *jobb oldali* alja viszont eredetileg is behorpadt, és bütyök helyettesítette a sarkantyút. Puhatalpú csizmára utal a horpadt kengyel, de lehetetlen, hogy felemás csizmában járt volna. A *csikózabla* bal *fele* miatt rövidebb, mint a jobb? Mert így állítólag a lovat egy rántással lehetett irányváltóztatásra kényszeríteni. Csatában életet menthet egy jó rántás.

A lovat és a lovat kis kőfal választotta el egymástól a sírban. Megint vissza a kun szokásokhoz, aztán összevetés más steppei nomádokkal. Keletnek tájolták a vezért, nyugának a lovat. Azt a mondatot ugyan nehezen értem, sőt egyáltalán nem értem, hogy *keresztény szokás szerint fejével nyugatnak, arccal keletnek fektették* a halottat (64. lap), de meg kell tanulnom ezt is. Megjegyzésem lenne még egy, de sokra az se visz. Leírja szerzőnk is, hogy Kun László király szükebb katonai kíséretét alkották a nyögérek. Legalább fél mondattal megemlíthette volna, hogy van Nyögér nevű falunk, kettő is. Az egyik nem is olyan messze szülővárosától. Mind-

kettő nevét a kunokkal hozzák kapcsolatba. Ebből viszont az is következhet, hogy nem csupán az ország közepére telepítette IV. Béla ezt a harci népet. Vagy ezek már későbbi kunok lennének? Bonyolult világ a kunoké is.

Élvezetes olvasmány Horváth Ferenc könyve. Rendíthetetlen következetességgel bogozza egyetlen sírra alapozva, illetve a sír körüli terület minden apró rezzenetét figyelembe véve vezet le egy vendégként befogadott, aztán szinte a tatár támadás előestéjén kiebudalt, később visszafogadott harcos nép megjuhászodásának keserves történetét. Csöngölét mondtunk írásunk elején, mert a szegedi tájszólás így ismeri ezt a falut. Régészünk azonban megkockáztatja azt a véleményét, hogy éppen a sírjában föllelt vezért hívhatták Csengelének. Alaposnak tűnik az okfejtés, bár maga is írja, nyelvészekre váró föladat lenne a tisztázás. Akár igaz, akár nem, így már nem annyira biztos, hogy jogos lenne az ő-zés.

Lényeges momentum, a vezér csontjain semmiféle betegség nyomát nem lelték föl a kutatók. Halála oka is tisztázatlan. A csontozat alapján tudományosan rekonstruált képen nyalka vitézként áll elénk. Jámbor tisztelgés lehet Mándoky Kongur István emléke előtt, aki a kun miatyánkot is életre keltette, hogy az ő hetye bajuszt adta kölcsön a hétszáz évnél is korábbi vezérnek. Csodaszámba menő lován azonban számos sérülés és betegség nyomát is fölfedezték.

Erősítést talált szerzőnk a csengelei sírban egy saját teória föllállításához is. *Kunfehértó, Balota, Kígyóspuszta, Csólyos, Csengele* eddig előkerült főemberi leletei szabályos kör déli szeletét rajzolják elénk, egymástól 10-15 kilométer távolságban. A kör központjában *Bodoglár* és *Tázlár*, szintén *kun törzs-nemzetségtöredék* neve is lehetett. Föltételezi, hogy a kör északi szakaszán is lehetnek – vagy lehetnek – hasonló sírok, számuk a tízet is elérheti. Fontos

katonai tényezőt olvas ki belőlük, a kunok védelmet és támadást egyaránt ugrásra készen szolgáló tömbjére ismer bennük.

Utólagos személyi igazolványba is beírható adatok olvashatók a könyv hátsó födelén. Neve: *Csengele(?)*. Születési helye: *Kumánia* (a Volga és a Dnyeper köze). Születési ideje: *1211–1223* között. Neme: *férfi*. Termete: *173 cm*. Embertani besorolása: *mongoloid*. Nemzetisége: *kun* (komán). Anyanyelve: *kípcsak-török*. Utolsó lakhelye: *Csengele* (Magyarország). Társadalmi státusza: *sergevezér*. Halálának ideje: *1246–1253* között. Halálának oka: *ismeretlen*. Sírja: *Csengele-Bogárbát* (Csongrád megye.)

A helyszínre vonatkozóan bármilyen mostani vázlatos térkép még jó szolgálatot tett volna.

A sír részlete

Horváth Dezső

„Boldog, aki megismerhette a dolgok okait“

Orvostörténet és művészet

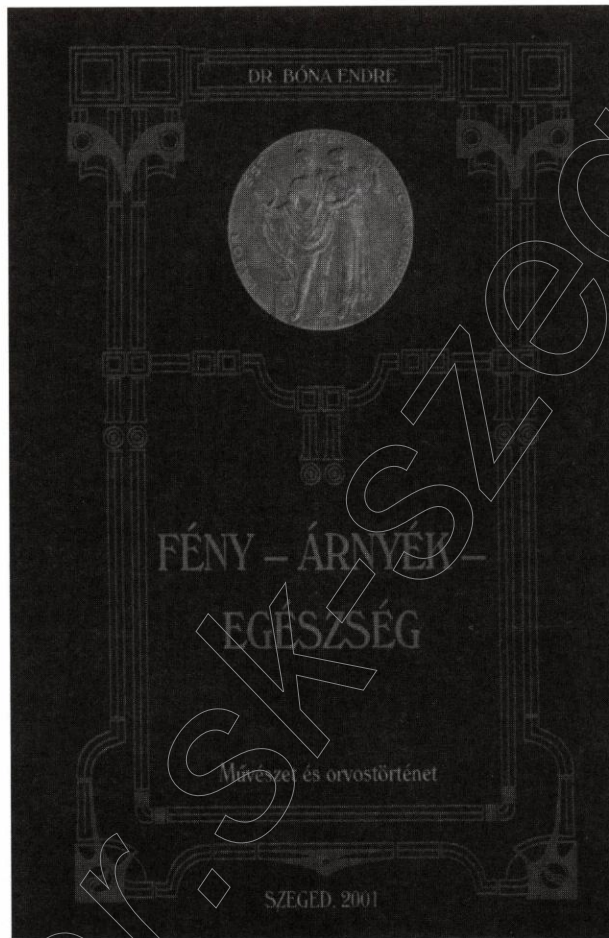
Minden új könyv megjelenésének örülök. Fontosnak tartom, hogy az alkotói gondolat a könyvek által demokratizálódjon, minél több érdeklődő kezébe jusson, de azt is elismerem, hogy nem baj, ha egy-egy kiadvány „csak“ néhány száz példányban jelenik meg a piacon, hiszen meggyőződésem: minden nyomtatásban megjelent mű egyszer forrásként szolgálhat az utánunk jövőknek. Bár – mint írtam – minden új könyv megjelenésének örülök, kevés van, melyet fenntartás nélkül kedvelek. Oka ennek, hogy manapság a könyvkiadás sajátos korszakát éli. A legtöbb szerző összege-reblyéz annyi manit, hogy az általa leírt, összeállított – szándékosan nem írom, hogy megszerkesztett – kéziratot immáron tördelve és korrekktúrázva (?) adja a nyomdának, aki nem firtatja annak tartalmát, értékeit, minőségét – tisztos áron megjelenteti. Azaz kinyomja. Gyakorta nem is firtatja, mi jelenik meg a fehér papír-hőmezőkön. S ez nagy felelősség. A nyomtatott betű felelőssége nagyobb, mint hinnénk. Mert a szó elszáll... S a nyomda hírnevét nem a mennyiség minősíti a jövő előtt, hanem az értékmentés és értékteremtés.

Szeretem a megszállott embereket. Hiszem, ők viszik

előbbre a társadalom gyakorta dőcögő szerelvényeit. Akkor is, ha éppen mostohagyermek a masiniszta. Mint évek óta a kultúra. S mégis... Most megjelent egy pompás kiállítású kötet, mely unikum a hazai könyvkiadásban. *Dr. Bóna Endre* fogorvos-numizmatika a szerzője, a kötet címe: *Fény – árnyék – egészség – Művészet és orvostörténet*. Nem éppen precíz címválasztás, kicsit eklektikus tematika, de egy sorba állítva mégis hitelt érdemlő.

Bóna Endre, aki a hatvanas évek közepétől gyakorló fogorvosként praktizál, a hatvanas évek végén kötelezte el magát a numizmatikával. Több mint három évtizede sajátos szempontból gyűjti, vizsgálja, értékeli, és teszi közkinccsé az orvostudomány és a képzőművészet ezen sajátos egymásra találását. Az érem, a plakett a legdemokratikusabb képzőművészeti alkotás, már az ókori pénzek is mesélnek e két terület, a tudomány és a művészet szintézisééről. Régi igazság, hogy ha egyszer valakit a ...füstje megcsapott, egész életére elkötelezte, támogatója, népszerűsítője lett. Bóna Endre többet tett, mint egyszerűen gyűjtötte az orvostudománnyal kapcsolatos érmeket, plaketteket. Ő a teljességre törekedően kíváncsi volt a megidézett tudóra, orvosra, gyógyszerészre is. A korra, a személyiségre, a pályaképre, az örökségre épp úgy, mint az alkotó kvalitásaira, munkásságára, életművére. Így vált Bóna Endre az orvostudomány és a numizmatika nemzetközileg is elismert szaktekintélyévé. Nem lehet véletlen, hogy e témában születő írásai 1996 óta jelennek meg, s szakpublikációinak száma mára eléri a százat.

A közelmúltban megjelent igényes kötet az Egészség című folyóirat Művészet és orvostörténeti „miniatúrjeinek“ összefoglalója. Mít tett tehát Bóna Endre? Tíz éven át egy-egy folyóirat számban fölmutatta az orvostörténet fáklyavivőinek életútját kapcsolva az őket megjelenítő képzőművészet alkotásaihoz. Nagyszerű rande-

vú ez, a műszak ritka szép találkozása. Főlrémlik bennem Kass János példátlan rézkarcsorozata az orvostörténet kiválóságairól. Csakhogy ott egy alkotó válogatott, jórészt szubjektív pantheonja készült, Bóna kötetében sok művész sokféleképpen jeleníti meg az orvoslás kiválóságainak emlékeit.

Olyasom a könyv ismeretójében, hogy „az orvostörténeti numizmatikai sorozat sajtóosan kapcsolódik az Egészséges nemzetért országos programjához. Példázatokkal, orvosegészségügyi, éremművészeti ismereteinket egyaránt bővíti. Erősíti a tudománytisztelést, a polgári családi élet szeretetét, éremművészeti ismereteinket bővíti. Hozzájárul az újabb orvosgenerációk hivatászeretetéhez, társadalmi megbecsüléséhez. Pápai Páriz Ferenc szellemében – a tudomány fáklyavivőit jelképesen a görög istenek sorában köszönti, mivel emberiségükkel a társadalom javát szolgálták, s minden lehetőségükkel küzdöttek az emberi élet megmentéséért. Ugyanakkor az orvos-beteg jó kapcsolatában a testi-lelki egészség megőrzése végett elveti a korunkban fölbukkanó rideg, racionális orvosi gondolkodást.“

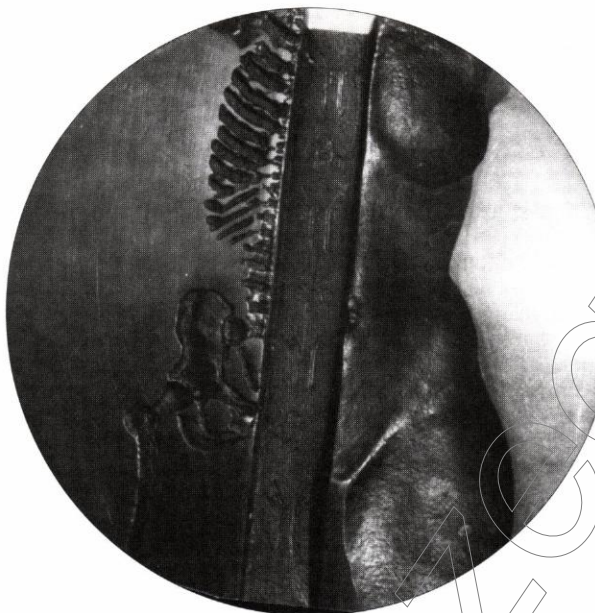
Bóna Endre immáron negyedik kötete két nagy fejezetben gyűjti csokorba tíz esztendő írói termését. Az első rész címe *Arcképek – életutak*, s ebben az összeállításban fél évezred harmincnyolc orvosának életútját rajzolja meg a hozzájuk, illetve tudományos munkásságukhoz készített érmék segítségével, míg a második rész – mely *Évfordulók-események* címet viseli – alkalmi dátumok, események és hozzájuk kapcsolódó képzőművészeti munkák felsorakoztatására vállalkozott. Érdemes és tanulságos néhány közismert nevet felsorakoztatni az Arcképek sorából, Paracelsustól Szervét Mihályon, Pápai Páriz Ferencen, Kossuth Zsuzsannán, Semmelweis Ignácson, Richter Gedeonon, Klebelsberg Kunón és Szent-Györgyi Alberten át a közelmúlt kiválóságaiig, Waltner Károlyig, Hetényi Gézáig, Jancsó Miklósig, Bódis Lajosig. A második rész évfordulók és események köré szervezi a képzőművészeti alkotásokat. Lehet ez az apropó elvont erkölcsiérték, mint a szerett és gondoskodás, lehet egy évfordulóhoz kapcsolódó emlékezés (Madonnás érmék, millenniumi program, 56-os emlékezés, különböző orvosi vagy egészségügyi jubileum, egy-egy szakmai konferencia.) S nem kevésbé jelentősek az értékek azok a művészek, akik ebben a meglehetősen kötött műfajban tisztos színvonalon elkészítették tenyerbe simuló alkotásaikat. Néhány név a hosszú sorból: Amerigo Tot, Borsos Miklós, Csucs Ferenc, Fritz Mihály, Füz Veronika, Kalmár Márton, Kligl Sándor, Kó Pál, Lantos Györgyi, Lapis András, Meloccc Miklós, Pátzai Pál, Szathmáry Gyöngyi, Tápai Antal, Tóth Sándor, Tóth Vali. Egy ilyen érem sorozat rávilágít a hazai éremművészet értékeire, variabilitásaira, eredetiségére. Mert nem könnyű feladat négy, öt centi átmérőjű körplasztikában autentikus véleményt mondani emberről, hivatásról, szakmáról, egyediségről. A portrét legtöbbször már megfogalmazott, primér látványról ültetik át a korforma parányi felületére. Régebbi korok személyiségeinél korabeli metszetek, gyakorta nehezen azonosítható ábrázolások adják a szerény fogódzót. Ahogy közeledünk

napjainkhoz, mind több az ábrázolás merítési lehetősége, de ne hogy azt higgye a laikus olvasó, hogy ez a művészsztára is könnyebb. A sok közül kiválasztani a legjellemzőbbet, az általános és egyedi közül megfogalmazni a különöst, – tehetségpróbáló feladat. Nem véletlenül emeltem ki a hosszú sorból a fenti töredékes névsort, számomra az általuk készített érmék képviselik legmagasabban művészeti színvonalon a huszadik századi magyar éremművészetet. Csak tisztelni lehet a megrendelőket, a művészet marandó értékeit egyre gyakrabban felismerő orvostársadalmat, hogy mecénásként serkentői és életben tartói a nemzetközileg is elismert magyar éremművészetnek.

A kötet előszavában Vizi E. Szilveszter akadémikus két fontos megállapítást tesz. Egyik

Bóna Endre szerzői vállalkozását méltatja: „A szerző, amikor bemutatja a különböző korok orvosait, az erdélyi és az újkori hazai orvostudomány fejlődését, a szakmai és tudományos kérdések mellett mindig megtalálja a módját, hogy az orvoslás etikai hátterét, az orvos-beteg kapcsolat fontosságát kiemelve.” Ugyanakkor azt is írja: „Meggyőződésem, hogy a kötet, amellyel a szerző az éremművészet legszebb alkotásaival a félvezred orvostörténeti lemezeket, sikerre van ítélve.”

Nincs még egy olyan tudományos diszciplína, mely olyan szoros kapcsolatban lenne a képzőművészetekkel, mint az orvoslás. A művészettörténet számos kiemelkedő alkotása idézi az orvoslás megannyi tevékenységét Prokrusztesz anatómiájától Tulp doktor műtétét át Kass János rézkarcaig. De gondolhatunk azokra az orvosokra, akik megannyi képzőművész mecénásai, életbetartói, támogatói voltak. Így hát egyértelmű, mennyi szállal kapcsolódik össze orvostudomány és képzőművészet. A szerző írja bevezetőjében: „Az ars medica kettős értelmezése lehetőséget ad arra, hogy Művészet és orvostörténet címmel közreadott cikksorozat tanulmánymerlegét megvonjuk... Ingtatg jelenünkben az ősi orvoslás mitológiai személyeinek – az orvos Apollónnak, Aszklepiosznak, Higieának, Panakieának – a természetsegítő erőinek erkölcsi és értékmérő jelentőséget tulajdonítottunk. Ezt a medica in nummis-

Lapis András érme

embert, s ba meghal, karjaiba zárja.” Keressük tehát a küzdelmes élet teljes fényét, de figyelmeztetés is számunkra: az egészség orvosi rendeltvényre nem írható föl, patikában nem kapható!”

Bóna Endre kötetének belső címlapján Lapis Andrásnak, a Magyar Immunológiai Társaság felkérésére készített nagyszerű érmeje körül ez a Vergilius idézet olvasható: „Felix qui potuit rerum cognoscere causas”, azaz Boldog, aki megismerhette a dolgok okait. Talán nem nagy szavak, de ezért élünk a világban. S van feladatunk bőséggel, a dolgok okainak megismerése még sok-sok generációnak ad nemes és szép feladatot.

Egy ilyen tervezésében elegáns, tipográfiai megoldásaiban nemes, nyomdai kivitelezésében igényes kötet kézbevételekor keresi az ember a mögöttest. S megtalálja. Érdemes házalni, hogy marandó érték szülessék. A támogatók sorát nehéz lenne mind felsorolni – köszönet nekik, jó ügyet szolgáltak forintjaikkal. A lektorálás munkáját Péter László végezte, a szerkesztő Eke Károly volt, akinek sokat köszönhet a magyar tudományosság, az elmúlt évtizedekben az egyik leghűségesebb és legfelkészültebb médiamunkása volt a területnek. Sajnos, az igényes fotóanyag szerzőiről nincs információ. A kötet az Innovapress & Innovarint nyomdában készült 2002-ben.

Tandi Lajos

Pápai Páriz Ferenc

Kossuth Zsuzsanna

Semmelweis Ignác

Hevesi György

Békési György

Jancsó Miklós

Rótt sorok rajzolt fák árnyékában

Holler László albumának margójára

A múzsák testvériségének jegyében született meg *Holler László*, Hódmezővásárhelyen élő festőművész, tanár, vadász és természetvédő *Rajzok, írások* című albuma. Szeretetre méltó könyv. Én például nagyon szeretem, ha maguk a költők mondják el verseiket. Sajátos ízt, hangsúlyt kapnak a strófák, személyes hitele van még a skandáló, éneklő versmondásnak is. Fülembé csengenek Babits kántáló sorai, amikor a nagybeteg poéta doctus lemezre mondta költeményeit, de nem feledhetem Pilinszky Francia foglyát, Nagy László földanyához szóló sorait, Szepesi Attila szelid bölcsességet árasztó értelmezéseit. De éppúgy szeretem, ha a költők kézírásaikkal ajándékoznak meg bennünket. Föllelőzhetjük József Attila zaklatott áthúzásokkal ékített kéziratát, Juhász Ferenc fegyelmezett, végtelen barázdáit a hetvenes évek Új Írásainak oldalain, Weöres Sándor gyermeki kócoságát, Nemes Nagy ignes fegyelmezett szikárságát és sorolhatnám. Szeretem, ha a képzőművész kaligrafikus írásjellet pingál képe alá, őrzöm Pataki Ferenc gyöngysorokba szedett filozófikus töprengéseit, emlékezetemben él több festőnek az írást kompozíciós elemmé emelő kísérleteit. Szeretem, ha a muzsikás fest, ha az író muzsikál. Szeretem az élet teljességét, azokat, akik erre bennünket is megtanítanak.

Nem véletlen hát, hogy szeretem Holler László könyvét. A festő ebben a kötetben ír nekünk és rajzol nekünk. Rajzol és ír, hiszen könyvében finom tollrajzai mellé gyöngybetűs írásokat mellékel. Meg is magyarázza mindjárt első írásában, az ajánlásban: „Az egyiptomi írnoknak volt stílusa. Ez volt az ő kenyérkereső szerszáma. A stílus egyik hegyes végével róttá az írásjeleket, a másik, lapos végével elsimította a viasztábla felszínét, ha kellett. Az idők folyamán a szó értelme átalakult. A stílus ma a különböző korok, emberek munkamódszerét, egyéni jellegzettségét jelenti. A nyomtatott szöveg személytelenebb, mint a kézírás. Hiszen itt nem látszik szerzőjének keze nyoma. A stílust ilyenkor a gondolati jellemzők adják. A kézírás és a rajz édestestvérek. Mindegyiküket tollal írják, alapelemük a vonal. Az írásszakértők ezekből az elemekből sokat megtudnak tulajdonosuk egyéniségéről, jelleméről, gondolkodásmódjáról, bajlamairól, szerelmi életéről, képességeiről és még ki tudja mi mindenről...”

Világos beszéd, tiszta képlet. És nagyszerű ajánlat. Egy gazdag és humánus személyiség, egy felelősségteljes művész adta kezünkbe írott és rajzolt örömeit és aggodásait. Minden sorában és minden vázlatában is – képzőművészként, pedagógusként, vadászsként, természetvédőként – ember és természet megbonthatatlan egységét hirdeti. Akkor is, ha irányt jelölő faszorokat, vén fűzek málló kérgeit, ki-

bomló virágokat, röppenő madarakat, színesben pompázó lepkéket, megriadt özeket, elárvult szekeret örökít meg, vagy sudár lányalakot képzel virágos mezőre, bozótok rejtekére, fodrozó víz hullámaiba metsző őszi szelek késpengéi közé. Minden lapon a szeretet, a kíváncsiság, az ismeret és a féltés emberi gesztusa. Csakúgy, mint írásaiban. Személyes üzenetként – mintegy asztal melletti baráti kvaterkázásként – mesél jóízű történeteket, anekdotázik ízes nyelvezettel, minniesszéket, kvázi röpiratokat fogalmaz, tanmeséket sorol. Hogy miről? A bennünket körülvevő táj szépségeiről, az áfonyával tálat rozsmaringos sült kálapról, a legszebb folyó tükürről, a szarvas-nászról, a Tiszában hűtött sör varázsáról, és sorolhatnám. Mind megannyi mini történet, flekknyi bölcsesség, egyperces humor, groteszk villanás, szerelmes vallomás. Rajz és írás szép harmóniája, a teremtő emberi gondolat páros megjelenése. Iker-szépség, iker-vallomás egy mélyen érző tehetséges embertől. Ezek a párosok, ezek a testvéralkotások többet mondanak a művészről, mint az életrajzok tényszerű adatai. Bár azt érdemes tudni Holler Lászlóról, hogy 1938-ban született, 1960 óta él Vásárhelyen, 1962 óta kiállító művész, negyven évet tanított, s egyik alapítója a mártélyi szabadiskolának. A többi rajzban és írásban...

Kentaur mosolyog című előszavában dr. Hahn Ferenc művészettörténész többek között így fogalmaz: „*Piktúrája a természetelvű festők között jelöli ki helyét, ami élet- és művészfilozófiája ismeretében magától értetődik. Grafikus munkássága csupán annyiban tér el festészetétől, amennyiben a technika más megoldást követel. A rajznál kiesik a szín, s a vonal lép kiüntetett szerepbe. Ez különösen érezhető a ver-*

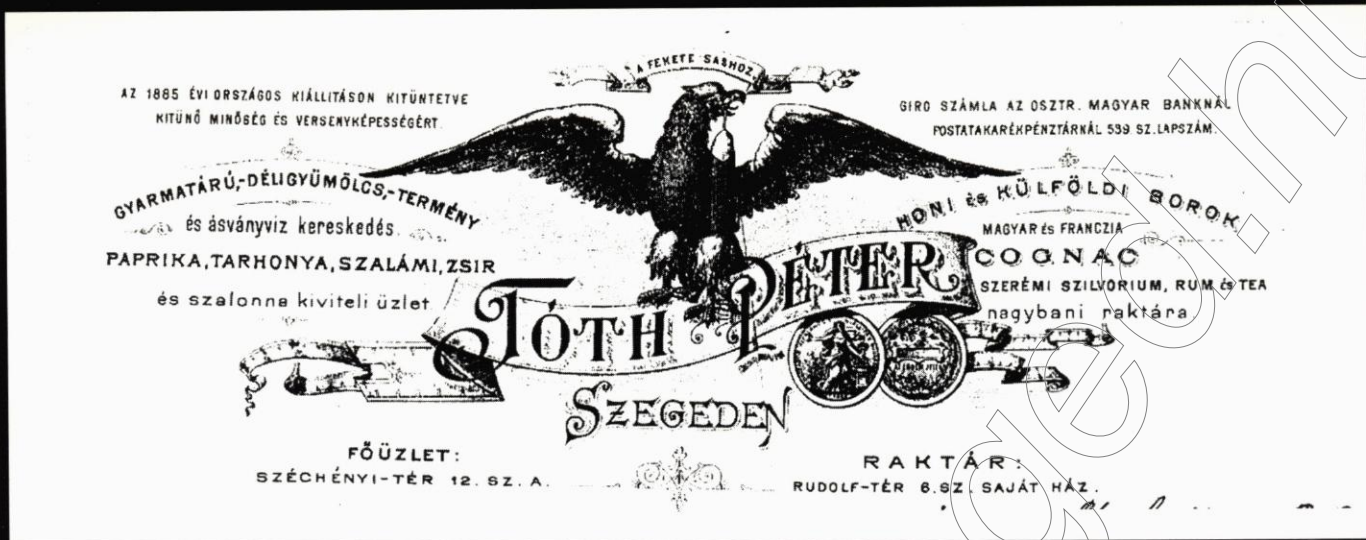
gődő, kiszáradófélben lévő fát ábrázoló tusrajzánál, ahol a halott ágak között tömött foltokban tűnnek fel a sarjadó növénycsomók... Hasonló dualista gondolatmenetet képvisel az a rajz, ahol szélfutta fa előtt áll egy mesékből előbújt tündérlány, ruhája, haja lobog a szélben... A görög panteista filozófus nem ismerte el a természet feletti Istent. Istent a természettel azonosította. Fában, fűben, vízben, égben ott van a jelenvaló Isten...”

A kötet legfőbb erénye ennek az isteni természetnek emberi közelsége és közvetlensége. Az a személyesség, az a tiszta, érthető, sallangmentes képi és verbális egység, mely jellemzi ezt a kötetet. Ahogy a szerző írja: „*Azzal, hogy kézírásaimat rajzaimmal közreadom, tulajdonképpen feladom magam, vallomást teszek. De nem a szigorú hatóságoknak, hanem mindenkinek, aki megtisztel azzal, hogy kézbe veszi ezt az albumot.*” (Bába Kiadó, 2001.)

Tandi Lajos

Őszi levél

Szegedi iparosok

Tóth Péter gyarmatárú, déligyümölcs, fűszerárú kereskedelmi üzlete

Tóth Péter (Békésszentandrás 1843 – Szeged 1916) 1874-ben alapította üzletét a Széchenyi tér 12. számú Götz-házban. 1876-tól a felesége, Rohrbach Lujza a cégvezető. Üzlete eredményességét igazolta, hogy 1882-ben az Aradi (Victor Hugo), Rudolf (Roosevelt) tér és Híd utca sarkán palotaszerű emeletes házat építtet; 1884-ben a budapesti vásáron, 1885-ben a budapesti országos kiállításon a szegedi paprikát és tarhonyát mutatta be.

A Fekete Sashoz ajánlotta fűszer-, festék-, természetes ásvány-, gyógyvíz lerakatát. A Luna kénes, szénsavas és a buziási Phönix ásványvizek szegedi főraktára nála volt. 1912-ben ünnepelte üzlet alapításának 38-ik évfordulóját, ez alkalomból 50 koronát küldött a szegények segélyezésére.

1912-ben a Kiss utca és Csekonics (Nagy Jenő) utca sarkán levő palota földszinti részét foglalta el üzletnek. Fényesen, világvárosiasan rendezte be, kávé- és teaosztállyal bővítette. Galériákkal körülvett berendezését Rainer Károly és Fia cég készítette. Még ebben az évben ifj. Tóth Péter, Rudolf tér 6. szám alatti lakos gyógyszerárú kereskedésre kért engedélyt, és belépett apja üzletébe társtagul. A cég, közkereseti társasággá alakult. (Rohrbach Lujza cégvezetői minősége megmaradt.) 1914-ben meghalt ifj. Tóth Péter, 28 évesen. A közkereseti társaság megszűnt. Az egyéni cég, Rohrbach Lujza cégjegyzői jogsultsága érintetlen hagyásával tovább folytatta tevékenységét. 1916-ban meghalt az alapító Tóth Péter. A Rudolf téri lakásából temették a belvárosi temetőbe. Hat gyermeke gyászolta.

Különös érdeme volt, hogy a szegedi paprikának Dél-Amerikában ő teremtett piacot. Részt vállalt több vállalat vezetésében, beltagja volt a Kereskedelmi és Iparkamarának és törvényhatósági bizottsági tag volt.

1921-ben özvegye cégvezetői meghatalmazást adott fiának, Tóth Andornak 1926-ig működött a vállalkozás, amikor is megszűnt.

Kis szegedi címertan
Az OTP Bank székháza

2002 MÁJ 3 -

HU ISSN 0239-1384

02004

9 770239 138003

Fotó: Dömötör Mihály

Prepress:

Nyomdamester

ReProStudio®